

योगतन्त्र-ग्रन्थमाला
[१२]

त्रिपुरारणवतन्त्रम्

कुलपतिश्रीविद्यानिवासमिश्रप्ररोचनया
विभूषितम्

श्रीसीतारामशास्त्रिकविराज-श्रीरुद्रदेवत्रिपाठिभ्यां
प्रणीतया भूमिकया च समलङ्कृतम्

सम्पादक
डॉ. शीतलाप्रसाद-उपाध्यायः
प्राध्यापक,
योगतन्त्रविभागस्य
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालये
वाराणसी

वाराणस्याम्

२०४८ तमे वैक्रमाब्दे

१९१३ तमे शकाब्दे

१९९२ तमे ख्रिस्ताब्दे

अनुसन्धान-प्रकाशन-पर्यवेक्षक -
निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानस्य
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालये
वाराणसी ।

प्रकाशकः-

डॉ. हरिविचन्द्रमणित्रिपाठी
प्रकाशनाधिकारी,
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य
वाराणसी - २२१ ००२

प्राप्तिस्थानम्-

विक्रय-विभागः,
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य
वाराणसी - २२१ ००२

प्रथमं संस्करणम्, १००० प्रातरूपाण्य
मूल्यम्-९६=०० रूप्यकाणि

मुद्रक -

रत्ना प्रिंटिंग वर्क्स
बी २१/४२ ए, कमच्छा,
वाराणसी- २२१ ०१०

प्ररोचना

'त्रिपुरार्णव' तन्त्र त्रेपुर-सिद्धान्त का अत्यन्त अपूर्व ग्रन्थ है, जिसके प्रारम्भ मे यह लिखा है कि यह एक बड़े ग्रन्थ का सक्षेप है। इसका पाठालोचनपूर्वक सम्पादन इस विश्वविद्यालय के सरस्वतीभवन पुस्तकालय की हस्तलिखित पाण्डुलिपियों के आधार पर हुआ है। मुख्यरूप से सरस्वतीभवन पुस्तकालय की पाण्डुलिपिसंख्या-९०६३७ को इसका आधार बनाया गया, क्योंकि यह मातृका अखण्डरूप से प्राप्त हुई। श्रीविद्या-क्रम के परिनिष्ठित विद्वान् तथा साधक श्रीसीताराम शास्त्री कविराज एव डॉ० रुद्रदेव त्रिपाठी ने इसकी भूमिका लिखी है, जिसमे ग्रन्थवैशिष्ट्य और ग्रन्थ-विषयवस्तु का समुचित प्रतिपादन किया गया है। इस भूमिका से इस ग्रन्थ का गौरव बढ गया है। इस ग्रन्थ के उद्धरण, जैसा कि भूमिका मे लिखा गया है अनेक सुविख्यात तन्त्र-ग्रन्थों मे उपलब्ध है। श्रीविद्यार्णव मे विशेषरूप से त्रिपुरार्णव का उल्लेख है। चूकि यह विस्तृततर ग्रन्थ का सक्षिप्त रूप है, अत यह स्वाभाविक है कि त्रिपुरार्णव के नाम से विख्यात अनेक उद्धरण इसमे न मिलते हो, किन्तु जिस प्रकार उपलब्ध 'स्वच्छन्दतन्त्र' विस्तृततर 'स्वच्छन्द-तन्त्र' का सक्षिप्तरूप है उसी प्रकार 'त्रिपुरार्णवतन्त्र' भी, यह तन्त्रों के सकलन की परिपाटी है।

श्रीविद्यार्णव मे मातृकार्णव, त्रिपुरार्णव, योगिनीहृदय-प्रभृति का विशेष उल्लेख है। मातृकार्णव की मातृका का नाम अभी तक जानकारी मे नहीं है, किन्तु त्रिपुरार्णव मे जो विषय है, उसके बारे मे यही कहना पर्याप्त है कि उसकी उपासना परशुरामकल्पसूत्र के प्रतिपादन से कुछ अधिक विशद है। दीक्षाविधि का, नित्यसपर्याविधि का तथा पूर्णोपचार-पूजा विधि का वर्णन एव मुद्राओं के लक्षण बहुत सटीक दिये गये हैं।

इस सत्करण मे आथर्वण-मन्त्रों का ऐसा सङ्कलन है, जो रहोयाग के प्रसङ्ग मे अन्यत्र नहीं प्राप्त होता। परिशिष्ट मे त्रिपुरार्णव के नाम से सङ्गृहीत मन्त्रों को ग्रन्थोल्लेखपूर्वक दिया गया है, जिससे त्रिपुरार्णव की साधना-पद्धति के विस्तार का परिचय मिलता है।

श्रीगीतलाप्रसाद उपाध्याय ने मातृका के सम्पादन मे श्रद्धापूर्वक परिश्रम किया है, तदर्थ उन्हें धन्यवाद देता हूँ तथा उपरिलिखित पण्डितद्वय ने अपनी भूमिका एव विषय-संक्षेप देकर इस ग्रन्थ का गौरव बढाया है, उसने लिए मे हृदय से उनका आभार मानता हूँ।

(आ)

मुझे पूर्ण विश्वास है कि श्रीविद्या के सिद्धान्त और आचार दोनों पक्षों को स्पष्ट करने में इस ग्रन्थ का विशेष महत्त्व होगा और साधकों द्वारा विशेषरूप से समीक्षित होगा ।

वाराणसी
महाशिवरात्रि,
२०४८ वैक्रमाब्द
(२/३/१९९२ शैस्ताब्द)

विद्यानियोग मिश्र
कुलपति
सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय
वाराणसी

विषयानुक्रमिका

विषया	पृष्ठाङ्का
प्ररोचना	अ-आ
त्रिपुरार्णवावतारिका	१-१२
त्रिपुरार्णव का प्रतिपाद्य विषय-सक्षेप	१-१४
देव्या ईश्वर प्रति त्रिपुरार्णवविषयकप्रश्न	१
ईश्वरस्योत्तरम्	१
देव्यास्त्रिपुराया दीक्षाविधदानायेश्वर प्रति प्रश्न	२
ईश्वरेण दीक्षाविधिनिरूपणम्	३
दीक्षाविधौ सविस्तरमङ्गविद्याश्रीचक्रराजादिपूजनक्रमनिर्देश	४
आज्यपात्रप्रणीताप्रोक्षणीचर्वादिहोमद्रव्याणा न्यसनविधि	६
मूलदेव्या हवनप्रकारोपदेश.	८
देव्या स्वहृदये ध्यानम्	१०
पञ्चदश्या षोडश्या दीक्षासम्प्राप्ति	११
षडध्वविन्द्यसनपूर्वक मन्त्रविन्यास	१२
पूर्णाभिषेककथनप्रकारोपसंहार	१४
देव्या ईश्वर प्रति नित्यरोगिणा विषयकातिगहनदीक्षाया पृच्छा	१५
ईश्वरस्य प्रश्नरत्नत्वश्लाघयोत्तरणम्	१५
दीक्षाक्रम विना पापभाक्त्वोक्ति	१६
श्रीमहाषोडशाक्षर्या स्वल्पपुण्यैरलभ्यत्वमुपसंहारश्च	१६
देव्या दीक्षाप्राप्त्यनन्तरवर्तव्यविषयकप्रश्न	१७
ईश्वरेण सुविधेरुत्तरमुखेन निरूपणम्	१७
षट्चक्रभेदनपुर सर पराशरकैस्त्रिपुराया सस्मृति	१७
सर्वोत्तमश्रीनाथस्तोत्रप्रवचनम्	१८
चतुर्धा प्राणायामविधिक्रम	१९
पराशरकेर्नानारूपपरिचर्याभिधि	२१
षट्सहस्रसख्याकजपार्पणविधि	२२
सन्ध्यादिकप्रातःशुभयोग्योपसंहार	२४
गौर्षा सन्ध्यापास्तोरनन्तरकर्तव्यविषयकप्रश्न	२५
महेश्वरेण परचात्कर्तव्योपदेश	२५
श्रीमातृवादेव्या धन्वध्यानविधिक्रम	२८
कचटतादिस्वराणां विन्द्यमनक्रमनिर्देश	३०

गृहार्दीना नाताशैवताना ध्यातन्यासादिक्रम	३२
भूशुद्ध्याविधिधुपसहार	३५
न्यासागत्तरत्रियाविषयको देव्या प्रश्न	३६
महेश्वरेण तद्वर्णनम्	३६
चक्रराजस्थापनेन मण्डलसहस्रापिपत्तिर्दिश	३९
अङ्गदेवताना पूजनविधि	४०
एतदनुष्ठानेन वाजपेयफलसम्भूतोर्दिश	४२
त्रिपुरार्णवगोचरपूजाविधिविषयको देव्या प्रश्न	४३
महेश्वरेण तद्विधेर्निर्णयम्	४३
पीठशक्त्याचर्चनेनोपसहार	४५
त्रिपुराया त्रिविधपूजाविधिविषयको देव्या प्रश्न	४६
शिवेन तद्विधिनिर्वचनम्	४६
सोपचारकत्रिपुरादेव्या पूजोपसहार	५०
अनन्तरकर्मविषयको गौर्या प्रश्न	५१
शङ्करेण तद्विधेष्टयाख्यानम्	५१
शतधा मूलदेव्या यजनीर्दिशात् सफलोपसहार	५३
देव्यास्तदनन्तरीयप्रश्न	५४
महादेवेन तदनन्तरकृत्याख्यानम्	५४
यथावत्पूजनादिकयनेनोपसहार	५६
त्रिपुरार्णवसम्प्रोक्तार्घ्यविधिविषयको देव्या प्रश्न	५७
श्रीशिवेन पात्राणामुत्तमांशविश्रावणम्	५७
मध्यस्थापाकादिप्रोक्तयोगसहार	६०
देव्या पार्वत्या कुलद्रव्यविषयकप्रश्न	६१
शशिशेखरेण तत्रैर्वचनम्	६१
आचार्येण त्रिपुरार्णव्यादिनिवेदनेनोपसहार	६५
महेशार्घ्यविधिप्रोक्तमन्त्रतत्क्रियाविषयको देव्या प्रश्न	६६
वृषभध्वजेन तद्विधिप्रतिपादनम्	६६
हेतुसस्तुतिपूर्वकोपसहार	७०
साङ्गोपाङ्गसोपचाराया पूजाया अनन्तरक्रियाविषयको देव्या प्रश्न	७१
महादेवेनोत्तरसन्नकपूजाविधिप्रवचनम्	७१
शान्तिस्तावपाठेनोपसहार	७३
अगजाया बलिमन्त्रविषयकप्रश्न	७४
त्रिनेत्रेण बलिमन्त्रादिक्रमोर्दिश	७४

कामवीजविन्यासेनोपसहार	७९
गौर्या स्वात्मीकारविधिविषयकप्रश्न	८०
महादेवेन तत्क्रमनिरूपणम्	८०
कौलमार्गोपासीनस्य शुभगतिप्राप्त्योपसहार	८८
गिरिजाया मुद्राणा लक्षणविषयक प्रश्न	८९
शिवेन मुद्रालक्षणख्यापनम्	८९
मुद्राविवरणोक्त्योपसहार	९२
पार्वत्या अशक्तविषयाया पूजाया सन्दर्भे प्रश्न	९३
महादेवेन तत्प्रवचनम्	९३
उपासकवैशिष्ट्येनोपसहार	९४
देव्या नैमित्तिकपूजाविषयकप्रश्न	९५
वृषध्वजेन तत्पूजाख्यानम्	९५
सर्वपूजाफलोदयनवरात्रपूजयोपसहार	९९
देव्या मालामन्त्रविषयकप्रश्न	१००
ईश्वरेण तत्प्रवचनम्	१००
होमद्रव्याहुतिजपान्तेनोपसहार	१०६
देव्या रहस्यार्चनविषयकप्रश्न	१०७
ईश्वरेण रहोयागप्रवचनम्	१०७
मण्डलार्चासु कर्तव्यतया पापविशुद्ध्या चोपसहार	१२४
त्रिपुरार्णवोक्तोपयुक्तमन्त्रविषयको देव्या प्रश्न	१२५
श्रीवृषध्वजेनायर्वर्णमन्त्रपाठविधिनिरूपणम्	१२५
पूर्णाहुतित्रयाख्यानेन तत्फलनिर्देशेन चोपसहार	१३६
शैलजया श्रीसूक्तविधिविषयकप्रश्न	१३८
भेरवेण श्रीसूक्तविध्युत्तरदानम्	१३८
सविस्तरविधानोक्त्योपसहार	१३९

श्रीविद्याण्वि

द्वितीयश्वासे दग्धमन्त्रप्रसङ्ग	१४०
मन्त्रप्रसङ्ग	१४०
ऋतमन्त्रप्रसङ्ग	१४०
गर्जितामन्त्रप्रसङ्ग	१४०
मन्त्रप्रसङ्ग	१४०
असहमन्त्रप्रसङ्ग	१४०
मन्त्रपुररचरणप्रसङ्ग	१४०
छिन्नामन्त्रप्रसङ्ग	१४१

मन्त्रप्रसङ्ग	१४१
कुण्ठितमन्त्रप्रसङ्ग	१४१
रुष्टमन्त्रप्रसङ्ग	१४१
अवमानितमन्त्रप्रसङ्ग	१४१
मन्त्रप्रसङ्ग	१४२
द्वादशशवासे द्वारपूजाप्रसङ्ग	१४२
चतुर्दशशवासे कामेश्वरीनित्यायजनप्रसङ्ग	१४२
भगमालिनी नित्यायजनप्रसङ्ग	१४२
नेत्वक्लिन्नानि यापूजाप्रसङ्ग	१४२
भेरुणानित्यामन्त्रोद्धारप्रसङ्ग	१४२
वह्निवासिनीनित्यापूजाप्रसङ्ग	१४३
वज्रेश्वरीनित्यायजनप्रसङ्ग	१४३
शिवादूतीनित्यायजनप्रसङ्ग	१४३
त्वरितानित्यायजनप्रसङ्ग	१४३
कुलसुन्दरीपूजाप्रसङ्ग	१४३
वालानित्यानित्ययोरभेदप्रसङ्ग	१४३
नीलपताकार्चाप्रसङ्ग	१४३
विजयानित्यार्चाप्रसङ्ग	१४३
सर्वमङ्गलासर्गाप्रसङ्ग	१४४
ज्वालामालिनी नित्यापूजाप्रसङ्ग	१४४
चित्रानित्यायजनप्रसङ्ग	१४४
कुरुकुल्लासपयाऽसङ्ग	१४४
वाराहीसपयाप्रसङ्ग	१४४
पञ्चदशशवासे त्रिपुरसुन्दरीस्तोत्रम्	१४४
सन्ध्यावन्दनप्रसङ्ग	१४५
अष्टादशशवासे स्नानविशेषप्रसङ्ग	१४६
पञ्चविंशशवासे भुवनेश्वरीभैरवीप्रकरणम्	१४८
पञ्चत्रिंशशवासे श्रीचक्रक्रमाभ्यर्चनप्रसङ्ग	१४८
सौभाग्यभास्करे त्रिपुराम्बरूपम्	१४८
पुरश्चर्यार्णवे द्वितीयतरङ्ग दीक्षाफलनिर्णये नक्षत्रफलप्रसङ्ग	१४८
टीकाकाराणा विविधप्रसङ्गा	१४९
सर्वसाधारणक्रमे आदिमपतिनिधिप्रसङ्गेन ग्रन्थस्य परिसमाप्ति	१५३

त्रिपुरार्णवावतारिका

त्रिपुरार्णव किल तन्त्रशास्त्राचार्याणां टीकाकाराणाञ्जातीव सम्मान्य श्रद्धेयो मार्गनिर्देशकश्चावर्तत । अत एव बहुषु ग्रन्थेषु टीकासु च प्रमाणत्वेनास्योपन्यास पदे पदे विहित । यथा—तारामक्तिमुधारणवे, पुरश्चर्यार्णवे, अर्यरत्नावल्याम्, तन्त्रसारे, परमानन्दतन्त्रस्य टीकाया सोभाग्यानन्दसन्दोहे नित्यापोडशिकार्णवटीकायाम्, ललितासहस्रनाम्नो भाष्ये सौभाग्यभास्करे, सौन्दर्यलहर्याष्टीकाया सौभाग्यवर्धिन्याम्, भास्कररायस्य सेतुबन्धे, ललितार्चनचन्द्रिकाया चैतन्यगिरेर्विष्णुपूजापद्धतौ तथाऽन्येषु सङ्ग्रह-ग्रन्थेषु ।

श्रीविद्यार्णव कादिमतस्य येषां चतुर्णां ग्रन्थानां सूचनं विद्यते, तेषु त्रिपुरार्णवस्य नामापि वर्तत एव । अतो ग्रन्थस्यास्य विशिष्टता स्वतः सिद्धा भवति । अथ ग्रन्थोऽद्यावधि कुतोऽपि प्रकाशनं न प्रापत् । अस्य कापि स्वतन्त्रा सम्पूर्णा च मातृकाऽपि सस्कृत-हस्तलिखित-ग्रन्थ-भाण्डागारेषु न लभ्यते ।

सम्पूर्णानन्द-सस्कृत-विश्वविद्यालयस्य सरस्वती भवनस्य, सङ्ग्रहे सौभाग्योदयस्यैका मातृका सुरक्षिताऽवर्तत । सम्प्रति ग्रन्थरत्नस्यास्य वैशिष्ट्यं विभाव्य कुलपतिमहोदये डॉ० त्रिवेद्यानिवासमिश्रमहाभागैरस्य सम्पादन-पूर्वकं प्रकाश्यता नीतमिति महत् प्रमोदस्य विषयः ।

अस्य त्रिपुरार्णवस्य समवलोकनेन ज्ञायते यदयं लक्षसङ्ख्यैर्ग्रन्थैर्मण्डित आसीत् । श्रीविद्यार्णवकारेस्त्रिपुरार्णवस्य नाम्ना येषां मन्त्रादीनामुद्धरणानि दत्तानि सन्ति, तान्यत्र प्रस्तुतग्रन्थे नोपलभ्यन्ते । एवमेवान्येषु ग्रन्थादिष्वपि यानि पद्यान्युद्धृतानि लभ्यन्ते, तेष्वपि भूयासोऽशा अत्र न विद्यन्त इति कृत्वैवमनुमातुं शक्यते यदयं ग्रन्थः पुरातनात् कालात् सुप्रसिद्धस्त्रैपुरसिद्धान्तस्य प्रतिपादकस्तथा सम्मान्य आसीत् ।

श्रीविद्यासम्प्रदायास्यार्चाविधाने श्रीचक्रं सर्वस्वभूतं विद्यते, तदाधारेणैव सर्वा वाह्या आन्तरिक्यश्चोपासना क्रियन्ते । श्रीचक्रस्याधिष्ठात्री भगवती श्रीललिता महात्रिपुरसुन्दरी विद्यते । तस्या उपासनाया विषयाणां विस्तृतं विवेचनं त्रिपुरार्णवे वर्णितमस्ति । किञ्च, तन्त्रराज-योगिनीहृदय-परशुरामकल्पसूत्रादित्रैपुरसिद्धान्तस्य ग्रन्थाननुसरन्त्य तत्तद्विषयाणां स्फुटं व्याख्यानमपि सङ्गृह्णाति । नैतावदेव, एतेषु ग्रन्थेषु ये विषया सूत्ररूपेण वर्णिताः सन्ति, तेषां विशदरूपेण प्रख्यापनमप्यत्र दृश्यते ।

तन्त्रग्रन्थानामियं परिपाटी वर्तते यत् ते कमप्येकं विषयं तथा सूचयन्ति यस्य पूर्णताया ज्ञानं केपाञ्चिदन्येषां तन्त्रमन्त्रग्रन्थानां साहाय्यं विना न सम्भवति । एतदर्थमेव कादिमतस्य विषयं स्पष्टयन्ति श्रीविद्यार्णवग्रन्थकारैरुक्तं यत्—

कादिशक्तिमते तन्त्रं तन्त्रराजं सुदुर्लभम् ।

मातृकार्णवसंज्ञं तु त्रिपुरार्णवसंज्ञकम् ॥

योगिनीहृदयं चैव ध्यातं ग्रन्थचतुष्टयम् ॥ इति । (९८-९९)

एतेषु तन्त्रराज-योगिनीहृदययोस्तु टीकयोः सहमुद्रण सम्पन्न विद्यते । मातृ-
कार्णवस्य च मातृका नास्ति सुलभा । त्रिपुरार्णवोऽयं साम्प्रत यावत् कुतोऽपि
प्रकाशन नालभतेति विद्वांसश्चिन्तातान्ता इवावर्तन्त । अस्योद्धरणानि दर्शं दर्शं तेषां
पूर्णग्रन्थदिदृक्षा दवीयसीं प्रावर्तत । जगदम्याया अनुकम्पया सोऽयं त्रिपुरार्णवोऽयं
यथोपलब्ध प्रकाशित इति कस्य वा सचेसो न तोषाय ?

तन्त्रराजे योगिनीहृदये च प्रतिपादितस्त्रैपुरसिद्धान्तानुरूप एव त्रिपुरार्णवस्य
प्रतिपाद्यो विषयः । ततोऽपि वैशिष्ट्यमिदमत्र दृग्गोचरीभवति यदुपर्युक्तयोर्ग्रन्थयोरे
विषयाः सक्षिप्य सूचितास्तेऽत्र विशिष्टेन विस्तारेण विवृताः । सहैव साधनायाम-
नुष्ठीयमानानां मुख्यविषयाणां सुगमेन सरलेन च रूपेण न केवलमत्र निर्देशनमेव
विहितम्, अपि तु यत्र तत्र तेषां भेद-प्रभेदाः, प्रकार-विशेषा अपि प्रदर्शिताः । अतो
ग्रन्थस्यास्य विशेषतः उपयोगिता सिद्ध्यति । ग्रन्थस्य प्रारम्भिक्यामवतरणिकाया-
मुक्तमस्ति यत्—

तत्र प्रोक्तं त्वया नाथ तन्त्रं तु त्रिपुरार्णवम् ।

पुरा सदाशिव-प्रोक्तं भैरवाय महात्मने ॥

कालपर्यायतो देवि तन्त्राणि त्रैपुराणि तु ।

यदोच्छिन्नानि देवेशि तदा श्रीभैरवेण तु ॥

पृष्टः सदाशिवः प्राह त्रिपुरार्णव-संज्ञितम् ।

त्रिपुराविधिरत्नानामर्णवोऽयं महेश्वरि ॥

ग्रन्थतो लक्षगुणितं नानाविधि-समन्वितम् ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं बहुधा यत्र संस्थितम् ॥

विस्तारेणापि संक्षेपाद् यत्र सर्वं स्फुटं स्थितम् ।

उपासनानि कर्माणि यत्र नानाविधानि वै ॥

विज्ञानं च महाश्रेष्ठं शाक्तं नानोपपत्तिकम् ।

तस्यातिविस्तृतत्वात् तु नेदानीं प्रब्रवीमि ते ॥

त्रैपुरेषु विधानेषु यद् यत्त्वं श्रोतुमिच्छसि ।

क्रमेण पृष्टस्तत्सर्वं संक्षेपात् कथयामि ते ॥ इत्यादि (१/४-१०)

एतेषां वचनानामनुसारं त्रिपुरार्णवस्य प्रवक्त्रा सदाशिवेन महात्मने भैरवायैव
श्रावित आसीत् । काल-पर्यायतस्तस्य व्युच्छित्या पुनराख्यानमस्याक्रियत । ग्रन्थोऽयं
त्रिपुरोपासनाया विधिरूपरत्नानामर्णवः । अत एवात्र नित्य-नैमित्तिक-काम्यानामर्चा-
विधीना समावेशोऽपि विद्यते । प्रत्येकविधेर्वैज्ञानिकेन वैशिष्ट्येन सह नानाविधाना-
भुषणानामपि कथनेन गौरवमस्य शिखरायते ।

भगवता शिवेन पूर्ववर्तिनस्त्रिपुरार्णवस्य पुनराख्यान प्राप्तवतोऽस्य साम्प्रतिकीपु बह्वीपु पद्धतिपु प्राचुर्येणोदाहृत्योद्धरणप्रस्तुत्या च रत्नाकरता सत्या कोटि श्रयति । अन्यत्रोद्धरणेषु मन्त्र-मन्त्रगतरहस्य-मन्त्रप्रयोगविधान-मालामन्त्र-निरूपणानि प्राप्य, पर तेषु बहूनामत्र प्रकृतग्रन्थे समावेशाभावादानुमीयते यदय महत्स्त्रिपुरार्णव-ग्रन्थस्य कश्चनोपयोग्यश एवास्तीति । एवविधा स्थितिस्तान्त्रिकेषु ग्रन्थेषु प्रायो दरीदृश्यत एव । यथा 'मालिनीविजयतन्त्रे' स्पष्टमुद्घोषित भगवत्या-

स्वस्थानस्थमुमा देवी प्रणिपत्येदमब्रवीत् ।

सिद्धयोगीश्वरीतन्त्रं नवकोटिप्रविस्तरम् ॥

यत्त्वया कथितं पूर्वं भेदत्रयविसर्पितम् ।

मालिनीविजये तन्त्रे कोटित्रितयलक्षिते ॥

योगमार्गस्त्वया प्रोक्तः सुविस्तीर्णो महेश्वर ।

भूयस्तस्योपसंहारः प्रोक्तो द्वादशभिस्तथा ॥

सहस्रैः सोऽपि विस्तीर्णो गृह्यते नान्यबुद्धिभिः ।

अतस्तमुपसंहृत्य समासादल्पधीहितम् ॥

सर्वसिद्धिकरं ब्रूहि प्रसादात् परमेश्वर ।

एवमुक्तस्तदा देव्या प्रहस्योवाच विश्वराट् ॥

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि सिद्धयोगीश्वरीमतम् ।

यन्न कस्यचिदाख्यातं मालिनीविजयोत्तरम् ॥

मया त्वेतत् पुरा प्राप्तमघोरात् परमात्मनः ।

उपादेयं च हेयं च विज्ञेयं परमार्थतः ॥ (भा. वि. तन्त्रे-८-१४)

एतदनुसार महीयसो ग्रन्थस्य भूयोभूय कथनेन मालिनीविजयोत्तरतन्त्र सक्षिप्त सदपि तत् साम्प्रदायिकैः सम्पूर्णमूरीक्रियते तथैवायमपीत्यत्र नास्ति विप्रतिपत्ति ।

अथ च स्वच्छन्दतन्त्रस्याप्येवैव स्थितिः । यथा-

कैलासशिखरासीनं भैरवं विगतामयम् ।

चण्ड-नन्दि-महाकाल-गणेश-वृष-भृङ्गिभिः ॥

कुमारेन्दु-यमादित्य-ब्रह्म-विष्णु-पुरसरैः ।

स्तूयमानं महेशान गणमातृ-निषेवितम् ॥

सृष्टि-संहारकर्तार विलय-स्थिति-कारकम् ।

अनुग्रहकरं देवं प्रणतार्त्तिविनाशनम् ॥

मुदितं भैरवं दृष्ट्वा देवी वचनमब्रवीत् ।

श्रीदेव्युवाच-

यत् त्वया कथितं मह्यं स्वच्छन्दं परमेश्वर ॥

शतकोटि-प्रविस्तीर्णं भेदानन्त्य-विसर्पितम् ।

चतुष्पीठं महातन्त्रं चतुष्टय-फलोदयम् ॥

न शक्नुवन्ति मानुजा अल्पवीर्य-पराक्रमाः ।

अल्पायुषोऽल्पवित्ताश्च अल्पसत्त्वाश्च शङ्कर ॥

तदर्थं सङ्ग्रहं तस्य स्वल्पशास्त्रार्थ-विस्तरम् ।

भुक्ति-मुक्ति-प्रदातारं कथयस्व प्रसादतः ॥ (१-७)

इत्थं शतकोटि-प्रविस्तीर्णस्य चतुष्पीठसहिता-महातन्त्रस्य स्वच्छन्दतन्त्रमिदं सारभूतं सदपि महातन्त्रत्वेन स्वीकृतं विद्यते, भृशं प्रमाणकोटिं चावहति । तद्वदेव कस्यचित् त्रिपुरारणवाख्यस्य सुविस्तृतस्य ग्रन्थरत्नस्य सारभूतोऽयं सिद्ध्यति । पुनर्देव्या पृष्ट. कालानुसारं श्रीविद्यायास्त्रिपुरोपास्तेरादीक्षाविधानं आ च पूर्णाभिषेकं श्रीचक्रवरिवस्याया आप्रातस्मरण-नित्य-नैमित्तिक-कर्माणि सुविस्तृतं वर्णितानि सन्ति । अतः कादिमतप्रतिपादक-योगिनीहृदय-तन्त्रराज-प्रभृतिग्रन्थविषयान् विशदयन् परमप्रमाणपदवीमध्यारोहतीति नास्ति विचिकित्साऽवसरस्तीयानपि ।

त्रिपुरारणव-ग्रन्थोऽयमागमेषु सुप्रथित इति नाविदितं श्रीसुन्दरीसेवनतत्पराणां साधकवराणाम् । अतः आगम-स्वरूप-निरूपणमपि प्रसङ्गोपात्तमिति मनाक् तत् प्रस्तूयते ।

आगम-स्वरूपम्

“आ समन्ताद् गमयति अभेदेन विमृशति पारमेश स्वरूपमिति आगमः” । स्वरूपज्ञानं येन भवति तज्ज्ञानमेव आगमशब्देन प्रतिपाद्यते । किं नाम तत्स्वरूपमिति ? अभेदेन पारमेश-स्वरूप-विमर्शनमेव । स्वरूपं ज्ञानम्, यद्वा, पूर्णाहन्ता-स्वस्वरूपं शिवोऽहमिति भावनम् । तच्च कथं लभ्यते ? तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे-

गृह्यते ह्यनुमानेन प्रत्यक्षानुभवेन च ।

अर्थि-प्रत्यर्थिभावेन आगमेन तु लभ्यते ॥

आगमो ज्ञानमित्युक्तमनन्ताः शास्त्रकोटयः ॥

अर्थि-प्रत्यर्थिभावेन-अर्थी=प्रष्टा, सशय-घटको=वक्ता तयोर्भावोऽनुग्राह्यानुग्राहकत्वभावेन य. प्रवृत्त आगमस्तेन लभ्यते स्वरूप-ज्ञानम् । अथ च-

आगतं शिव-वक्त्राद् वै गतञ्ज गिरिजामुखे ।

गुरु-शिष्यपदे स्थित्वा स्वयमेव सदाशिवः ॥

प्रश्नोत्तर-परैर्वाक्यैस्तन्त्रं समवतारयत् ॥

तदेवागमरहस्यं विवृणोति-

आगमो ज्ञानमित्युक्तमिति परशक्ति-स्फाररूपमिति कृत्वा परशक्तिरेवागमः । परशक्ति-स्फारं पञ्चाशन्मातृकाख्यं प्राक् सिद्धो शिवस्य स्वात्माभिन्ना विश्वघटना-पटीयसी, सृष्टि-स्थिति-सहति-तिरोधानानुग्रह-पञ्चकृत्य-कला-कलाप-केलि-लोला सकल-ज्ञान-विज्ञान-कल्पित-कलेवरा अग-जगदोक्तता देश-कालकलना वैचित्र्य-चित्र-चमत्कारिणी-विश्वविजृम्भणशीला भाव्यद्विश्व-विधान-रचना-चातुर्य-परिपूर्णा पराशक्तेरेव स्फार शब्दराशिभूतं ज्ञानम् ‘आगम’ इत्युच्यते । तेन अनन्ता

शास्त्रकोटय समस्त-वाङ्मयाधिष्ठात्री शास्त्रस्वरूपिणी शब्द-ब्रह्मेति गीयते । अत एवोक्त श्रीस्वच्छन्दे-

शास्त्रं शब्दात्मकं सर्वं शब्दो हसः प्रकीर्तितः ।

यत् किञ्चित् क्वचिच्छासनाच्छास्त्रम् । अत एवोक्त 'वाक्यपदीये'-
न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके य शब्दानुगमादृते । इति ।

शास्त्रमन्तरेण च हेयोपादेय-विचारमात्रमपि न भवेत् । सर्वं त्रिभुवनमन्ध-
मूकवद् भवेत् । तथा चाक्तमागम-रहस्य-स्तोत्रे-

साक्षाद् भवान् यदि विधाय न मूर्तिमाधां
तत्त्वं निजं तदवदिष्यदतोऽतिगुह्यम् ।
नाज्ञास्यत त्रिभुवनं ध्रुवमन्धमूक-
कल्पं समस्तमसमञ्जसतामयास्यत् ॥

'षाड्गुण्यविवेके'ऽपि-

साक्षात् त्वमेव वा शास्त्र त्वदीयैव हि सा मतिः ।
शब्दद्वारेण सङ्क्रम्य संस्करोत्यधिकारिणः ॥

अत सर्वव्यवहारजात तत्त्वज्ञानञ्च शास्त्रादेव सम्भवति । अत साक्षाद्
भगवानेव शास्त्ररूपेण सङ्क्रमते । तच्च शास्त्र शब्दात्मक ब्रह्म-
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्मपर च तत् ।

शाब्दे ब्रह्मणि निष्णातः पर ब्रह्माधिगच्छति ॥ इति ।

अत सर्वं शब्दात्मक शास्त्रम् । स शब्दश्च पञ्चाशद्वर्णराशिरिति तत्त्वम् ।
तत्कथ परशक्तिस्वरूपमिति वदति स्वच्छन्दे-

'शास्त्रं शब्दात्मक सर्वं शब्दो हसः प्रकीर्तितः' । इति ।

तत कोऽसौ हस इति समुदेति काऽपि बुभुत्सा? तत्समाधान प्राप्यते तत्रैव-
'हसोच्चारस्तथोच्यते' ।

'हकारस्तु स्मृतः प्राण-स्वप्रवृत्तो हलाकृतिः' ॥

इत्थ हलाकृतिरनञ्चो हकारोऽनाहतध्वनिरूप । एवम्भूतो हकार स्वयमुच्चरित
प्राणरूपेण स्थित । तथा चोक्तम्-

नास्योच्चारयिता कश्चित् प्रतिहन्ता न विद्यते ।

स्वयमुच्चरते हसः प्राणिनामुरसि स्थितः ॥ (स्व. ७।५९)

मार्कण्डेयपुराणेऽपि-

अर्धमात्रा स्थिता नित्या याऽनुच्चार्या विशेषतः ॥

अर्धमात्रारूपेण स्थिता सा परमा शक्तिर्वैखरीभावेनानुच्चार्या । यतो हि
स्वररहितस्य व्यञ्जनस्योच्चारण नैव सम्भवति । गुरु-प्रबोधितमार्गेणोपासनया च
केपाञ्चिद् योगिनामेव तज्ज्ञान भवितुमर्हति । ययोक्तमाचार्यचणेन देशिकप्रवरेण
भगवता शङ्कराचार्येण सोऽदर्य-सहरी-स्तोत्रे-

समुन्मं। नत्सवित्कमल-मकरन्देकरसिक
भजे हसद्वन्द्व किमपि महता मानसचरम् ।
यदालापादष्टादशगुणित-विद्या-परिणति-
र्यदादत्ते दोषाद् गुणमखिलमद्भ्य पय इव ॥

हसद्वन्द्व किमप्यनिर्वचनीयम् । शिव-शक्तिस्वरूप महता योगीन्द्राणा मानसचरम् ।
तस्यालापाद् हसस्वरूपस्य ज्ञानादनाहतध्वने श्रवणादष्टादशगुणितविद्या, दोषरहि-
तानि सर्वाणि शास्त्राणि प्रस्फुरन्ति । तदेव सर्वशास्त्राणा निदानम् । अस्यानाहतध्वने
रूप स्पष्टयताऽभिहित केनाऽप्यभियुक्तेन-

आनन्दलक्षणमनाहतनाग्नि देशे
नादात्मना परिणत तव रूपमीशे ! ।
प्रत्यङ्मुखेन मनसा परिचीयमान
शसन्ति नेत्रसलिलै पुलकैश्च धन्या ॥ इति ।

अनाहतनाग्ने देशे हृदये नादात्मना परिणत भगवत्या पराया रूप नेत्रसलिलै
पुलकैश्च केच । धन्या शसन्ति । अनाहतध्वनि-श्रवणजनितेनानन्देन पुलकोद्गम
आनन्दाश्रुपातश्च सञ्जायते, तेनैव रूपेण शसन्ति कथयन्ति न तु वाचा । एवम्भूतस्य
हसस्य न कोऽप्युच्चारयिता न च कोऽपि प्रतिहन्ता वा विद्यते । अशेष वाच्य-
वाचकक्रममुल्लङ्घ्य परमाभेदसार-महामन्त्रवीर्यात्मना स्फुरति । यतो ह्यस्य सर्व-
कर्तृत्व पर-मातृत्व च सिद्धयति । अत एवायमनाहत इत्युद्घोष्यते । इतरवर्णवत्
स्थानप्रयत्नकरणाभिघाता अनभिव्यक्तत्वादनस्तमितरूपत्वात् प्राणिनामुरसि हृदये
जीवितस्यापि जीवभूत स्थित । केचिदेव त्ववधानधना एतत्सत्तामाविशन्तीति
स्वच्छन्दोद्घोषे आचार्यप्रवरक्षेमराजेन वर्णित स्वयमुच्चरति हस ।

महामाहेश्वरा अभिनवगुप्तपादास्तु इतोऽप्यधिक वर्णयन्ति 'तन्त्रालोके'-

एको नादात्मवक्त्रे वर्ण सर्ववर्णविभागवान् ।
योऽनस्तमितरूपत्वादननाहतमिहोदित ॥
स तु भैरव-सद्भावो मातृ-सद्भाव एव स ।
परा सैकाक्षरा देवी यत्र लीन चराचरम् ॥

अनाहतोदितस्थानस्तमितरूपस्याजस्रमखण्डरूपेण प्रवर्तमानस्य सर्ववर्णसमूहस्य
नादात्मकस्य वर्णस्य श्रवणत भैरवसद्भावो मातृ-सद्भावश्च प्रादुर्भूयते । एकाक्षरा
सा पराशक्तिर्यस्या चराचरात्मक सकल विश्व लीनमस्ति । अयमेव शाक्तसमावेश
सर्वज्ञत्व-सर्वकर्तृत्वभाव-विधान मध्यमधाम-प्रवेशरूप-शुद्ध विद्योदय । शुद्धविद्योदया-
च्चक्रेशत्व-सिद्धिरिति शिवसूत्रे वर्णयता श्रीक्षेमराजेन भणित यत्-साधको यदा
मितसिद्धीरनगिलपन् विश्वात्मप्रयामिच्छति, तदाऽस्य वैश्वात्म्यप्रथावाञ्छया यदा
शक्ति सन्धते, तदा 'अहमेव सर्वम्' इति शुद्धविद्याया उदयाच्चक्रेशत्वरूप
माहेश्वर्यमस्थ सिद्धयति । तस्मात् पर किमपि नास्ति-

तस्मात् सा हि परा विद्या यस्मादन्या न विद्यते ।

विन्दते यत्र युगपत् सर्वज्ञादिगुणान् परान् ॥

अतः शब्दराशिरेव हसोच्चारत्मा हसोच्चारश्च परशक्त्यनुभवस्फारसार इति ।
एव 'हृदयस्था रविप्रख्या त्रिकोणान्तर-दीपिकेति ललितासहस्रनामस्तोत्रे रविशब्देन
प्रोच्यमाना विद्यते । तथा च 'साम्बपञ्चशिका'यामपि तत्त्वमेतदेव चिदर्कशब्देन
निरूपितम् ।

भगवानाद्यशङ्कराचार्योऽपि श्रीप्रपञ्चसारतन्त्रे 'प्राणात्मक हकाराख्य बीज तेन
तदुद्भव' इति हकारस्यैव प्राणात्मकत्व स्वीकुरुते । 'परात्रिशिका'यामपि—

यथा न्यग्रोधबीजस्थाः शक्तिरूपो महाद्रुमः ।

तथा हृदयबीजस्थ सर्वमेतच्चराचरम् ॥ इति ।

'स्पन्दकारिकाया स्पन्दरूपेणैवास्य तत्त्वस्य सुबहु विवेचन विद्यते, तत्तु
विस्तरभयान्नैव चर्चते । प्राक्सवित् प्राणे प्रतिष्ठिता' इति रीत्या तत्तत्त्व सर्वत्र
सर्वदाऽनुस्यूतम् । यथा हि—

'शिवो धर्मेण हंसस्तु सूर्यो हस-प्रभान्वितः ।

आत्मा वे हस इत्युक्तः प्राणो हस-समन्वितः ॥

इति तन्त्रान्तरोक्तदिशा 'हस सर्वेषा हृदि स्वत स्फुरन् प्राण प्राणनाऽपरपर्यायो
जीव' । स एपोऽदिच्छेदेन गुरुपारम्पर्येण ज्ञात सर्वज्ञत्व प्रयच्छति । स
हलाकृतिर्हकार समस्त विश्व क्रोडीकृत्य चित्तरूप कुण्डलिन्याकार प्रसुप्त-
भुजगाकृति पर-मशयन्ती-मध्यमा-वैखरीरूप विद्यते । अनेनैव सर्वाणि शास्त्राणि
समुद्भवन्ति । सर्वत्र सर्वदा चाब्रह्मभुवनमखण्डमण्डलाकारेण प्रस्फुरति । तथा
चोक्तम्—

अनेनैव च योगेन हसः पुरुष उच्यते ।

ब्रह्म-विष्णुवीश-मार्गेण चरन् वै सर्वजन्तुषु ॥

एवम्भूत-प्रमाणकदम्बकै शब्दो हस इति सिद्धयति । अत परशिवप्राप्तये
शब्दरूपा पराशक्तिरेव हेतुभूता । यथा हि—ज्ञान ज्ञेयस्य ज्ञापकम् । ज्ञापक
बोधमतुल दीपवद् द्योतन यत । इत्यनुसार परशक्तिप्रयात्मक ज्ञान दीपवद्
वस्तुस्वरूप द्योतयति । उक्तञ्च—

दीपहस्तो यथा कश्चिद् द्रव्यमालोक्य चाहरेत् ।

एव ज्ञानेन च ज्ञेय तस्मिन् कुर्यात् तु सस्थितिम् ॥

श्रीविज्ञानभैरवोऽपि—

यथाऽऽलोकेन दीपस्य किरणैर्भास्करस्य च ।

ज्ञायते दिग्बिभागादि तद्ब्रह्मकृत्या शिवः धितः ॥

अत शक्त्युपासनयैः ज्ञान भावितुमर्हति, नान्य पन्था । किञ्च—

न गुणेन विना तत्त्वं न तत्त्वेन विना गुणः ।

गुणं गृह्णन्ति सर्वत्र न तत्त्वं गृह्यते क्वचित् ॥

इतिवद् धर्ममुखेनैव शिवो धर्मी प्रथते विशेषतः परमशिवात्मा, तस्मिन् विश्वनिर्भरे शक्त्युपाये विना स्वतोऽनुप्रवेशायोगत् । अत आगम एव ज्ञानम्, ज्ञानेनैव शिवो ज्ञायते । तज्ज्ञानं च शब्दराशि-सतत्त्वम् । यथा हि 'शिवसूत्रे' ज्ञानाधिष्ठानं मातृका । अत आगमस्वरूपं पञ्चाशन्मातृकास्वरूपभूता शक्तिरिति सुसिद्धम् ।

आगमेष्वेव पूर्वोक्तं यत्—आगमो ज्ञानमित्युक्तमनन्ताः शास्त्रकोटयः' इत्यनन्त-कोट्यागमशास्त्रेषु विविधा उपासनापद्धतयः प्रोक्ता सन्ति तासु त्रैपुर-सिद्धान्तस्य शेखरीभूतत्वात् तत्र च 'त्रिपुरार्णवस्य तद्गतत्वात् त्रैपुरसिद्धान्तस्य विवेचनमप्य-पेक्षतामवहति । तदप्यत्र किञ्चिन्निरूप्यते ।

अयं 'को' नाम त्रैपुर-सिद्धान्तः' इति जिज्ञासा सर्वेषां स्वाभाविक्यैव । अतः सर्वतः प्रथममत्र तद्विषय एव किञ्चिद् विव्रियते—

भगवती श्रीललितमहात्रिपुरसुन्दरी तन्त्रागमेषु 'त्रिपुरानाम्नाऽऽम्नाताऽस्ति । ऋग्वेदान्तर्गतसाङ्ख्यानशाखायास्त्रिपुरोपनिषदि प्रथमायामृचि—

तिस्रः पुरस्त्रिपथा विश्वचर्पणी अत्राकथा अक्षराः संनिविष्टाः ।

अधिष्ठायैवमजगः पुराणी महत्तरा महिमा देवतानाम् ॥

इत्यादिना श्रीचक्र-परदेवतास्वरूपप्रतिपादनपुरस्सरं त्रिपुरा-महिमा वर्णितम् । त्रिपुराशब्दस्य निर्वचनं च त्रिभ्यस्तेजोऽब्जनादिभ्यः पुराभूता त्रिपुरा इति साधितम् । तेजोऽब्जनादिभ्यः पूर्वसत्त्वमेव हि सर्वतत्त्वातीतत्वं ब्रह्मणः । अत एव त्रिपुरा आद्या शक्तिः अनवच्छिन्ना पराभट्टारिका शिवादिशक्त्यन्ता पद्त्रिंशत्तत्त्वमय-सर्वप्रपञ्चात्मिका तदुत्तीर्णा चेति सर्वोपनिषत्प्रसिद्धाऽभिधीयते । इयं त्रिपथा त्रिप्रकारेति श्रुतिवचनानुसारं बिन्दुत्रय-मात्रात्रय-तत्त्वत्रय-व्याहृतित्रय-वाक्त्रय-बीजत्रय-वेदत्रय-लोकत्रय-गुणत्रय-सन्तानत्रय-गुरुत्रय-धामत्रय-पीठत्रय-शक्तित्रय-मातृकाद्यष्टमूल-त्रिकोणरूपैर्वहुविधैर्विभाव्यते ।

त्रिपुरानाम्नो महत्त्वं प्रतिपादयन्तः श्रीलघुमङ्गारका—

देवानां त्रितयं त्रयी हुतभुजा शक्तित्रयं त्रिस्वर-
स्त्रैलोक्यं त्रिपर्दा त्रिपुष्करमथो त्रिब्रह्म वर्णास्त्रयः ।
यत् किञ्चिज्जगति त्रिधा नियमितं वस्तु त्रिवर्गात्मकं
तत् सर्वं त्रिपुरेति नाम भगवत्यन्वेति ते तत्त्वतः ॥

अथ च चतुःशत्याम्—

त्रिपुरा परमा शक्तिराद्या ज्ञानादितः प्रिये ।
स्थूल-सूक्ष्म-विभेदेन त्रैलोक्योत्पत्तिमातृका ॥
कवलीकृत-निःशेष-तत्त्वग्राम-स्वरूपिणी ॥

इत्यादिभि प्रतिपादिता सकलजगत्कारणभूता त्रिपुरा ब्रह्मविद्येति सुसिद्धमेव । श्रीत्रिपुराया उपासना वेद-वेदाङ्ग-पुराणादिष्वनेकत्र वर्णिताऽस्ति । तन्त्रागमाना त्वय सारभूतोपासना मन्यत एव । उपासनान्तर्गताना विषयाणा सम्यग् ज्ञानपुरस्सर तत्तद्विधिनियमोपदेशपालनपूर्वक विचार्यवादजनितनिर्णयविषयार्थ सिद्धान्त इति । स चाय सिद्धान्तो भगवता परशुरामेण कल्पसूत्रेऽष्टादशखण्ड्या निरूपित । यथोक्त तत्रैवान्ते फलश्रुतौ-

‘य इमामष्टादशखण्डि महोपनिषद् महात्रैपुरसिद्धान्तसर्वस्वभूतामधीते, स सर्वेषु यज्ञेषु यष्टा भवति । य य क्रतुमधीते, तेन तेनास्येष्ट भवति, इति हि श्रूयते । इत्युपनिषत् ।’ इति ।

अयं च ब्रह्मस्वरूप-प्रतिपादकत्वादुपनिषदरूपेऽस्मिन् सूत्रे साक्षात् परम्परयेति द्विविधे ब्रह्म प्रतिपादिते । साक्षाद् ब्रह्मस्वरूपप्रतिपादनमत्र विद्यते । अत एवेय महोपनिषत् । त्रिपुरासम्बन्धी त्रैपुर स चासौ सिद्धान्तश्च त्रैपुरसिद्धान्त इति दृशाऽत्र सिद्धान्तस्यास्य सर्वस्वभूत तत्त्व निरूपितमस्तीति स्फुटमेव । त्रैपुर-सिद्धान्तत्वेन परिगणित विषयेषु तत्रैव कल्पसूत्रे सिद्धान्तरूपेण तत्राय सिद्धान्त पट्टत्रिंशत् तत्त्वानि विश्वम् इत्यादिनाऽऽरभ्य आत्मलाभात् पर विद्यते, सैषा शास्त्रशैली इत्यन्त वर्णित । अस्य सारसर्वस्व श्रीविद्यारत्नाकरे प्रतिपादितमस्ति ।

त्रैपुरसिद्धान्तः

भूतानि, तन्मात्राणि, ज्ञानकर्मेन्द्रियाणि, अहङ्कारबुद्धिमनासि, गुणसाम्यरूपा प्रकृति, शरीरकञ्चुकित्तिशिवो जीव, (परमशिवगता स्वतन्त्रता नित्यता नित्यतृप्तता-सर्वकर्तृकता-सर्वज्ञता धर्मा एव सङ्कुचितास्तन्तो जीवे) नियति-काल राग-कलाऽविद्या शब्दवाच्या भवन्ति । माया (जगत्परमशिवयोर्भेदबुद्धि) शुद्धविद्या (तयोरभेदबुद्धि) जगदिदन्तया पश्यन् परमशिव ईश्वर, तदहन्तया पश्यन् सदाशिव, शक्ति परमशिवस्य जगत्सिसृक्षा, तद्वान् शिव, पट्टत्रिंशत्तत्त्वानि स्वविमर्श पुरुषार्थ, वर्णसमुदायरूपा मन्त्रा नित्या, (मूलविद्यासमसत्ताका व्यावहारिकनित्या) मन्त्राणामचिन्त्यशक्तित्वेन स्वगुरुपरम्परोपदेशैरगम्यधर्मरूपेण सम्पदायेन गुरुशास्त्रदेवतासु विश्वासेन सर्वास्तिद्धय, आचार्योक्तरीत्या गुरुमन्त्र देवतात्मनामैक्य विभावयन् मनपवनयोरेकयत्ननिरोद्धव्यत्वज्ञानाच्च प्रत्यगात्म वेदनम्, भावनादाढ्यान्निग्रहानुग्रहसिद्धि । दर्शनान्तरानिन्दनेन स्वोपास्यनिष्ठया मन्त्रार्थानुसन्धानेन कामक्रोधनिन्दापरिवर्जनेन च सिद्धयो भवन्ति ।

वृत्तिभिर्वेद्य सर्वं हवि, इन्द्रियाणि सुच, सङ्कोचेन स्वात्मस्थितास्सर्वज्ञव सर्वकर्तृत्वादय परमशिवशक्तय एव ज्वाला, स्वात्मशिव एव पावक स्वयमेव हाहा निर्गुणब्रह्मापरोक्ष्य फलम्, स्वपारमार्थिकस्वरूपलाभान् परमिति सार इति ।

अयमेव त्रिद्वान्तास्तान्त्रान्तरेषु त्रिपुटीरूपेण बह्वधा प्रतिपादिता । यथा योगिनी-
हृदये—(१) परा, (२) परापरा, (३) अपरा इति । एवमेव (१) बुद्ध, (२) प्रबुद्ध,
(३) सुप्रबुद्धा (१) मन्त्र, (२) मन्त्रेश्वर, (३) मन्त्रमहेश्वरा (१) साधक, सिद्धि,
(३) सिद्धि (१) नर, (२) शक्ति, (३) शिवा (१) आणव, (२) शाक्त, (३)
शम्भव-समावेश-प्रभृतीना तन्त्रान्तरोक्तानामेतासा त्रिपुटीना लक्ष्यमेकमेव ।
साधनापद्धतयश्च पार्यक्य भजन्ते । पर च परमकारुणिकेन भगवता परशुरामेणेया
त्रिपुटी पञ्चधा विभज्य साधकाना परमोपकार ससाधित । पञ्चधा विभागे चाय
साधनाक्रम समुपदिष्ट— (१) गणपतिक्रम, (२) श्रीक्रम, (३) श्यामलाक्रम,
(४) दण्डिनीक्रम, (५) पराक्रमश्चेति । एतेषु श्रीक्रम प्रस्तुते त्रिपुरार्णवग्रन्थे
महता समारम्भेण निरूपित ।

साम्प्रत प्रत्यभिज्ञाभतस्य महान् प्रचार श्रूयते, तन्मतावलम्बिनस्त्रिक्रमत
सर्वोत्तमोत्तम व्याहरन्ति । तन्मूलभूतास्य काश्मीरशैवाद्वैतस्य प्रचारोऽपि गणनतल
स्पृशति । परञ्चैतत् सर्वं महात्रैपुरसिद्धान्तरूपमहाहृदस्य कुल्यारूपमेव तेनैवानुप्राणि-
तञ्चास्ति ।

म म गोपीनाथ-विराजमहोदया काश्मीरशैवाद्वैत-सम्बन्धिन्या चर्चाया
विवेचन-पुरस्सरगिदमेव भाधितवन्तो यत् त्रैपुरसिद्धान्तस्य मूलमेव प्रत्यभिज्ञा-
मतस्याधारभूमिर्गतीति विषये नास्ति कश्चन मतभेद इत्यपि शाक्ताद्वैतदर्शनश्रिय
त्रैपुरसिद्धान्तं च पुष्पाति ।

आद्या श्रीशङ्कराचार्या अपि सौन्दर्यलहरीस्तोत्रे त्रैपुरसिद्धान्तमेवापूपुपन् ।
प्रख्यापितस्य वेदान्त सिद्धान्तसारभूतस्याद्वैतमतस्य प्रतिष्ठार्थं शाक्ताद्वैतदर्शन
त्रैपुरसिद्धान्तानुगुणं च साध्वमन्यन्त । 'सम्प्रदायो हि नान्योऽस्ति लोके श्रीशङ्कराद् ब्रह्म'
इति ।

श्रीविद्यार्णवोक्तरीत्या श्रीविद्यासम्प्रदाय-प्रवर्तका भूत्वा कान्दिशीकाना त्वल्प
शेमुषीणा कलिजाना हिताय सुमङ्गीमुपकृतिरूपा त्रिपुरोपास्ति व्यतानिपु । अत
आगमाना सारभूतस्त्रैपुरसिद्धान्त एव सर्वथा समाश्रयणीय इति बुद्धौ समारोहति ।

वर्ण्य विषयाधारेण ग्रन्थस्यास्यानुबन्धचतुष्टयदृष्ट्या (१) अधिकारि, (२)
सम्बन्ध, (३) प्रयोजन, (४) विषयेषु प्रथम-द्वितीय-तृतीयानुबन्ध-विचारस्तु
पूर्वोक्तेषु विवेचनेषु पर्यालोचिता एव । इदानीं विषयरूपानुबन्ध निरूपण किञ्चिदत्र
निरूप्यते ।

अस्मिन् ग्रन्थे एकावशतिस्तरङ्गा विद्यन्ते । प्रथमे तरङ्गे दीक्षाविधिर्निरूपित ।
तस्य विधे कादि त-ग्रन्थेभ्योऽतिवैशिष्ट्यं चकास्ति । यथा—
दीक्षैव मुक्ति-सौधस्य सोपानं सुलभं प्रिये ।

सौधारोहो यथा नास्ति सोपानारोहणं विना ॥

तथा दीक्षा विना मोक्षो दुर्लभः शिव-शासने ॥ इति । (१४-१५)

श्रीमहापोडशी महापादुकोर्ध्वान्नायोऽनुत्तराम्नायश्च दीक्षाया साधकायोपदिश्यन्ते ।
अत्रैव षडाम्नायदीक्षाऽपि दर्शिता । ततःपरं स्त्रीणां मूढानामशक्तानामतिश्रद्धावता
दीक्षादान-विधान-विषयकं प्रश्नमुपस्थापयन्त्या भगवत्या उत्तररूपेण भगवता शिवेन
साधारण-दीक्षाप्रकारोऽप्यत्र वर्णितः । यथा—

देव्युवाच—

महेश कैलाशपते श्रुता दीक्षा त्वयेरिता ।
अनेक-मन्त्राङ्गयुता विद्वदेक-समाश्रया ॥
अतिश्रद्धावतां देव! मूढानां नित्यरोगिणाम् ।
प्रोक्ता दीक्षातिगहना कथं स्याद् वद मे प्रभो ॥ (१।१८७-१८८)

इत्यादि । समाधाने च—

तेषां यावति शक्तिः स्यात् तावदेव निरूपयेत् ।
तैर्यावच्छक्यते कर्म कर्तुं तावदुदीरयेत् ॥ (१।१९३-१९४)

इत्यादिना सरलो दीक्षामार्गोऽपि सानुकम्पमुदीरितः । पुनर्दीक्षाऽनन्तरं यत्कर्तव्यं
तदपि साधु निरूपितम् । एव साधनाया साधकस्य क्रमेण यद्यदीप्सितं तत्सर्वमपि
प्रश्नरूपेण भगवत्योपस्थापितं भगवता शिवेन च पूर्णतया तन्निगदितम् ।
एवमनवच्छिन्नरूपेणात्र प्रोक्तपद्धतिरतिसौष्ठवं भजते ।

एवमेव कौल-विचारोऽपि चतुर्विधा कौला अत्र ग्रन्थे वर्णिता । यथा—

उत्तमा मध्यमास्तद्वदधमाश्चाधमाधमाः ।
चतुर्धा कौलिकाः प्रोक्तास्तेषां भेदमिदं शृणु ॥
अशेषजगतामात्म-प्रसरत्वं सुवेत्ति यः ।
स कौलिकोत्तमो ज्ञेयो भावयत्यनिशं तु यः ॥
जगद्वेत्त्यात्मनैक्यं स मध्यः कौलिको मतः ।
योऽन्तराधारचक्रेषु मानसार्चापरः सदा ॥
अधमः स तु विज्ञेयो यो बाह्याचाररतः सदा ।
अधमाधमः स ज्ञेयो भवेदेव चतुर्विधाः ॥ (१।४।६६-७०)

इत्येवान्येऽपि भूयासो विषया अत्र नितरा महत्त्वमण्डिता साधकानां
सशयच्छेदका उपाहृता सन्ति । नैतावानेव, अपि तु साधकेन प्रातरारभ्य कर्तव्यं
सन्ध्याविधि, भूशुद्ध्यादि-विधि, न्यास-विधानम्, यन्त्रोद्धार-प्रकार, पीठपूजाविधि,
आत्मदेवतायास्त्रिधा पूजने परा-मिश्रापराणां निरूपणेन संहैवावाहनाद्युपचारकथनम्,
आवरणपूजनं च सुस्पष्टतया व्यावर्णितम् । ततः परमर्घ्यविधि, सानुकल्प
कुलद्रव्यादि-कथनम्, होम-वलि-विधानम्, पूजोत्तर-विधि, स्वात्मीकार-विधि,
मुद्रावितरणम्, सक्षेपपूजाविधि, नैमित्तिकार्चनानि, मालामन्त्रकथनम्, रहोयागकथनम्,
तत्रोपयुक्तानामायर्वणमन्त्राणां निदर्शनम्, श्रीसूक्तास्य विधिश्च सुतरा सम्प्रोक्तः ।

एतेषु बहवो विषयास्तु वस्तुत इदम्प्रथमतयोपदिष्टा । एतेषा विषयाणा सारोऽत्र हिन्दीभाषया निरूपित एवेति नात्र पल्लव क्रियते । इत्थ त्रिपुरारणवग्रन्थराजोऽय भगवत्या श्रीललितामहात्रिपुरसुन्दर्या उपास्ति-तत्त्वविज्ञापनपर । उपास्तौ यानि यानि तत्त्वानि प्रामुख्येन ज्ञातव्यानि, कर्तव्यानि च भवन्ति, तेषा साकल्येन साररूपेण सारल्येन च सविवेचनमत्र सङ्ग्रहो विद्यते । तन्त्रागमेषु बहुशाश्चर्चिता विषया अन्यत्र सूत्ररूपेण निर्दिष्टा-सन्ति तेऽत्र विशदरूपेण बोधिता । केचनेदृशा अपि विषया अत्र प्रादुर्भाविता ये तेषु तेष्वन्येष्वामादिषु चर्चापदवीमपि नारोहिता । किञ्च, भूयासो विषया अत्रैतादृशा अपि प्रदर्शिता ये बहुत्र विवेचिता सन्ति, किन्तु तेषा स्वारस्य स्फुटता न प्रापत् । इत्थ त्रिपुरारणव साक्षाच्छिवा- शिवयो सल्लापमाध्यमेन त्रैपुर सिद्धान्त तदुपासना विधानानि च साधुतया स्थिरयति प्रमाणयति विविनक्ति चेति निगदने नास्ति काचनातिशयोक्ति ।

एतस्य ग्रन्थराजस्य प्रकाशनार्थं सम्पूर्णानन्द सस्कृत विश्वविद्यालयस्य कुलपतय श्रीमन्तो डॉ विद्यानिवासमिश्रमहाभागा सपरिकरा सन्ततमभिनन्दनीया सन्ति, तानहावा सहस्रश साधुवादै सभाजयाव ।

दुर्लभ-प्रायस्य महद्वैभवशालिनोऽस्य त्रिपुरारणव-सार-सर्वस्वग्रन्थराजस्य शूयो-भूय स्वाध्यायेन सर्वेषा साधनाविधौ प्रवृत्तिर्भवेदुत्तरोत्तर च प्रवृद्धिर्भवेदिति भगवतीमिष्टदेवता हृदा प्रार्थयन् विरमाव ।

विश्वेश्वरपुर्याम्,
महाशिवरात्रिपर्वणि,
वि स २०४८

दत्तात्रेयानन्दनाथ
(पूर्वनाम-सीतारामकविराज)
रुद्रदेवत्रिपाठी

त्रिपुरार्णवतन्त्र का प्रतिपाद्य विषय-संक्षेप

करुणासागर भगवान् शिव से भगवती पार्वती ने त्रिपुरा के अनेक तन्त्रों में अत्यद्भुत 'त्रिपुरार्णवतन्त्र' के श्रवण की प्रार्थना की, तब ईश्वर शिव ने कहा कि—

हे देवी, मैं त्रिपुरार्णव तुम्हें सुनाता हूँ, तुम सुनो। पहले यह तन्त्र सदाशिव ने महात्मा भैरव को सुनाया था, किन्तु जब कालपर्याय से त्रैपुर-तन्त्रों का उच्छेद हो गया, तब भैरव को सदाशिव ने पुनः इस त्रिपुरार्णव का कथन किया था। यह ग्रन्थ त्रिपुरा-सम्बन्धी उपासना-विधियों का समुद्र है। ग्रन्थ सख्या की दृष्टि से यह लक्षगुणित है। यह नित्य, नैमित्तिक और काम्यप्रयोगों की अनेक विधियों से समन्वित है। विस्तार होते हुए भी संक्षिप्त कथन से पूर्ण होने के कारण यह अनेकविध उपासना-कर्म और विविध उपपत्तियों से युक्त अतिश्रेष्ठ शाक्त-विज्ञान है। यह तन्त्रग्रन्थ अत्यन्त विस्तृत है, अतः उस पूर्णरूप से नहीं कहता हूँ। हाँ, तुम त्रिपुरा के नानाविधानों में जो सुनना चाहती हो, उसे पूछो, मैं तुम्हें संक्षेप में वह सब बतलाता हूँ।

इस प्रासङ्गिक सवाद के पश्चात् देवी ने सर्वप्रथम 'त्रिपुरा-दीक्षा' के बारे में जिज्ञासा की और शिव ने क्रमशः दीक्षा की महत्ता, गुरु की योग्यता, स्त्रीगुरु की विशेषता एवं दीक्षा की विधि का वर्णन किया है। दीक्षा के लिये मुहूर्त, दीक्षा के पूर्व कर्तव्य कर्म-निर्देश जिनमें पुण्याहवाचन, नान्दीश्राद्ध, कलशास्थापन आदि की विधियों का उल्लेख किया है। इन क्रियाओं में उपयोगी विधि-दर्शन के साथ ही आवश्यक वैदिक-मन्त्रों के प्रतीक भी बतलाये हैं। आचार्यवरण, श्रीयन्त्र-लेखन, कलशास्थापन, प्रधानपूजा और हवन की विधि भी विस्तार से समझाई है, जिसमें छोटी-बड़ी सभी क्रियाओं का क्रमिक निर्देश किया गया है।

पीठ-पूजा में कामेश्वर तथा कामेश्वरी के सन्निहित स्वरूप के ध्यान से आरम्भ कर वैदिक और तान्त्रिक दोनों ही प्रकारों से हवन-विधि निर्दिष्ट है। इसके पश्चात् दीक्षा का विधान है, जिसमें शिष्य के लिये दन्तधावन और अधिवासन प्रोक्त है। दूसरे दिन प्रातः कृत्य के पश्चात् न्यास, चक्रराजार्चन हवन एवं सुवासिनीपूजनोत्तर शिष्य का अभिषेचन और मन्त्रोपदेश, मुद्रा-कथन, शाक्त-सम्प्रदाय-सिद्धान्त-कथन हो जाने पर शिष्य द्वारा ब्रह्मादि विग्रहों की पूजा गुरुपूजा का विधान बतलाया है।

इतना हो जाने पर पञ्चदशी एवं पात्रतानुसार षोडशी मन्त्र का उपदेश करने को कहा गया है। यहीं पूर्णाभिषेक भी किया जाए, तो महापादुका, ऊर्ध्वाम्नाय तथा अनुत्तराम्नाय के मन्त्रादि के उपदेश की चर्चा की है। पूर्णाभिषेक की महिमा असामान्य है। स्वयं शिष्य के लिए गुरु की कृतकृत्यता पूर्णाभिषेक से सम्पन्न होती

है। इस प्रसङ्ग में पूर्णाभिषेक-कर्म का विधान भी पूर्ववत् विस्तार से वर्णित है। अभिषेच्य शिष्य में किये जाने वाले न्यास, पञ्चशोधन, कलादीक्षा, दृग्दीक्षा, वेधदीक्षा, पादुकोपदेश और महाषोडशी-मन्त्रोपदेश, मुद्राज्ञापन तथा तत्त्वशुद्धि की प्रक्रियाएँ बतलाकर शिष्य के तन्त्रोक्त पद्धत्यनुसार नामकरण का विधान वर्णित है।

भगवती ने पुनः प्रश्न किया कि "अतिश्रद्धावान् होते हुए भी देवमूढ नित्य-रोगियो की दीक्षा कैसे हो?" तब उसके उत्तर में ईश्वर ने कहा कि—मूढ, व्यापृत-व्यस्त, स्त्रियाँ तथा आतुरजनो के लिए उनकी योग्यता का ज्ञान करके मुख्य मन्त्रों का उपदेश किया जाए। अथवा गुरुनाम, षोडशाक्षरी, हृल्लेखा और षोडशीबीज दिये जाएँ। स्त्री, रोगी आदि जो जितना कर सके, उनको उपदेश करना चाहिए। स्त्रियो के लिये कोई नियम नहीं है, वे तो सभी गुरुरूप ही हैं। केवल मुख्यमन्त्रोपदिष्ट होने से ही वे गुरुरूप हो जाती हैं। यहाँ तक कि यदि स्त्रियो को एक मन्त्र मिल जाए, तो शेष मन्त्रज्ञान के लिये उन्हें पुस्तक ही दे दे। पुरुषो को ऐसा अधिकार नहीं है। स्त्री तो स्वयं परदेवता है।

प्रारम्भ में बाला और पञ्चदशी की दीक्षा के अनन्तर ही षोडशी-मन्त्र ग्रहण करना चाहिए। इन मन्त्रों के प्राप्त हो जाने पर कुछ समय इनकी उपासना करनी चाहिए, तदनन्तर पूर्ण दीक्षा ग्रहण करनी चाहिए।

इसके पश्चात् पूर्णदीक्षा का विधान भी यहाँ वर्णित है, जिसमें बाला, पञ्चदशी, गुरुत्रय, गणपति, बाला के अङ्ग-मन्त्रिणी, दण्डिनी, नित्याएँ, तिरस्करिणी, सौभाग्यविद्या का उपदेश होता है। षोडशी और पादुकामन्त्र यदि विना दीक्षाक्रम के लिया जाए, तो लेनेवाला पापभागी होता है। विना विधान के देनेवाला गुरु भी दोग का भागी होता है। यह षोडशीविद्या शूद्र को कभी नहीं देनी चाहिए।

इस प्रकार २११ पद्यों में दीक्षाविधि नामक प्रथम तरङ्ग पूर्ण है।

इसके अनन्तर द्वितीय तरङ्ग में देवी ने दीक्षाविधि के पश्चात् प्रातःकाल से साधक को क्या-क्या करना चाहिए? यह प्रश्न किया है, जिसके उत्तर में ईश्वर ने कहा है कि—

प्रातः ऊपकाल में उठकर साधक को गुरुस्मरण करना चाहिए, श्रीगुरु का स्थान सहस्रदल में है। चन्द्रमा के समान उनका वर्ण है। उनका ध्यान करके सुषुम्ना के नीचे लाल वर्ण के सहस्रदल कमल में त्रिपुरा पराशक्ति का स्मरण करे। तदनन्तर सार्धत्रिवलय कुण्डलिनी का प्रबोधन कर कुम्भक से पट्चक्रभेदनपूर्वक परशिवरूप गुरु में प्रविष्ट का ध्यान कर उससे स्रवित सूर्या-धाराओं से स्वयं के आप्तुत होने की भावना करे। इसके पश्चात् सपष्टमुद्रा का न्यास करके मानसिक रूप से गुरुपादुका-मन्त्र का स्मरण करे, जिसमें गुरुनाम भी समुक्त हो।

जप, पूजा, तर्पण आदि में दीक्षानाम का उपयोग होना चाहिए और अन्यत्र व्यावहारिक नाम का व्यवहार करे। यदि पादुका-मन्त्र प्राप्त नहीं हुआ हो, तो

अपने गुरुत्रय का स्मरण करे। यहीं मानसिक गुरुपूजा तथा पञ्चमुद्रा दिखाने का विधान भी है। इस प्रसङ्ग में मुद्राओं के लक्षण भी निर्दिष्ट हैं। श्रीनाथ-स्तोत्र सात पद्यों में वर्णित है। यह प्रातः स्मरण का विधान है।

तदनन्तर वैदिक एवं तान्त्रिक स्नान, तान्त्रिक-स्नान की मुद्रा, मन्त्र और यन्त्र-लेखन आदि का निर्देश, अङ्ग-प्रोज्ज्वलन, आचमन और वस्त्रधारण, सङ्कल्प, सन्ध्या, प्राणायाम, सङ्कल्प न्यास और पूजा की विधि सूचित है। जल में श्रीयन्त्र की भावना करके उसी की पूजा यहाँ करनी चाहिए। अघमर्षणादि स्नानाङ्ग कर्म और तर्पण भी यहाँ करणीय हैं। प्रसङ्गवशात् मध्याह्न और सायंकाल के त्रिपुरादेवी के ध्यान भी दिये हैं। अर्घ्यदान, गायत्रीजप, मूलमन्त्रजपपूर्वक सन्ध्याविधि का संकेत भी किया है।

श्रीविद्या-साधको के लिये जो पारायणक्रम वर्णित है, उसमें नामपारायण, घटिकापारायण नवधा अथवा पष्टिधा करने का सूचन करके 'अजपाजप' का विधान दिया है। अन्त में उपर्युक्त कर्मों के फल बतलाकर 'सन्ध्याविधि' नामक इस द्वितीय तरङ्ग को पूर्ण किया है।

तृतीय तरङ्ग के प्रारम्भ में भगवती द्वारा सन्ध्या के पश्चात् किये जाने वाले कर्म की जिज्ञासा करने पर महेश्वर ने 'पूजामन्दिर-प्रवेश' की विधि बतलाई है, जिसमें द्वारपूजा, मण्डलेश, मण्डल और इनकी पूजा और तर्पण करके महालक्ष्मी तथा सरस्वती की पूजा द्वार के ऊर्ध्वभाग में गणपति और क्षेत्रपाल, दोनों पार्श्वभागों में गङ्गा, यमुना, घात्री, विधात्री, शङ्ख, पद्मनिधि, देहली में अस्त्रदेवी, ब्राह्मी आदि मातृकाएँ तथा असिताङ्ग आदि भैरवों की पूजा करने के निर्देश हैं। इसी प्रकार अविघ्न आदि द्वारों की पूजा तत्तत् स्थानों पर करनी चाहिए।

तदनन्तर मार्तण्डभैरव को अर्घ्य देकर आसन का विधान दिया है। आसनो के विविध प्रकार भी दर्शित हैं, तथा नियुद्ध आसनो के बारे में भी उपयोगी विचार उपस्थापित हैं। भूतोत्सारण-पूर्वक भूमि-प्रार्थना और पूजन करके आसन पर बैठकर दिग्बन्धन, भूशुद्धि और भूतशुद्धि का विधान विस्तार से दिया है। आत्म-प्राण प्रतिष्ठा-विधि, मातृकान्यास विधि, व्यापक अन्तर्मातृकान्यासविधि एवं वशिन्त्यादिन्यास वर्णित हैं।

न्यास-प्रकरण में षोडशी और पञ्चदशी मन्त्रों के ऋष्यादिन्यास, कराङ्गन्यास और उनके लिये मन्त्रखण्डों का सूचन है। इस मूलमन्त्रन्यास के पश्चात् 'चरणन्यास' और षोडशी और पञ्चदशी के ध्यान, लघुपोढान्यास, जिसमें गणेश ग्रह, नक्षत्रादि न्यासों के नाम और न्यास-स्थलादि वर्णित हैं, वे दिये हैं। यहीं तृतीय तरङ्ग पूर्ण है। इसका नाम 'भूशुद्ध्यादिविधि' दिया है।

चतुर्थ तरङ्ग में न्यासान्तर क्रिया की जिज्ञासा करने पर महेश्वर ने कहा है कि न्यासविधान सम्पन्न कर लेने पर साधक को जप करना चाहिए तथा उसके पश्चात्

पूजा करनी चाहिए । पूजा यन्त्र में ही लेनी चाहिए, यही पुण्यपक्ष है, अतः यन्त्र के निर्माण का यहाँ पूरा विधान दिया है । यन्त्र में ४३ त्रिभुज, २४ सन्धिषो, १८ मर्म, समविन्दु-त्रिकोणाग्रत्य का विधान उक्त है और यन्त्र बनाने की आधार वस्तुएँ भी दी हैं । यन्त्र न मिटने पर पीठ की परिकल्पना का उपदेश किया है । शिवनामक शालिग्राम में पूजा का विशिष्ट फल बताया है और नर्मदोद्भव लिङ्ग पर अथवा प्रतिमा में पूजन का विधान भी सुझाया है । दोषपूर्ण यन्त्रों के लक्षण करके उनकी अपूज्यता व्यक्त की है तथा देवतामूर्ति एवं स्थिरचक्र-स्थापना की महत्ता प्रतिपादित करके उनके दर्शन, स्पर्शन, पूजन आदि के फलों का उल्लेख भी यहाँ विस्तार से किया गया है । इसी प्रसंग में यन्त्र की स्थापना-विधि भी दर्शित है, जिसमें प्राणप्रतिष्ठा के सभी अङ्गों का निर्देश हुआ है । चर-श्रीचक्र में पीठ-संस्कार नहीं होता, तथा स्थिर-श्रीचक्र में उद्धारन नहीं होता । वारण-विशेष से दूषित होने पर श्रीयन्त्र का पुनः स्थापन, खण्डित हो जाने पर उपवास एवं विसर्जन, चोर द्वारा अपहृत होने पर अनशन, अमेघ्यादि स्पर्श-दोष निवारण के लिये प्रतिवत्सर महाभिषेक तथा उसका विधान दिया गया है ।

महाभिषेक में सस्कृत पञ्चगव्य तथा गन्धाष्टक के जल से स्नान कराये और कुशा के जल से १०८ मूलमन्त्र द्वारा उस यन्त्र का प्रोक्षण करे । तदनन्तर यन्त्र का स्पर्श करते हुए मूलमन्त्र, तत्त्वमन्त्र और मातृका से न्यास करे । इसके अनन्तर सिन्दूर से अष्टदल कमल की रचना कर उस पर अक्षत चावल रखे और दीक्षा में जिस प्रकार कलश रखे जाते हैं, उस प्रकार रखे । वहाँ इष्टदेवी की पूजा करे तथा एक हजार मूलमन्त्र का जप, आठ बार माला मन्त्र का जप, आठ बार श्रीसूक्त का पाठ, नित्या-मन्त्र, मातृकामन्त्र और मूलमन्त्र से अभिषेक करे और रात्रि में विशेषपूजा करके सुवासिनी एवं ब्राह्मणों की पूजा करे । ऐसा करने से चर और स्थिर यन्त्र अथवा मूर्ति के सर्वदोषों की शान्ति होती है ।

ऐसा प्रतिवर्ष करना चाहिए । महाभिषेक मालामन्त्र और श्रीसूक्त का पाठ ६४ बार होना चाहिए, अथवा आठ बार । तदनन्तर हवन करे । यदि अशक्त हो तो ब्राह्मणों से करवाये । ऐसे एक अनुष्ठान से भी त्रिपुरादेवी प्रसन्न होती है । स्थावर यन्त्रादि पर महाभिषेक करने से वाजपेय का फल प्राप्त होता है और देवी त्रिपुरा का वहाँ स्थायी सान्निध्य होता है ।

९० पद्यों में यहाँ 'यन्त्रोद्धारदि' नामक चौथा तरङ्ग पूर्ण है ।

पाँचवाँ तरङ्ग पूजा-विधि-वर्णनात्मक है । इसमें यन्त्रराज को पीठ पर कोमल तूलादि के आसन पर बिठाकर, पात्रासादनपूर्वक पीठ के बीच में स्थापित यन्त्र की पूजा का विधान कहा है । साधक को मुखशुद्धि करना आवश्यक है, क्योंकि मुख दुर्गन्ध से युक्त रहने पर देवता का शाप होता है । अतः ताम्बूल, पञ्चतित्त अथवा इलायची आदि खाने का विधान दिया है ।

पूजा में पीठपूजा प्रथम है, जिसमें मण्डूकादि आधारों की पूजा है। तदनन्तर पीठस्थल और वहाँ की विभिन्न वाटिकाओं मञ्चपाद देवताओं आदि की पूजाएँ निर्दिष्ट हैं। यह तरङ्ग 'पीठार्चन' की विधि को ३२ पद्यों में प्रस्तुत करता है। 'पीठपूजाविधि' इस तरङ्ग का नाम है।

इस तरंग के आरम्भ में महेश्वर ने कहा है कि पीठपूजा के पश्चात् देवता का आवाहन करे और उनकी पूजा करे। पूजा तीन प्रकार की बतलाई है—१-परा, २-मिश्र और ३-अपरा। इन पूजाओं की विधि भगवती के पूछने पर बतलाई है।

साधक स्वयं को गन्धपुष्पादि से अलङ्कृत कर स्व पात्र से परापूजा करे। तदनन्तर परापरा-पूजा (मिश्ररूप) करके बाहर अपरापूजा करे। इनमें सघट्टमुद्रा से मस्तक पर पादुकामन्त्रजप करते हुए स्वयं को शिवरूप होने की भावना क्षण भर करे। यह परापूजा है।

मिश्रपूजा दो प्रकार की है— १-स्थूल और २ सूक्ष्म। इनमें स्थूल-पूजा मानस-पूजा है, जो गुरुगम्य है तथा सूक्ष्म-पूजा में जगन्माता और मन्त्र का सामरस्यपूर्वक आत्मचिन्तन होता है। बाह्योपचाररूप बाह्यपूजा को अपरा-पूजा करते हैं। मानसपूजा को पडाधार, त्रिपीठ, भुवन अथवा अष्टक्रम में जानकर गुरुमार्गोपदेश से उसका जप में उपयोग करना चाहिए। अथवा बाह्यपूजा में अशक्त होने पर अन्तपूजा करे। समर्थ रहने पर तो साङ्गपूजा ही विस्तारपूर्वक करनी चाहिए। मन्त्रपाठपूर्वक बाह्य-पूजा करने का अनन्तगुणित फल कहा गया है।

सूक्ष्म में सामरस्यरूप आत्मचिन्तन की विधि बतलाते हुए कहा गया है कि— वाच्यो के वाचक रूप का प्रतिभावन पहले होता है। और वाचक मातृकारूप है, जो त्रिखण्ड और त्रिकूटग है। कूटत्रय स्थूलादि स्वात्मरूप है। बाह्य उपकरणों से की जाने वाली पूजा तृतीया अपरा है।

इस प्रकार उस मिश्रपूजा को करके व्यापक न्यास करे। कुण्डली उत्थानपूर्वक विन्दु में पुष्पाञ्जलिसमर्पण, आवाहनादि ६ मुद्राओं द्वारा देवता के पधारने की विभावना, अङ्गन्यास, सकलीकरण, धेनुमुद्राप्रदर्शन तथा शखजल की विन्दुओं से मूलमन्त्र द्वारा प्राणप्रतिष्ठा करे। उसके बाद सावरणादेवी के हृदय का स्पर्श करते हुए १०८ मन्त्र जप करे। १३ मुद्राएँ दिखाये। विशेषार्घ्य से तर्पण करे। उपचारों से देवी की पूजा करे। ये उपचार १६ अथवा ६४ हो। इतना कहकर उनकी विधि बतलाई है। यन्त्र का उच्चारण अभिप्रेक के अनन्तर ही किया जाए। ऐसा न करने से देवी कुपित हो जाती है। श्रीसूक्त से अभिप्रेक करना भगवती को अतिप्रिय है, क्योंकि यह परावाचक है। यह चतुष्पट्युपचार अथवा षोडशोपचार पूजा उत्तम भावना से करनी चाहिए। यहाँ 'आवाहनाद्युपचारकथन' नामक दृढ़ तरङ्ग पूर्ण है।

इस तरङ्ग का विषय आवरणार्चन से सम्बद्ध है। इसमें मूलदेवी का त्रिघायतन है। सव्य और दक्षिण हस्त का प्रयोग पुष्प और अक्षत के लिये निर्दिष्ट है। तत्पश्चात् नित्याओं की पूजा, गुह्यमण्डल, अष्टकोण के पश्चिम और त्रिकोण के पूर्वभाग से चतुरस्र के महाक्षेत्र में इसकी पूजा होती है। भूपुर में अग्निमादि, ब्राह्म्यादि तथा मुद्राओं की पश्चिम से चारों ओर पूजा करके, वायव्यादि कोणों में पार्थिव, राक्षस, मध्य में हरि और शिव कोण में तथा पुन मध्य में इस क्रम से पूजा-तर्पण करे। यह सर्वाशापरिपूरक चक्र की पूजा है। पश्चिमादि दल से कामाकर्षिण्यादि सर्वसक्षोभण चक्र में, पूर्वादिक्रम से अनङ्गकुसुमादि और क्रम से तत्स्थानीय परिवार देवताओं की अर्चा करे। अन्त में तुर्या समष्टिपूजा की जाये। पूजा के पश्चात् १०८ मन्त्र जप करे। शेष पूजाक्रम भी अन्य के समान ही है।

यहाँ 'आवरणकथन' नामक सातवाँ तरङ्ग पूर्ण है।

इस तरङ्ग में 'आवरण-कथन' में अनुक्त अन्य विषयों के बारे में कहा गया है, जिसमें आवरण-पूजा के पश्चात् त्रिपञ्चिका, पञ्चदश नित्याओं की पूजा की विधि बतलाई है। यह त्रिकोण की तीनों रेखाओं में ५५ के क्रम से पूजा होती है। यहीं पूज्य देवियों के स्वरूपों का भी कथन हुआ है। त्रिकोण के बाहर आग्नेयादि दिक्कोण, अग्रकोण और मध्य में षडङ्गदेवियों की पूजा की जाती है। तदनन्तर भूसदन की तीन रेखाओं की, पञ्च पञ्चिकाओं की तथा लघुषोढान्यास के देवताओं की अर्चना का सूचन है। लघुषोढान्यास के देवताओं की पूजा में श्रीयन्त्र के स्थानों का निर्देश करते हुए १६ दल में गणेशादि ५१, विन्द्धादि नौ आवरणों में नवग्रह, तथा ३-३ नक्षत्र एक साथ २७, चतुर्दशार के दो-दो कोणों की सन्धि में डाकिन्यादि ७ योगिनियाँ, अष्टदल और उसकी चारों दिशाओं में १२ राशियाँ, अष्टदल से बाहर के वृत्त में ५० पीठों की पूजा करने का विधान बतलाया है।

इसके पश्चात् चतुर्द्वारों में तथा एक मध्य में आमनाय और त्रिकोण के कोणों में एव मध्य में क्रमशः कामेश्वरी, भगमालिनी, वज्रेश्वरी तथा तुर्या महात्रिपुर-सुन्दरी की पूजा का क्रम बतलाया है।

इस प्रकार यह 'आवरण-ध्यान-कथन' नामक आठवाँ तरङ्ग ३६ पद्यों में पूर्ण है।

इस तरङ्ग में अर्घ्य विधि का वर्णन करते हुए पात्रों की स्थापना-विधि बतलाई है जिसमें १-हेतु, २-सागान्य तथा ३-विशेषार्घ्य पात्रों का विवरण दिया है। इनके अतिरिक्त जल-कलश वा भी विधान है। पात्रों के लिये प्रयोज्य धातु और वस्तु-विशेष के साथ ही उनके आकार-प्रकार के सम्बन्ध में भी विस्तार से समझाया है। पात्रों के नीचे रखने की त्रिपदियाँ कैसी हों? शब्द का स्वरूप कैसा हो? पात्रों के ढक्कन भी हो इत्यादि बातें बतलाकर, यह कहा गया है कि इनके विधिवत् निर्माण एव प्रयोग से उत्तम फल मिलता है जबकि दोषपूर्ण प्रयोग से पुण्य नष्ट होते हैं।

यहीं अनुकल्प से पूजा करने की विधि बतलाई है, जिसमे सामान्यार्घ्यपात्र एव विशेषार्घ्यपात्र ऐसे दो पात्र स्थापित होते है। एक पात्र से पूजा करना निषिद्ध है। आत्मयोग मे अगलोप-जनित कोई दोष नहीं लगता। अत आत्मयोगी एक पात्र का प्रयोग कर सकते हैं। जलपात्र ताम्र का, नैवेद्यपात्र कास्य का और वस्तिपात्र ताम्र का हो। पात्रों की स्थापना मे मण्डल-निर्माण, आधारस्थापन, पात्रस्थापन, जलादिपूरण कलशादि-पूजन आदि सभी विधि भी यहाँ निर्दिष्ट है।

तदनन्तर हेतुपात्रधरा सुवासिनी की पूजा का विधान है। यहीं सुवासिनी के स्वरूप का वर्णन भी है। हेतुपात्र-स्थापनानन्तर वहाँ पथिकापूजन, दोषशोधन, पुष्प द्वारा उद्धृत बिन्दु से तर्पण तथा शापशोधन की विधि दर्शित है। हेतुपात्र मे मातृकाकार त्रिकोण की भावनापूर्वक उससे बाहर चतुरस्र, त्रिकोण, षट्कोण तथा अष्टदल का ध्यान करने के लिये कहा गया है। पात्र मे पञ्चरत्न, मिथुनत्रय, पञ्च-भूत की पूजा, शक्तित्रय, पीठत्रय, तथा कामेश्वरीत्रय की पूजा, षट्कोण मे अङ्ग-देवीपूजा, अष्टदला मे भैरवपूजा तथा अन्य देवियों की पूजा करके मालामन्त्र एव श्रीसूक्तपाठ, १०८ मूलमन्त्रजप सुधापूरण आदि विधिवत् सम्पादित करने का निर्देश है।

यहाँ 'अर्घ्यविधि' नामक नौवाँ तरङ्ग ४० पद्यों मे पूर्ण है।

इस तरङ्ग मे 'कुलद्रव्य' के सम्बन्ध मे कहा गया है। साथ ही अनुकल्प और उसके भेदों का भी निरूपण किया है। यथा—

कुलद्रव्य पाँच प्रकार का होता है। उसी को म-पञ्चक भी कहते है। ये पाँच मकार त्रिपुरा की प्रीति को बढ़ाने वाले हैं। कुलपथ मे इसके गुह्यनाम भी हैं। इनके द्वारा की जाने वाली पूजा शिवत्व प्राप्त कराने वाली है। १-सदाशिव, २-ईश्वर, ३-रुद्र, ४-विष्णु और ५-ब्रह्मा इन्हीं पाँच के ये प्रतीक हैं। इसीलिये 'पञ्च-म-मय' यज्ञ सर्वोत्तमोत्तम है।

इसके पश्चात् सुधा के प्रकार, उनके गुण, गुणानुसार सेवनयोग्य वर्ण, प्रत्येक 'म' के निर्माण की विधि तथा इतीयाग-विधि-पूर्वक पञ्चमद्रव्य के विशेषार्घ्य मे निक्षेप का कथन हुआ। पञ्चम-विधि की महत्ता एव फल भी यहाँ वर्णित हैं। यह याग अधिकारी को ही करना चाहिए, अन्यथा उसका समूल नाश हो जाता है। ब्राह्मण के लिये इसके पान का सर्वथा निषेध है।

इतना कहकर अनुकल्प से पूजा करने के लिये निर्देश है। अनुकल्प-निर्माण की कतिपय विधियाँ भी बतलाई हैं तथा उसमे होने वाले विधि-निषेधों का भी कथन हुआ है। कौन-सा द्रव्य कब पर्युषित होता है? किससे कहाँ अर्चन होता है? उनके सस्कार कैसे किये जाते हैं? तथा उनमे विकृति कैसे आ जाती है? यह बतलाकर पवित्र द्रव्य से अर्चन का विधान है।

तदनन्तर विशेषार्घ्य ग्रहण की विधि बतलाई है और अन्त में इसकी महिमा का वर्णन करते हुए आचार्यपूजादि का कथन किया है ।

यहाँ 'कुलद्रव्यादि-कथन' नामक दसवाँ तरङ्ग ६५ पद्यों में पूर्ण है ।

इस तरङ्ग में अर्घ्यविधि में प्रोक्त अर्चना के मन्त्रों के बारे में कथन करने की प्रार्थना को सुनकर वृषध्वज शिव ने मन्त्रकथन किया है । इनमें धूम्रादि अग्निकला, तपिन्यादि सूर्यकला, छागगायत्री, पशुद्वयोधन, सद्योजालादि पाँच मन्त्र, 'त्र्यम्बक' तथा 'तद्विष्णो' इत्यादि मन्त्रों का वर्णन हुआ है । इनके पश्चात् सोलह सोमबलाएँ, वासुदेव, अमृतेशी-मन्त्र, पयिका, शापविमोचन, पञ्चरत्न तथा मिथुनत्रितय-मन्त्रों का निदर्शन है । तदनन्तर शक्तिचतुष्टय, तत्त्व-चतुष्टय, पीठचतुष्टय, ब्राह्म्यादि-सहित भैरवाष्टक (अष्टपत्रों में पूज्य), मण्डलत्रय, ब्रह्मकला, विष्णुकला, रुद्रकला, ईश्वरकला, सदाशिवकला तथा इनसे सम्बद्ध वैदिक-मन्त्रों का कथन किया गया है ।

तदनन्तर 'हेतु-सस्तुति' के मन्त्रों के कथन से यह तरङ्ग पूर्ण है ।

बारहवें तरङ्ग में उपचार-सहित साङ्गोपाङ्ग पूजा की क्रिया का वर्णन है, जिसमें ताम्बूलान्त उपचार-पूजा करके आवरणपूजा, पञ्चोपचार, नैवेद्य, आपोशन, प्राणादिमुद्रा-प्रदर्शन, प्रार्थना और कामकला-ध्यान का विधान वर्णित है । तदनन्तर अग्नि-साधनपूर्वक होम की विधि का निर्देश है । होम के पश्चात् बलिपूजा का विधान है, जिसमें बटुक, योगिनी, क्षेत्रपाल, गणपति, तिरस्करणी, वाराही, सर्वभूत, मन्त्रिणी, उच्छिष्ट श्यामला तथा भैरव के लिये बलिपूजा वर्णित है । इस प्रसङ्ग में प्रयोज्य मन्त्र भी यहाँ सूचित हैं । बलिपात्र विसर्जन की विधि और अन्तर्यजनपूर्वक पात्रस्य जल का अभिमन्त्रण करके उस जल से अभिषेचन कर शान्तिस्तव-पाठ का निर्देश किया है । यही बारहवाँ तरङ्ग पूर्ण है ।

इस तरङ्ग में क्रमशः बलिमन्त्र, अर्घ्यपात्रादि का विसर्जन तथा पूजा-समापन विधि का वर्णन है । तदनुसार भैरव, योगिनी, गणपति, तिरस्करणी आदि के मन्त्रोद्धार देकर आरात्तिक, गुरु-पूजन, विशेषार्घ्यसमर्पण, शक्तिपूजा, सुवासिनी-पूजा, सामयिकपूजा, पुण्याञ्जलिप्रदान, वामबन्लाध्यान, जप, गुरुदेवतार्पण, शङ्खजल द्वारा प्रोक्षण, षोडशमुद्रादर्शन, मूलमन्त्र-जप तथा उद्घासन की विधि का वर्णन किया है । इस प्रकार 'पूजोत्तरविधि' नामक यह तेरहवाँ तरङ्ग पूर्ण है ।

इसमें स्वात्मीकार-विधि, कौलिकों के धर्म तथा मण्डल के विधान का प्रतिपादन है । इसमें सर्वप्रथम 'मण्डल-प्रवेश' और वहाँ कुलद्रव्यसेवन के नियम प्रदर्शित है । सामयिक और स्त्रियों के मण्डल में बैठने, वहाँ बैठकर पात्र-ग्रहण, गुरु तथा ज्येष्ठजनो की पूजा, पात्र-प्रदान-प्रकार, ग्रहण-प्रकार, गुरु-तर्पण, शक्तिशेष और गुरुशेष स्वीकार, पात्र-शुद्ध-स्वीकरण-विधि, दक्षिणादिसहित आचार्य को पात्र समर्पण, पात्र-ग्रहण सम्बन्धी अन्य विधि निषेध सूचन आदि का यहाँ विस्तार से विचार किया गया है । यहीं दिव्य, वीर और पशुभाव से तीन प्रकार के पान की

चर्चा करते हुए कहा गया है कि उपर्युक्त तीनों भावों में क्या, किसे स्व-स्ववर्णानुसार, पात्र स्वीकार करना चाहिए।

कौलिकों के चार भेद—१-उत्तम, २-मध्यम, ३-अधम और ४-अधमाधम बतलाये गये हैं तथा उनके लक्षण भी यहाँ निर्दिष्ट हैं। पान करने के पश्चात् होने वाली स्थिति को ध्यान में रखकर भी यहाँ उनकी जीवन्मुक्तता का उल्लेख किया है। इसके अनन्तर कौलिकसम्बन्धी मण्डलीय धर्मों का भी निर्देश हुआ है, जिसमें रक्षा के लिये व्रमन, देवता में भक्ति, परनिन्दात्याग, मन्त्रमुद्रा तथा आत्मनाम का शिष्य के अतिरिक्त अन्यत्र कथन-निषेध, सुवासिनीयों के समूह को देखकर प्रणाम करना, पशुभाव में स्थित व्यक्तियों के द्वारा कुलपुस्तक का तथा पशुशासन का स्पर्शाभाव, कुलशास्त्रचिन्तन, सुवासिनीयों का महत्त्व, प्रातःकाल से ही उपासना में तत्परता एवं करणीय विधान सूचित हैं।

दीक्षा प्राप्त करने के पश्चात् दीक्षित को सदा उपासना में लगे रहना चाहिए और कदापि मृत्यु की कामना नहीं करनी चाहिए। यदि दीक्षित आत्मसन्त्याग की इच्छा, मोक्ष की भावना से प्रयागादि में भी करता है, तो उसे सद्गति नहीं मिलती। अतः उपासना को कभी नहीं छोड़ना चाहिए।

गुरुवचन, सत् शास्त्रों में विश्वास तथा इष्टदेव में भक्ति ये सर्वोत्तम शिवप्रोक्त धर्म हैं। यह सुख और सिद्धि का दाता है। जितेन्द्रिय के लिये यह सुलभ है। जो ऊर्ध्वरेता, सर्वत्यागी, विरक्तजनों में स्मरणमात्र से ही क्षणभर में मोह उत्पन्न कर देते हैं, वे ही यहाँ सिद्धि के कारण कहे गये हैं। विभिन्न मादक-पदार्थों के रहते हुए संयत-चित्त होना अतिकठिन है, अतः भयानक सिन्धुमार्ग को पार करके सन्मुक्ति-द्वीपनगरी तक पहुँचने के लिए दृढ श्रद्धा से युक्त पात्र-वाली भक्ति-नौका के बिना केवल सदाचाररूप अनुकूल वायु के झोंके के सहारे अन्यान्य उपायों से कैसे पार हो सकता है? अतः भक्ति और श्रद्धा से युक्त होकर कौलमार्ग में स्थित साधक ही उत्तम गति को प्राप्त करता है, यह कहा गया है।

यहाँ चौदहवाँ तरङ्ग 'स्वात्मीकारादि-वचन' नामक पूर्ण है। इस तरङ्ग में १०३ पद्य हैं।

यह तरङ्ग मुद्राओं के लक्षणों का आख्यान करता है। मुद्रा शब्द की व्युत्पत्ति-जिसके दिखाने से (देवता) हर्ष प्रदान करते हैं, वह' ऐसी बतलाई है। देवता श्रीललिता-महात्रिपुरसुन्दरी के समक्ष दिखाई जानेवाली त्रयोदश मुद्राएँ हैं, जिनमें सक्षोभिण्यादि ९ तथा ४ आयुधमुद्राएँ पाशादि हैं। ऐसा कहकर प्रत्येक मुद्रा के निर्माण हेतु लक्षण-कथन हुआ है। इनके अतिरिक्त तीर्याह्वान के लिये अङ्गुशमुद्रा, धेनुमुद्रा, ताक्षर्यमुद्रा आदि पूजोपयोगी मुद्राओं के लक्षण बतलाये हैं। इनमें विष्णु के आयुधों की मुद्राएँ भी सम्मिलित हैं।

यहाँ 'मुद्राविवरण-नामक' पन्द्रहवाँ तरङ्ग ४७ पद्यों में पूर्ण हुआ है।

प्रस्तुत तरङ्ग की अवतारणा में भगवती ने जिज्ञासा की है कि पूर्वोक्त विस्तृत पूजा करने में अशक्त साधको के लिये सक्षिप्त-पूजाविधि किस प्रकार हो सकती है? इसके उत्तर में महादेव ने गौण-पूजा का वर्णन किया है। इसमें कहा गया है कि गौण-पूजा में मुख्य द्रव्य से पूजा में सक्षेप नहीं किया जाता है, तथापि आपत्काल में एक से चार अथवा एक से छ तक के आवरणों का अर्चन और मुख्यरूप से पञ्चिकाओं में भी पूजा होती है। आवरण-मन्त्रों से होम, सर्वभूतवलि तथा शान्तिस्तव का पाठ यथाशक्ति करे। यदि तर्पण नहीं करे, तो अनुकल्पेन पूजयामि' कह कर अर्चन करे। यह अतिलघु-पूजा का क्रम है। यदि इसमें भी अशक्त हो, तो केवल एक सामान्यार्घ्य-पात्र स्थापित कर पीठशक्तियों की पूजा, यथाशक्ति आवाहन और विधानपूर्वक आगे बताये हुए क्रम से पूजा करे।

इसमें मूलदेवी की तीन वार, तिथिनित्या, षोडशी, महाषोडशी, गुह्यत्रय, षडङ्ग, तथा त्रिकोण खण्ड-देवता, इन अठारह की पूजा और यथासम्भव अन्य देवताओं की पूजा का विधान है। पुष्प एवं अक्षत से मालामन्त्रद्वारा पूजा करने से भी पूजा का फल प्राप्त होता है। यदि पूजोपकरण प्राप्त न हो, तो मानस-पूजा करे अथवा मालामन्त्र का जप ही करे। यह सब बाह्यपूजा में सलग्न साधक के लिये है। आन्तरोपासना तन्त्रों में बहुत प्रकार की कही गई है। उनमें से एक प्रकार यहाँ दर्शित है। यथा—

सुपुम्ना के ऊर्ध्वभाग में अधोमुख श्वेत सहस्रदल कमल है, वहाँ गुरु का स्थान है। सुपुम्ना के नीचे रक्तवर्णी सहस्रदल कमल है। उसे कुल कहते हैं। वहीं कर्णिका में कुलकुण्ड है, जिसमें कुण्डली शक्ति अत्यन्त तेजस्वी विराजमान है। ऊर्ध्व कमल में पूर्णचन्द्र जैसी कान्तिवाले गुरु स्थित है। इन दोनों को 'अ' तथा 'ह' रूप मानकर भावना करे। मूलाधार चतुर्दलपद्म के नीचे विपुव नामक लाल वर्णवाला षड्दल कमल है। वहीं से आज्ञाचक्र तक उक्त कुण्डलिनी को क्रमशः ले जाय। गन्ध आदि पञ्चोपचार, ताम्बूल और प्रणतिपूर्वक यजन करते हुए उसका ध्यान करे। वहाँ शिव से युक्त-सामरस्य को प्राप्त मानकर क्षणभर विश्राम करके उन दोनों का शून्यत्रयभय बिन्दु विसर्गरूप स्मरण करे। वहाँ वे दोनों अ-ह-कार तत्त्वाद्यन्त कहे गये हैं। इनमें तत्त्वाद्य शून्यरूप है तथा अन्त्य विसर्गरूप है। तभी तेजस्त्रितय महारूप का हृदय में स्फुरण होता है। ऐसी भावना करने से मनुष्य ससार पर विजय पा लेता है। इस प्रकार की आन्तर उपासना करने वाले के लिये पूजाविधि की अपेक्षा नहीं है।

इस प्रकार २० पद्यों में 'सक्षेप-पूजाविधि' नामक सोलहवाँ तरङ्ग यहाँ पूर्ण है।

इस तरङ्ग में 'नैमित्तिक पूजा' की विधि जानने की इच्छा से किये गये निवेदन का उत्तर देते हुए वृषध्वज शिव ने कहा है कि—

साधक को नित्य और नैमित्तिक दोनों प्रकार की पूजाएँ करनी चाहिए । नित्यपूजा में अशक्त हो, तो माला-मन्त्र का पाठ करे तथा नैमित्तिक-पूजा करे । यदि उसमें भी असमर्थ हो, तो गुरु आदि से पूजा करवाये । प्रतिमास में एक बार तो पूजा करवाये ही, यदि उनमें भी अशक्त हो, तो छह मास में एक बार करवाये । आलस्य अथवा लोभ से छ महीनों में भी एक बार पूजा नहीं करता, करता है, तो वह पशु हो जाता है । साधक को उसका सज़ा नहीं करना चाहिए ।

इनके अतिरिक्त पर्व-पूजाएँ भी करणीय हैं । यथा पञ्चपर्व, युगादि दिन तथा पुण्याधिक दिन । इसी प्रकार कुल, कुलाकुल, अकुल तिथियाँ, कुलवार, कुलनक्षत्र आदि कुलपर्वों का कथन है । दोनों पक्षों की तिथियाँ एवं चैत्रादि मास देवीपर्व कहलाते हैं । उनमें स्नान, दान, जप, व्रत एवं पूजा का महत्त्व है तथा इनसे भगवती प्रसन्न होती है ।

नित्यपूजा दिन में और नैमित्तिक पूजा रात्रि में करनी चाहिए, जब कि दिवापर्व का योग हो तो दिन में भी पूजा कर सकते हैं । प्राप्तकाल होने पर पहले नित्यपूजा और तदनन्तर नैमित्तिक पूजा करे । इसी बीच सन्ध्या आदि का समय आ जाए तो मध्य में अथवा एक अंग पूर्ण करके अथवा अन्त में उन्हें सम्पन्न करने का निर्देश दिया है । एक साथ एकाधिक पर्वों का योग आने पर उनका सङ्कल्प में उल्लेख करके मिश्रित पूजा करे । पूजा के अन्त में गुरु, शक्ति-सुवासिनी आदि की पूजा होती है ।

इसके पश्चात् चैत्र-पूर्णिमा को दमनकार्पण का पूर्णविधान दिखाया है । यह पूजा चैत्र से ज्येष्ठमास तक भी होती है । श्रावण में पवित्रार्पण की विधि बतलाई है, जिसमें पवित्र-निर्माण एवं पूजाविधान भी प्रदत्त है । आश्विन-शुक्ल में नवरात्र-पूजा भी इसी प्रकार विस्तार से बतलाई है, जिसमें पूजा के साथ-साथ हवन की विधि भी दी है । कार्तिक में दीपपूजा होती है । जिसमें दीपनिर्माण, समर्पण विधि आदि का उल्लेख हुआ है । यहाँ पूजा में १९८ दीपक समर्पण का मुख्य कल्प है, और अन्त में कहा गया है कि यदि यह सब नहीं कर सके, तो नवरात्र में अथवा नौ दिन के अनुष्ठान में दमनक और पवित्र अर्पण कर ले । ऐसा करने से सभी पूजाओं का फल प्राप्त होता है ।

यहाँ यह तरङ्ग ६१ पद्यों में पूर्ण है ।

यह तरङ्ग 'मालामन्त्र-कथन' नामक है । यहाँ 'मालामन्त्र' से तात्पर्य 'खड्गमाला' है । प्रारम्भ में इसकी महिमा बतलाते हुए इसके श्रवण तथा जप का महान् फल उल्लिखित हुआ है । तदनन्तर इसके ऋषि छन्द देवता और ध्यान का निर्देश करके 'पद्मराग-प्रतीकाशाम' इत्यादि साधचतुष्टय पद्यों का ध्यान दिया है । ध्यान के पश्चात् मानसपूजा करके मूल-पाठ दिया है ।

यहाँ समग्रपाठ अष्टुप्-पद्यो मे ग्रथित है, जिसमे सभी नाम सम्बुद्धयन्त हैं । प्रयोग की दृष्टि से ब्रह्मा गया है कि खड्गहस्त होकर इसका पाठ करने से वह खड्ग सिद्ध हो जाता है और युद्ध मे उसका प्रयोग करने से विष्णु को भी साधक जीत लेता है । यह मालामन्त्र श्रीदेवी के आवरणो से युक्त तथा पूजाक्रममय है । अत पूजाविधि मे अणक्त साधक भी यदि इसका पाठ करता है, तो उसे पूजा का फल प्राप्त होता है ।

तदनन्तर खड्गमाला मे आये नाममन्त्रो के विभाग को समझाया है, जिसमे श्रीमन्त्रपूजा के आवरणो मे विहित नाम, स्थान आदि की स्पष्टता है । इसमे कुल एक हजार इकतीस वर्ण हैं । खड्गमाला के-१-शुद्ध, २-नमोऽन्त, ३-स्वाहान्त, ४-तर्पणान्त और ५-जयान्त, ऐसे पाँच प्रकार हैं । ये ही १-स्त्री, २-पुरुष और ३-मिथुनरूप से प्रयुक्त जाने पर पन्द्रह प्रकार के होते हैं । उदाहरण के रूप मे इनके एक-एक स्वरूपात्मक पद भी दिये हैं । जप मे शुद्ध, पूजा मे नमोऽन्त, होम मे स्वाहान्त, तर्पण मे तर्पणान्त और स्तोत्र मे जयान्त पदो का प्रयोग होता है । यही पाठ करण का फल भी निर्दिष्ट है । पुष्पो से अर्चन, होमद्रव्य से हवन, क्षीरादि से तर्पण तथा जप-स्तुति से अनन्त फल प्राप्त होते है । यह तरङ्ग ७६ पद्यों मे यहाँ पूर्ण है ।

इस तरङ्ग का प्रतिपाद्य 'रहस्यार्चन' है । भगवती की जिज्ञासा के पश्चात् भगवान् शिव ने कहा है कि इस अर्चन को मैंने पहले पूर्णरूप से गुप्त रखा था । तदनन्तर विस्मृत हो जाने से मैंने जानने की प्रार्थना की, परन्तु वह ज्ञात नहीं हुआ । तब १० हजार दिव्य वर्षों तक तप करने पर भगवान् पञ्चवक्त्र ने मुझसे पूछा कि हे वत्स! तुम इस तपस्या से क्या चाहते हो? तब मैंने त्रिपुरारिव मे कथित रहोयाग की विधि कहने के लिये प्रार्थना की । तब भगवान् श्रीकण्ठ ने हँसकर उस याग की महत्ता और दुर्लभता का कथन करके विधि का वर्णन किया है ।

इस याग को सम्पन्न करने का अधिकार दीक्षित को ही है । यह एकान्तपूजा भक्ति एव श्रद्धा से कर्णी चाहिए । एकान्त और निर्भय स्थान मे विघ्नेश्वर तथा गुरु-पूजन करके स्वस्तिवाचन, अभ्युदय-श्राद्ध, मातृकापूजा, सङ्कल्प, आचार्यादि-वरण, पूजास्थल मे स्त्री निर्माण, मण्डपसज्जा, ध्वजस्थापना, मण्डलपूजन, तिरस्करणीपूजा, सर्वतोभद्रमण्डलपूजन, यजमान का मण्डपप्रवेश, सविद् याचना, पात्रासादनार्थ पात्र-स्थापना की विधि, सुवासिनीपूजा, मण्डप से बाहर सत्कार-मण्डप-विधान, शतुविधि अग्निविधि छागबलि, यन्त्रराजस्थापन, द्वारपूजादि, पात्रप्रतिष्ठा, सविदभिमन्त्रण, आवरणपूजा, पूजाङ्गहोम, पात्रग्रहण, यागसमापन, बलिपूजा, सुवासिनीपूजा, पूर्णाहुति, प्रायश्चित्ताहुति, अग्न्युत्तर कर्म, दिक्पाल, तिरस्कृति, भैरव, क्षेत्रपाल आदि के लिये बलि-प्रदान, सामयिको को पात्रदान, तत्त्वशोधन, देवीविसर्जन और शान्तिस्तव-पठन का क्रम विस्तार से दिया है ।

इसके पश्चात् ऋत्विग्-पूजन, दक्षिणादान, अभिषेचन और शेष कर्म की परिसमाप्ति करे ।

इस रहोयाग के विधान को सम्पन्न करने वाले को जो पुण्य प्राप्त होता है, उसका वर्णन भी विस्तार से करके अन्त में अञ्जलोपजनिता दोष की शान्ति के लिये मण्डलपूजा तथा विभिन्न दोषों से होने वाली हानि का सूचन हुआ है । इस प्रकार २४३ पद्यों में 'रहोयाग-ऋचन' नामक उन्नीसवाँ तरङ्ग यहाँ पूर्ण है ।

यह तरङ्ग पूर्वोक्त अतिगोप्य एकान्त-पूजनादि में प्रयोज्य मन्त्रों को जानने की इच्छा और उन मन्त्रों के कथन पर आधारित है । इसमें रहोयाग में प्रयोज्य आष्वर्षण-मन्त्रों के बतलाते हुए उस समय करणीय विधि का भी निर्देश दिया है । (इन मन्त्रों के क्रम तथा विधियों की सूची पृथक् संगृहीत है । यथासम्भव वर्तमान में उपलब्ध संहिता के स्थलों का सूचन भी किया गया है ।)

इस प्रकार के मन्त्र-कथन से वैदिक एव तान्त्रिक उपासना में दोनों के ऐक्य का प्रतिपादन भी हो गया है ।

मन्त्रों के मूलपाठ होने से यह तरङ्ग विस्तृत हो गया है, किन्तु सख्या का व्यवस्थापन नहीं है ।

इस अन्तिम तरङ्ग में त्रिपुरारणव में प्रोक्त श्रीसूक्त द्वारा श्रीचक्र के अर्चन की विधि के बारे में पूछने पर भैरव-शिव ने वर्णन किया है, जिसमें श्रीसूक्त 'हिरण्यवर्णा आदि मन्त्र से 'पुरषानहम् तक पन्द्रह ऋचाओं को श्रीत्रिपुरा को प्रीति देनेवाली बतलाया है । यह श्रीविद्या का सूक्त होने से ही श्रीसूक्त कहलाता है और श्रीविद्या ही त्रिपुरा है, अतः यह त्रिपुरा-सूक्त भी है । इस सूक्त के द्वारा अर्चन में ६४ उपचारों की योजना एक-एक, चार-चार और तीन-तीन पाठों के क्रम से, १६ ऋचाओं के योग से कर लेनी चाहिए । इस प्रकार की पूजा करने मात्र से सर्वपापों से छूट जाता है । और ऐसा अर्चन करने से कर्मलोप का दोष भी नहीं लगता है । सौभाग्य-विद्या के अक्षरों से प्रतिमन्त्र को सम्पुटित करके जो हवन करता है, उसे भगवती ललिता वाञ्छितार्थ प्रदान करती है ।

इसी प्रसङ्ग में हवनीय वस्तु-विशेष और उसके हवन से प्राप्य फलों का भी निर्देश किया है । यथा-

वित्त्वपत्र से पापनाश तथा सौभाग्य-सम्पत्ति मिलती है । सुगन्धित पुष्पों से सौख्य, तिल से पापनाश, धान्य से धान्यवृद्धि, धृत से तेजोवृद्धि तथा अन्य वस्तुएँ जो आगम में प्रोक्त हैं, उनके हवन से वहाँ कहे अनुसार फल मिलता है । शतावृत्ति, सहस्रावृत्ति तथा दस हजार आवृत्ति से सर्वकामसिद्धि, सौख्य एव देवताप्रीति प्राप्ता होती है । लक्षवृत्ति से श्रीपुर में कल्पपर्यन्त वास होता है । अथवा श्रीसूक्त के द्वारा श्रीयन्त्र पर अभिषेक करने से भी उपर्युक्त फल प्राप्त होते हैं ।

श्रीसूक्त की ऋचाओं को वाग्बीज से सम्मुटित करके पाठादि करने से वाक्पतित्व, श्रीबीजसम्पुट से देवतात्मता एव कामबीज सम्पुट से जगद्धशीकरण होता है । पूजा करने में अशक्त होने पर इस सूक्त के तीन पाठ करने से पूजा-फल मिलता है । श्रीसूक्त के जप से शतगुण फल होता है और त्रिपुरा देवी सर्वार्थ को बढ़ाती है । त्रिपुरोपासक को इसका नित्य पाठ करना चाहिए, यह आवश्यक है । इसके समान अन्य कोई पाठ पुण्यरूप नहीं है । इसके जान लेने पर समस्त पाप कच्चे मिट्टी के घड़े में पानी डालने से जैसे वह नष्ट हो जाता है, वैसे ही नष्ट हो जाते हैं ।

यहाँ श्रीसूक्त-विधि नामक इफ़ीसवाँ तरङ्ग १८ पद्यों का पूर्ण है ।

॥ श्रीगणेशाय नम ॥

त्रिपुरारणवतन्त्रम्

अथ प्रथमस्तरङ्गः

देव्युवाच

भगवन् सर्वधर्मज्ञ जगत्कारण शङ्कर ।
करुणाब्धे महादेव भक्ताना हितकाम्यया ॥ १ ॥
त्वया प्रोक्तानि तन्त्राणि नानाविधियुतानि वै ।
त्रिपुराया महादेव्या अपि तन्त्राण्यनेकश ॥ २ ॥
तत्र प्रोक्त त्वया नाथ तन्त्र तु त्रिपुरारणवम् ।
अत्यद्भुततर चेति तन्ममाचक्ष्व बल्लभ ॥ ३ ॥

ईश्वर उवाच

शृणु देव प्रश्रयामि तन्त्र तु त्रिपुरारणवम् ।
पुरा सदाशिव(-)प्रोक्त भैरवाय महात्मने ॥ ४ ॥
कालपर्यायतो देवि तन्त्राणि त्रैपुराणि तु ।
यदोच्छिन्नानि देवेशि तदा श्रीभैरवेण तु ॥ ५ ॥
पृष्ट सदाशिव प्राह त्रिपुरारणवसजितम् ।
त्रिपुराविधिरत्नानामर्णवोऽयं महेश्वरि ॥ ६ ॥
ग्रन्थतो लक्षगुणित नानाविधिसमन्वितम् ।
नित्य नेमित्तिक काम्य बहुधा यत्र सस्थितम् ॥ ७ ॥
विस्तरेणापि सक्षेपात् यत्र सर्वं स्फुट स्थितम् ।
उपासनानि कर्माणि यत्र नानाविधानि वै ॥ ८ ॥
विज्ञान च महाश्रेष्ठ शाक्त नानोपपत्तिकम् ।
तस्यातिविस्तृतत्वात् नैदानीं प्रब्रवीमि ते ॥ ९ ॥
त्रैपुरेषु विधानंयु यद्यत्त्व श्रोतुमिच्छसि ।
क्रमेण पृष्टस्तात्सर्वं सक्षेपात् कथयामि ते ॥ १० ॥

देव्युवाच

त्रिपुराया महेशान दीक्षाविधिमनुत्तमम् ।
वद सारं समादाय त्रिपुरार्णवतो मम ॥ ११ ॥

ईश्वर उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि त्रिपुरादीक्षणे निधिम् ।
बहुप्रकारं तदेवि दृष्टं श्रीत्रिपुरार्णवं ॥ १२ ॥
तस्मात्सारं समादाय संक्षेपात् प्रब्रवीमि ते !
समीहन् पुरुषार्थं वै जनो दीक्षां समाश्रयेत् ॥ १३ ॥
दीक्षैव मुक्तिसौधस्य सोपानं सुलभं प्रिये ।
सौधारोहो यथा नास्ति सोपानारोहणं विना ॥ १४ ॥
तथा दीक्षां विना मोक्षो दुर्लभः शिवशासने ।
सांख्ये योगे पाञ्चरात्रे वैदिकेऽपि न सर्वतः ॥ १५ ॥
मुक्तिः कुतश्चिदेवेह पूर्णामुक्तिरनाकुला ।
दीक्षां विना न शाक्तं हि ज्ञानं मुक्तिस्ततः कुतः ॥ १६ ॥
तदिच्छन् स्वान्भुमुक्तिं दीक्षामेवाश्रयेद् गुरोः ।
गुरुर्गरीयान् विज्ञानी तन्त्रमार्गैकतत्परः ॥ १७ ॥
स्वाशान्त(त्र)रान्मुम(न्समु)र्द्धर्तुं शिव एव गुरुः स्वयम् ।
गुरुः सुलक्षण. शान्तः कामतर्पादिवर्जितः ॥ १८ ॥
ज्ञात्वात्मानं पर यो वै पूर्णाहन्तां समास्थितः ।
सर्वलक्षणहीनोऽपि स गुरुः सर्वतोऽधिकः ॥ १९ ॥
श्रेष्ठो वर्णवयोज्ञानैर्गुरुमेवं परीक्षयेत् ।
स्त्रीभ्यः सर्वोत्तमा दीक्षा तत्र मातुः शतोत्तरा ॥ २० ॥
वयसाऽपि कनीयस्यो नमस्कार्याः[ः]स्त्रियः सदा ।
योपिदत्स्ववयस्काऽपि गुरुत्वार्हा वरानने ॥ २१ ॥
परिचर्य प्रोक्तगुरु धनाद्यैस्तोष्य सर्वथा ।
दीक्षाभासादयेदुक्ते शुभे काले स्थले तथा ॥ २२ ॥
स्नातः गुग्गुन्धितैलाद्यैर्मान्यैरिष्टैश्च संवृतः ।
दीक्षादीनात्तु पूर्वोऽह्नि कृतनित्यक्रियः शुभः ॥ २३ ॥

कुलदेवं गुहं (रून्) ज्येष्ठान् नमस्कृत्य यथावधिः ।
 देशकालोल्लेखपूर्वं संकल्प्य तु यथाविधिः ॥ २४ ॥
 पूजयित्वा विघ्नहरं पुण्याहं वाचयेत् ततः ।
 श्राद्धमाभ्युदयं कुर्यात् तद्विधानं शृणु प्रिये ॥ २५ ॥
 स्वशाखोक्तं तान्त्रिकं वा कुर्यात्तत्र वरानने ।
 प्रस्थतण्डुलकं न्यस्य पात्रे वै स्वस्तिकं लिखेत् ॥ २६ ॥
 तत्रोक्तवत्तु कलशं विन्यसेत् प्रणव जपन् ।
 हृन्मन्त्रेणापूर्य जलैः पञ्चरत्नानि निक्षिपेत् ॥ २७ ॥
 पल्लवैर्मुखमाच्छाद्य पूर्णपात्रं निधाय च ।
 तण्डुलेन समापूर्णं वरुणं तत्र पूजयेत् ॥ २८ ॥
 आवाह्य विधिवत् पश्चादापोहिष्ठात्रयेण च ।
 हिरण्यवर्णा इत्याद्यैश्चतुर्भिरनुवाकतः ॥ २९ ॥
 पवमानेति वै जप्त्वा चामृतेऽयादिपञ्चकम् ।
 अमृतं निर्विषं कृत्वा तत्तन्मुद्रां प्रदर्शयन् ॥ ३० ॥
 आदाय किञ्चित् तोयममृतेऽयै समर्पयेत् ।
 नामतः प्रीयतां चोक्त्वा चतुरो ब्राह्मणान् यजेत् ॥ ३१ ॥
 पुण्याहमस्विति प्रार्थ्य नत्वा तोयेशामुत्सृजेत् ।
 ततोयेनाखिलं प्रोक्ष्य गायत्रीमष्टधा जपेत् ॥ ३२ ॥
 ततस्तु विप्रत्रितयभोजनान्यूनसम्मितम् ।
 हिरण्यमुत्सृजेद् नदी(न्दी)मुखानां प्रीतये शिवे ॥ ३३ ॥
 इति स्वस्ति वाच्यं नान्दीश्राद्धं कृत्वा यथाविधि ।
 आचार्यादीनासनाद्यैः सम्पूज्य वृणुयात् ततः ॥ ३४ ॥
 आचार्यमयब्रह्माणं सदस्यमपि वै क्रमात् ।
 दक्षिणावस्त्रभूपादि समादायाप्रतः स्थितः ॥ ३५ ॥
 प्रोक्त्वा तु वरुणं दत्त्वा प्रणमेदेवमन्यतः ।
 मण्डपं पूजयित्वाथ प्रविशेद् ब्राह्मणैः सह ॥ ३६ ॥
 आचार्यो वास्तुपुरुषं क्षेत्रपालं च पूजयेत् ।
 तत्र त्रिमेखलायुक्तवेद्या श्रीयन्व्रमातिखेत् ॥ ३७ ॥

सिन्दूररजसा देवि मण्डयेत् सुविधानतः ।
 वितानकदलीस्तम्भतोरणादर्शकादिभिः ॥ ३८ ॥
 दीपान् प्रज्ज्वाल्य परितो धूपयेच्च सुधूपकैः ।
 सिद्धार्थास्तत्र सङ्कीर्य सप्तास्त्रपठितांस्ततः ॥ ३९ ॥
 समूह्य तानीशकोणे यजेत् तत्रास्त्रदेवताम् ।
 शालयोऽथ यवास्तद्वद्गोधूमा मापकास्तिलाः ॥ ४० ॥
 उक्तानि पञ्च धान्यानि पृथक् प्रस्थमितानि वै ।
 क्रमाद्यन्त्रोपरि न्यस्य कलश तत्र वै न्यसेत् ॥ ४१ ॥
 कलशो द्रोणजलयुक् तदर्धः पाद एव वा ।
 त्रितन्तुवेष्टित सम्यग् धूपितोऽथाप्यलङ्कृतः ॥ ४२ ॥
 कूर्चाधारे धान्यराशौ स्थापयेत् मूलमन्त्रतः ।
 पञ्चरत्नान्तरो वस्त्रयुगच्छत्रो मनोहरः ॥ ४३ ॥
 ताम्रजो वा मृगमयो वा त क्वाथैस्तीर्थतोयजैः ।
 वर्णोपधिभवैः शुद्धैः पूरयेन्मातृका पठन् ॥ ४४ ॥
 न्यसेन्मुखे पल्लवानि पञ्च दूर्वाङ्कुराणि च ।
 पूर्णपात्र मुखे दत्त्वा फलयुक्त सुवर्णजाम् ॥ ४५ ॥
 प्रतिमा मूर्त्यनुगुणा न्यसेद् गन्धाद्यलङ्कृताम् ।
 तत्र देवी समावाह्य पूजयेदुपचारकैः ॥ ४६ ॥
 स्पृशन्नष्टोत्तरशत प्रजपेन्मूलविधया ।
 अङ्गविद्या अपि सकृत् ततः श्रीचक्रराजकम् ॥ ४७ ॥
 पूजयेद् विधिना देवि आरत्यन्त निवर्तयेत् ।
 ततो होम शिवे कुर्यात् तद्विधान शृणु प्रिये ॥ ४८ ॥
 कुण्ड वा स्थण्डिल वापि कुर्याच्छास्त्रोक्तवर्त्मना ।
 प्रोक्ष्य मूलेन गन्धाद्यैरलङ्कृत्य च पूजयेत् ॥ ४९ ॥
 तिम्रो रेखास्तु पूर्वान्ता दक्षिणात् पश्चिमाऽदथ ।
 उत्तरान्ताः कुशाद्यैस्तु कृत्वा तन्मध्यतो न्यसेत् ॥ ५० ॥

1. इत परम् शना सर्वे मय्यनो वा प्रोक्तमात्रेण सयुत-क । २. मातृका-क ।
2. द्रोणप्रमाणमुक्त रहस्याण्ये-गुञ्जामिरष्टमिर्माण कर्षस्तु दशमापक । पल कुडवम् प्रस्थाडक द्रोण एव च ॥ चतुर्गुणोत्तरा श्रेया पलाद् द्रोणवपि प्रमाद् इति । श्री विद्यार्णवेऽपि त्रयोदशपटले पूर्णामिणिकप्रसङ्गे स्कन्दपुराण-वचसाद-प्युपलभ्यते, यथा-पलद्वयं तु प्रमृत कुडवं त्रिगुणं मतम् । चतुर्भिः कुडवैः प्रथ

मूलेन प्रोक्षितं त्यक्त्वा चाग्निं मूलेन निक्षिपेत् ।
एतावदेव नित्यादौ विशेषस्त्वथ प्रोच्यते ॥ ५१ ॥
रेखासु विष्णुमाशं च तथेन्द्रं विधिमेव च ।
यमं सोमं प्रपूज्याथ प्रोक्ष्य मूलकुशोदकैः ॥ ५२ ॥
धेनुं तार्क्ष्यं प्रदर्श्याथ प्रोक्ष्यास्त्रेण कुशोदकैः ।
कुशेन तत्र विलिखेत् त्रिकोणं भूपुरान्तरे ॥ ५३ ॥
पीठपूजां तत्र कृत्वा ध्यायेत् कामेश्वरौ हृदि ।
जपाकुसुमसञ्छायमङ्गुशं पाशमेव च ॥ ५४ ॥
पुण्ड्रेक्षुचापं पुष्पास्त्रं दधानं करपङ्कजैः ।
रक्तवस्त्रमालाभूपायुत त्रिनयनोज्ज्वलम् ॥ ५५ ॥
चन्द्रचूडं च कामेशी सशिलष्ट हृदि भावयेत् ।
आवाह्य तत्र सपूज्य यथा शक्त्युपचारतः ॥ ५६ ॥
दधात् कामेश्वरीकामेश्वराभ्यां नमसाञ्जलिम् ।
कामबीजादियोगेन प्राणानायम्य तेन च ॥ ५७ ॥
विन्वसेन्मूलविद्याया कामेशीं कामुका स्मरेत् ।
सम्पूज्य स्थापयेदग्निं तद्विधिं शृणु वच्मि ते ॥ ५८ ॥
अरण्याद्युद्भवं वह्निमादायास्त्रेण शङ्करि ।
त्यजेत्त्रिर्ऋतिभागे तु क्रव्यादांशं फडुच्चरन् ॥ ५९ ॥
एकमङ्गारकं पश्चात् समानेन पिधाय च ।
धेनुं प्रदर्श्य मूलेन सप्तधा त्वभिमन्त्रयेत् ॥ ६० ॥
विवृत्य भ्रामयेत् त्रिवै तस्योपर्योमितीरयन् ।
ध्यायन् कामेशवीर्यं तु तस्या योनौ निधापयेत् ॥ ६१ ॥
त(द)घादाचमन ताभ्या जठराग्नि नियोजयेत् ।
आवाहनक्रमेणैव आंसोहविद्यया सह ॥ ६२ ॥
वह्नि चैतन्याय नम इत्येवमभिमन्त्रणात् ।
चैतन्यमग्नेः संयोज्य निक्षिपेदिन्धनादिकम् ॥ ६३ ॥

कामबीजाद्बह्निमूर्तये नमः प्रपठन् शिवे ।
 प्रज्वालयेत् चित्तमलं जपेत् तं समुपस्थितः ॥ ६४ ॥
 अग्निं प्रज्वलित वन्दे जातवेदं हुताशनम् ।
 सुवर्णवर्णममलं समिद्धं विश्वतोमुखम् ॥ ६५ ॥
 उपस्थायेति मन्त्रेण प्रणम्योपविशेत्ततः ।
 आग्नेयमनुना प्राणायाम कृत्वा ततः परम् ॥ ६६ ॥
 ऋष्यादि विन्यसेत् तस्य ध्यायेत्तं तु समाहितः ।
 पद्मस्थं च वराभीतिपद्मशक्तिधर शुचिम् ॥ ६७ ॥
 त्रिणेत्रमरुण श्वेतवसन हृदि संस्मरेत् ।
 चित्पिङ्गलेति विलिखेत् द्विर्हन दह वै पच ॥ ६८ ॥
 सर्वज्ञा ज्ञापयोक्तुवा च स्वाहा तारचतुर्मुखः ।
 वैश्वानरान्ते जातोक्त्वा वेदोक्त्वा च इहा वह ॥ ६९ ॥
 लोहिताक्ष सव(र्व)कर्मा विलिख्य च णि साधय ।
 स्वाहाऽयं मन्त्र आग्नेयो भृगस्तु ऋषिरीरितः ॥ ७० ॥
 गायत्रीछन्द उद्दिष्टं रा रीमित्यादि विन्यसेत् ।
 पात्राप्यासादयेद् गौरि अग्नेरुत्तरभागतः ॥ ७१ ॥
 पश्चात् प्रागन्तः तत्र कुशेषु सुकसुवौ तथा ।
 आज्यपात्रं प्रणीता च प्रोक्षणीं चरु भाण्डकम् ॥ ७२ ॥
 होमद्रव्याणि परिधान् दुर्वादिप्रमुखान्यपि ।
 सुगादिपात्रमुत्तान प्रोक्षयेत्तु प्रणीतिकाम् ॥ ७३ ॥
 कुशेषु न्यस्य पुरतस्तोयमापूर्य तत्र तु ।
 उत्तराग्रपवित्रेण त्रिरूप्य ततः पुरः ॥ ७४ ॥
 निक्षिप्योदकविन्दु च घृतविन्दु च बल्लभे ।
 आनासिक तदुद्धृत्य स्थापयेदुत्तरांशतः ॥ ७५ ॥

1. अस्य मन्त्रस्य स्वरूपम्—ॐ चित्पिङ्गल हन हन दह दह पच पच सर्वज्ञाज्ञापय स्वाहा ।
2. ॐ र वैश्वानर- जातवेद इहा वह लोहिताक्ष सर्वकर्माणि साधय स्वाहा इति मन्त्र ।

कुशोत्तराधरं कृत्वा संरक्षेदासमाप्तितः ।
 पवित्रान्तरसंयुक्ते प्रोक्षण्याः पूर्ववद्विधिः ॥ ७६ ॥
 पुरतः स्थापनादीनि प्रोक्षण्युत्पवनान्ततः ।
 दत्त्वा प्रणीता तोयं च तेनाभ्युक्षेत् सुसाधनम् ॥ ७७ ॥
 पूर्वतस्तु प्रणीताया निषाद्य परिपेचयेत् ।
 परिस्तीर्य परिधिकां न्यस्य मूर्तित्रयं क्रमात् ॥ ७८ ॥
 यद्वा तेष्वथ ब्रह्माणं होमार्थं वृणुयाद् द्विजम् ।
 पवित्रान्तरयुक्ते तत्पात्रे सम्पूर्य वै घृतम् ॥ ७९ ॥
 धेनुं तार्क्ष्यं प्रदर्श्याथ मूलं तु नवधा जपेत् ।
 अग्निसूर्यसोमकलाः प्रजपेत् तत्र शङ्करि ॥ ८० ॥
 अङ्गारेऽधिश्रयेद् दर्भो ज्वलितौ तत्र निक्षिपेत् ।
 परितोऽन्यैर्ज्वलद्भिश्च कृत्वा भूयः प्रदर्शयेत् ॥ ८१ ॥
 अखिलान् प्रक्षिपेदग्नावुत्तार्याज्यमुदग्दिशि ।
 अङ्गाराभिक्षिपेदग्नौ जल स्पृष्ट्वा पुरो न्यसेत् ॥ ८२ ॥
 उत्पूयाज्यं सुक्षुबयोस्तप्त्वा सम्मार्जयेत् कुशैः ।
 सम्प्रोक्ष्य सन्ताप्य पुनरग्नौ तान् सोदकान् क्षिपेत् ॥ ८३ ॥
 प्रजप्य बालां तत्कण्ठे नमसा सूत्रवेष्टनम् ।
 भुवनां प्रासादकं च न्यस्य सम्पूजयेत्ततः ॥ ८४ ॥
 पीठमभ्यर्चयेदग्नौ नवशक्तिसमावृतम् ।
 पीता श्वेतारुणा कृष्णा धूम्रा तीव्रा स्फुलिङ्गिनी ॥ ८५ ॥
 रुचिर्ज्वालिनीति रं वै सर्वतत्त्वक वै मला ।
 सनाय नमसोपेतमिति सर्वं समर्चयेत् ॥ ८६ ॥
 प्राग् ध्यातं तु समावाह्य वह्निं सम्पूज्य शक्तितः ।
 आज्यं त्रिधा विभक्तव्यं कुशाभ्यां च ततो हुनेत् ॥ ८७ ॥
 नाडीरूपं विचिन्त्याधाज्य त्रिधा भावित पुरा ।
 दक्षाद् वामान्मध्यभागात् सुवेणादाय वै क्रमात् ॥ ८८ ॥
 व्याहृत्या तु त्रिधा हुत्वा नेत्रेष्वग्निं च सोमकम् ।
 तौ च हुत्वा स्विष्टकृत जुहुयात् परमेश्वरि ॥ ८९ ॥

हुत्वेवं नेत्रवक्त्राणामुद्घाट तु विभावयेत् ।
 व्याहृत्याऽपि चतुर्धा वै त्रिधाग्निं च क्रमाद्बुनेत् ॥ ९० ॥
 एतावद्धोमशेष तु प्रोक्षण्यां पातयेदनु ।
 सस्कारार्थं हुनेत् पश्चाद् गर्भाधानादितः क्रमात् ॥ ९१ ॥
 गर्भाधानं पुरावनं सीमन्तं जातकर्म च ।
 नालच्छिदिर्नामकृतिर्निष्कमं प्राशनं ततः ॥ ९२ ॥
 चौलं चोपनयस्तद्वत् त्रिव्रतं च समावृतिः ।
 विवाहं तु त्रिधा होम एतत्संपत्तये शिवे ॥ ९३ ॥
 ततोऽग्नये सप्तधा तु जुहुयाद्रसनेन्द्रिये ।
 हिरण्या कनका रक्ता कृष्णवर्णा स्वयम्प्रभा ॥ ९४ ॥
 अतिरक्ता बहुरूपा बीजाद्येन हुनेत्क्रमात् ।
 यरौ ऋतुस्वरगतौ सविन्दू सप्तधास्थितौ ॥ ९५ ॥
 यादिसान्त विलोमेन तेषामादौ निधापयेत् ।
 कामाग्निरिति कर्तव्यं नाम तस्य महेश्वरि ॥ ९६ ॥
 ततस्ताभ्या घृताक्त तु समिधा पञ्चक हुनेत् ।
 यथा विभवतोऽभ्यर्च्यं विसृजेत् तदनन्तरम् ॥ ९७ ॥
 अग्निमन्त्रेणाष्टधा तु जुहुयाद् गणप ततः ।
 मनुवार तु जुहुयात् तत्प्रकारं ब्रवीमि ते ॥ ९८ ॥
 आरम्भादेकवर्णेन द्वाभ्या च त्रिभिरेव च ।
 चतुर्भिः पञ्चभिः षड्भिरेकादशकपोडशैः ॥ ९९ ॥
 एकविंशतिभिः सर्वैः पञ्चधेति क्रमाद्बुनेत् ।
 अग्निमेव तु ससाध्यं श्रपयेदथ वै चरुम् ॥ १०० ॥
 गोक्षीरे तु पचेत् सम्यक् तण्डुलं भूलमन्त्रिताम् ।
 स्थालीमस्त्रेण प्रक्षाल्य निक्षिपेत् तण्डुलं ततः ॥ १०१ ॥
 हुमित्याच्छाद्य मूलेन प्रेक्षयेन्न तु चालयेत् ।
 अत्यन्ता शिथिला शुष्कं श्रपयेच्चरुमद्रिजे ॥ १०२ ॥
 अमिघार्यं धृतेनैतत् कुशेषु विनिधापयेत् ।
 अग्नौ तु देवतापीठं सम्पूज्यावाहयेत् पराम् ॥ १०३ ॥

पूजयेत् तु यथाशक्त्या सावृतिं तर्पयेत् तथा ।
 अष्टोत्तरशताकृत्या तर्पयेन्मूलदेवताम् ॥ १०४ ॥
 अग्नये मूलदेव्यै च शतधा हावयेत् पृथक् ।
 अग्निदेवतयोस्तेन वक्त्रैक्यं भावयेदुमे ॥ १०५ ॥
 नाडीनामेकतासिद्धयै हावयेच्छतधा पुनः ।
 नित्यादिसमयान्तानामावृतीनां तु हावयेत् ॥ १०६ ॥
 चरुणा मूलदेव्यै च हावयेदष्टधा ततः ।
 दूर्वादिंकं तु जुहुयाद् घृताक्तं मूलविद्यया ॥ १०७ ॥
 दूर्वा च वटपत्रं च गुडची हेमदुग्धकम् ।
 सोमवल्लीं तु प्रत्येकमष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ १०८ ॥
 शतमष्टोत्तरं वापि मूलेन तु पृथक् पृथक् ।
 मृदिभः संस्नापयेच्छिष्यं मूलाष्टावृत्तिमन्त्रितः ॥ १०९ ॥
 रक्षाबन्धनकं कृत्वा पञ्चगव्येन प्राशयेत् ।
 संविदं चापि सम्प्राश्य हुतशेषाज्यमञ्जयेत् ॥ ११० ॥
 व्याहृतीस्तु ततो हुत्वा समर्पणहुतिं हुनेत् ।
 हुनेत् स्विष्टं कृतं चैव ततः पूर्णाहुति त्रिधा ॥ १११ ॥
 स्विष्टकृच्चरुणा पूर्णाहुतिः पुष्यफलाज्यकैः ।
 द्विधावदानमन्यत्र घृतपूर्वोत्तरं तथा ॥ ११२ ॥
 सकृदत्रावदानं स्यादभिघारो द्विधा स्मृतः ।
 उद्वास्य देवतामग्नेः परिधीश्च परिस्तरम् ॥ ११३ ॥
 अग्नौ विनिक्षिपेत् पश्चात् परियेकं ततश्चरेत् ।
 प्रणीतापात्रमादाय सस्थाप्य पुरतः पुनः ॥ ११४ ॥
 जलं किञ्चिद् विनिक्षिप्य सम्पूज्य प्रजपेत् त्रिधा ।
 तच्चतुर्दिक्षु तत्तोयं विनिक्षिप्य ततः शिवे ॥ ११५ ॥
 प्राग्विनिक्षिप्ततोयेन सशिष्यं प्रोक्षयेत् स्वयम् ।
 उद्वासयेत्तु ब्रह्माणं यष्ट्वा वासोविभूषणैः ॥ ११६ ॥
 समाप्य होम पश्चात् तु पूजयेन्मण्डलं ततः ।
 पाशच्छेदं ततः कुर्यादुपवेश्य स्वदि(द)क्षिणे ॥ ११७ ॥

उत्तराभिमुखत्वेन	विशोपार्घ्यस्थविन्दुभिः ।
पात्रत्रयेण	क्रमतः समन्त्रं कारयेद्भुतिम् ॥ ११८ ॥
आत्मपाशं	तथा विद्यापाशं कर्माख्यपाशकम् ।
स्वाहान्तेन	त्रिधैव तु नान्यत् किञ्चित्समाचरेत् ॥ ११९ ॥
तर्पणं पूजनं शोषग्रहणं न च विद्यते ।	
न किञ्चिद् भक्षयेदत्र नश्येत् तस्याधिवाङ्मनम् ॥ १२० ॥	
भोजयेद्भुतशोषेण शिष्यं देवि ततः परम् ।	
क्षीरवृक्षोद्भवं काष्ठं नमसा मन्त्रितं तु यत् ॥ १२१ ॥	
दन्तान् विशोधयेत् तेन कृत्वा गण्डूपणं ततः ।	
आचम्य वपडा बद्ध्वा शिखामधिवसेत् ततः ॥ १२२ ॥	
ध्यायन् देवीं स्वहृदये कृतकृत्यौ (त्योऽ) परेऽहनि ।	
अष्टात्रिंशत्कलान्यासं श्रीचक्रन्यासमेव च ॥ १२३ ॥	
रश्मिन्यासं तथा षोढान्यासं वाग्देवताभिधम् ।	
नित्यन्यासानपि तथा कुर्याच्छिष्यकलेवरे ॥ १२४ ॥	
समर्च्य चक्रराजं तु कलशस्थां च देवताम् ।	
सहु (ह) स्र साधिते वह्नौ तिलैः श्वेतैस्तु हावयेत् ॥ १२५ ॥	
सुवासिनीमुखानिष्ट्वा वाद्यगीतादिभिः सह ।	
पीठे त्वलङ्कृते शिष्यमुपवेश्येशदिङ्मुखम् ॥ १२६ ॥	
पल्लवान्मूर्ध्नि निक्षिप्य मूलमावर्तयन्गुरुः ।	
अभिपिञ्चेत्समुद्धृत्य कलशं सुविधानतः ॥ १२७ ॥	
अङ्गमन्त्राप्युपदिशेद् देवतासविधे स्थितः ।	
प्राङ्मुखायोपविष्टाय स्वयं सोमदिशामुखः ॥ १२८ ॥	
रक्तकौशेयखण्डेन बद्ध्वा नेत्रं ततो गुरुः ।	
षोडशीमादिशेत् तस्मै मुद्राः सक्षीभिणीमुखाः ॥ १२९ ॥	
शङ्खाद्या अपि तत्पश्चाद् धर्मान्नामयसम्भवान् ।	
उपदिश्याथ शिष्येण भक्त्या शक्त्या प्रपूजितः ॥ १३० ॥	
ब्रह्माद्यान् विगृजेन्सर्वान् दक्षिणाद्यैः सुसत्कृतान् ।	
गुरवे स्व च सर्वस्व निवेद्याराधयेच्छिवे ॥ १३१ ॥	

एव दीक्षा पञ्चदश्या षोडश्या वाऽपि शैलजे ।
 सम्प्राप्य देवताभक्त्या सर्वधोपास्तितत्परम् ॥ १३२ ॥
 चिरसेवासुप्रसन्नो गुरु शिष्य परीक्ष्य च ।
 अचुम्बकमसन्दिग्धमनास्तिकमकौटिलम् ॥ १३३ ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नमन्यशरण हुमे ।
 पूर्णाभिपेकयोगेन योजयेत् तदनन्तरम् ॥ १३४ ॥
 तत्रोपास्ति पूर्णता वै समेति प्राणवलभे ।
 महाश्रीषोडशी यत्र श्रीमहापादुकापि च ॥ १३५ ॥
 ऊर्ध्वाभ्यायोऽनुत्तरश्च प्राप्यते साधकेन वै ।
 ज्ञान शक्त दिव्यमपि चोपास्तिर्देहसश्रया ॥ १३६ ॥
 अन्तराराधनाख्याना पादुकाप्यात्मनस्तथा ।
 स वै पूर्णाभिपेकाब्धो न तस्यो(स्या)न्यो गुरुर्भवेत् ॥
 सम्पूर्णाधिकृतिस्तस्य नान्येषा तु कदाचन ॥ १३७ ॥
 अन्यत्रत्या हि या दीक्षा सा क्षुद्रा सुलभा तथा ।
 पूर्णाभिपेकरूपा तु महती बहुदुर्लभा ॥ १३८ ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कुर्यात् पूर्णाभिपेचनम् ।
 स्वात्मन श्रीगुरोर्देवि तेनैव कृतकृत्यता ॥ १३९ ॥
 पूर्वोक्तवच्छुभे देशे काले च समुपक्रमेत् ।
 तत्रादौ श्रीगुरु देव प्रार्थयेद् दण्डवन्नत ॥ १४० ॥
 भो स्वामिन् गुरुनाथार्य मामार्त शरणागतम् ।
 ससारसागरात् तीर्ण कृपया कुरु मा गुरो ॥ १४१ ॥
 प्रार्थ्यैवमाज्ञया तस्य सङ्कल्पाविक्रमाचरेत् ।
 आचार्यो वेदिकामध्ये सर्वतो भद्रमण्डलम् ॥ १४२ ॥
 आगमोक्तेन विधिना रचयेच्छुभदर्शनम् ।
 प्रागादिधान्यपुञ्जेषु कलशान् पञ्च विन्यसेत् ॥ १४३ ॥
 १समा सर्वे मध्यमो त्रा(वा) प्रोक्तमानेन सयुत ।
 पूर्वोत्तरकुम्भान्तमाभ्यावाद्या प्रपूजयेत् ॥ १४४ ॥

ऊर्ध्वाग्नायादिकामध्ये पोडशी कलशे यजेत् ।
 साङ्गाश्च समयास्तत्र यष्ट्वा प्रत्येकमद्रिजे ॥ १४५ ॥
 समष्ट्या वापि सम्पूज्य प्रत्येक कलशेषु वै ।
 पूर्ववन्मुख्यविद्याश्चाङ्गविद्या प्रजपेत् पृथक् ॥ १४६ ॥
 सर्वा आम्नायविद्याश्च प्रजप्य तु सकृत्सकृत् ।
 चक्रराज ततोऽभ्यर्च्य महद्भिरुपचारकै ॥ १४७ ॥
 कलशान्तरदेव्यश्च मुख्यदेव्यास्तु सम्मुखा ।
 मुख्या तु मध्यमे कुम्भे पोडशीं विद्धि पार्वति ॥ १४८ ॥
 प्राग्वत् सङ्कल्प्य होम तु कृत्वा नेत्राञ्जनावधि ।
 तन्मूर्ध्नि श्रीचक्रराज ध्यायेन्निश्चलमानस ॥ १४९ ॥
 तत्र सावरणा देवीं यजेन्न्यानसवर्त्मना ।
 तत्तन्मन्त्रोल्लेखपूर्वं तत स्वात्मानमद्रिजे ॥ १५० ॥
 प्रदीपकलिकाकार प्रविष्ट भावयेद्दृशा ।
 तद्भृदिस्थ जीवकला स्वात्मन्येव निवेशयेत् ॥ १५१ ॥
 निवृत्त्यादि पञ्चकला विन्यसेत् तत्कलेवरे ।
 निवृत्ति पादयोर्नाभौ प्रतिष्ठा हृदि मूर्धनि ॥ १५२ ॥
 विद्या च शान्तिमगजे शान्त्यतीता विधेर्विले ।
 नाभौ हृदि मुखे तत्त्रयमात्माख्यतत्त्वकम् ॥ १५३ ॥
 विद्यातत्त्व शिवाख्य च षट्त्रिंशद्भेदभेदितम् ।
 भुवनत्रितय तद्दधोमध्योर्ध्वसस्थितम् ॥ १५४ ॥
 षतुर्विंशतिसयुक्तं त्रिंशतेन सुसम्मितम् ।
 वर्णास्तु मातृकान्यासप्रोक्तवद् विन्यसेदुमे ॥ १५५ ॥
 सत्त्रिंशत् सदिदि पद त्रिविधं विन्यसेत् तथा ।
 एकाशीतिविभेदाख्यं मन्त्रं तद्वत् त्रिधा स्थितम् ॥ १५६ ॥
 बीजं पिण्डश्च माला च सप्तकोटिप्रभेदितम् ।
 एव षडध्वान् विन्यस्य पुनर्मन्त्रास्तु विन्यसेत् ॥ १५७ ॥
 तत्तन्मन्त्रोच्चारपूर्वं तलाटे च हिमाद्रिजे ।
 भुवनं तत्त्वसमुक्तं यत्नाया तु विलापयेत् ॥ १५८ ॥

मन्त्रं पदेन संयुक्तं वर्णं तु प्रविलापयेत् ।
कलां वर्णं तं च शक्तौ तामात्मनि विलापयेत् ॥ १५९ ॥
ततस्तिरैरष्टपष्टिमन्त्रैर्होमं समाचरेत् (रेतु) ।
अध्वमन्त्रैरष्टधापि प्रतिमन्त्रं हुनेत् तथा ॥ १६० ॥
विलापितान् प्रागुत्पाद्य हृदि जीवं निवेशयेत् ।
ततः परदिने सर्वं पूर्ववत् तु समाचरेत् ॥ १६१ ॥
अभिषेकात्पूर्वतस्तु कुर्याद् दीक्षास्तु सप्तधा ।
मातृकां परमेशानीं वर्णकल्पशरीरिणीम् ॥ १६२ ॥
ध्यात्वोत्पत्तिं तु वर्णानां शिष्यदेहे निरूपयेत् ।
इयं वर्णमयी दीक्षा कलादीक्षामथो शृणु ॥ १६३ ॥
पादाज्जान्वन्तकं तस्मान्नाभ्यन्तं तत आगलम् ।
ततः फालान्तकं तस्माद् ब्रह्मरन्धान्तकं न्यसेत् ॥ १६४ ॥
निवृत्त्यादिकलाः पश्चाद्विलाप्य प्रथमं क्रमात् ।
शात्प्यतीतामात्मनि च पुनरुत्पादयेत्क्रमात् ॥ १६५ ॥
कूर्चेन विन्यसेत् पश्चाद्विपरीतक्रमेण च ।
कृत्वैवं तु कलादीक्षां दक्षिणे करमध्यतः ॥ १६६ ॥
ध्यात्वा गुरुं मातृकाङ्गमूलविद्यां जपन् ततः ।
मूर्ध्नि स्पृशेत्स्पर्शदीक्षा वाग्दीक्षा प्रोष्यतेऽधुना ॥ १६७ ॥
मन्त्रान् शिवात्मकान् ध्यात्वा ध्यायन् स्वं च शिवात्मकम् ।
मन्त्रानुपदिशामीति वदेदेया तु वाङ्मयी ॥ १६८ ॥
मन्त्रात्मिकां परां ध्यायन्निर्विकल्पः क्षणं स्थितः ।
पश्येत् प्रसन्नया दृष्ट्या दृग्दीक्षेयं समीरिताः ॥ १६९ ॥
वेधदीक्षामथो वक्ष्ये भावनैकशरीरिणीम् ।
प्रविशेन्नेत्रमार्गेण शिष्यदेहान्तरं गुरुः ॥ १७० ॥
कुण्डलिन्या पडाधाररियतयोगिनिमुख्यकैः ।
गणेशादौ योजनेन नयेदूर्ध्वं सुपुम्पया ॥ १७१ ॥
क्रमेण ब्रह्मरन्ध्रस्थपूर्णपीयूषवर्षिणि ।
गुरौ संयोज्य किञ्चित्तु विश्वम्योन्मनभावकः ॥ १७२ ॥

सुधावर्षैः सदास्ताव्य पुनरुत्पादयेत् क्रमात् ।
 देवतौघमय शिष्यं ध्यायेत्त्रिश्चलमानसः ॥ १७३ ॥
 इत्याख्याता वेधदीक्षा मन्त्रदीक्षा ततो भवेत् ।
 क्रमात् पूर्वोदिकलशोरभिपिच्योक्तवर्त्मना ॥ १७४ ॥
 पूर्वोद्याम्नायपट्क च क्रमादुपदिशेदुभे ।
 दृष्टिबन्ध विधायैव पादुकामुपदेशयेत् ॥ १७५ ॥
 अनुत्तराम्नायशेषमुपदिश्य हिमाद्रिजे ।
 पुनर्दृष्टि बन्धयित्वा श्रीमहापोडशीं पराम् ॥ १७६ ॥
 प्रकाश्य पश्चान्मुद्राश्च विदिशेदखिला अपि ।
 सक्षोभिणी विद्राविणीमाकर्षिणीं वशङ्करीम् ॥ १७७ ॥
 उन्मादिनीमङ्कुशा च खेचरी बीजयोनिके ।
 पाशाङ्कुशे चापबाणौ पूजामुद्रास्त्रयोदश ॥ १७८ ॥
 जपमुद्रा जपादां तु सुन्दरीतुष्टिदायिका ।
 शङ्ख चक्र गदा खड्ग पद्म योनि त्रिशूलकम् ॥ १७९ ॥
 तार्क्ष्य धेनु च डमरु शार्ङ्ग नाराचकौस्तुभौ ।
 श्रीवत्स मुसल चेति पञ्चदश्याः प्रदर्शयेत् ॥ १८० ॥
 त्रिखण्डया युताश्चेमा पोडश्यास्तु प्रदर्शयेत् ।
 ततो ज्येष्ठक्रमात्सर्वान् प्रणमेद् भक्तिभावतः ॥ १८१ ॥
 मत्वा कृतार्थमात्मान गुर्वादीन् पूजयेदथ ।
 शिष्यस्य तत्त्वशुद्धि वै कारयेत्तदनन्तरम् ॥ १८२ ॥
 हृत्तर्पणान्ते शिष्येण स्पर्शयेत् तस्य चाङ्गकम् ।
 तन्मातृकावर्णमुख नाम कर्तव्यमद्रिजे ॥ १८३ ॥
 आनन्दनाथशब्दान्त पुसामम्बान्तिम स्त्रियः ।
 द्व्यक्षरादि विशिष्टार्थं तेन नाम्ना युतेन तु ॥ १८४ ॥
 आत्मन पादुकायास्तु मन्त्रेणाधारमण्डले ।
 शक्तिशेषा हि पूर्वं तु शोधयेत् तत्त्वपञ्चकम् ॥ १८५ ॥
 प्रयच्छेन्नवरत्नैस्तु पूर्णपात्र गुरूतामे ।
 सर्वान् सन्तोषयेन्मानपूजावस्त्रधनादिभिः ।
 एव पूर्णाभिषेकस्तु कथितो हिमशैलजे ॥ १८६ ॥

देव्युवाच

महेश कैलासपते श्रुता दीक्षा त्वयेरिता ।
 अनेकमन्त्राङ्गयुता विद्वदेकसमाश्रया ॥ १८७ ॥
 अतिश्रद्धावता देव मूढाना नित्यरोगिणाम् ।
 प्रोक्ता दीक्षातिगाहना कथ स्याद् वद मे विभो ॥ १८८ ॥

ईश्वर उवाच

सम्यक् पृष्ट त्वया देवि दीनवात्सल्यभावात् ।
 योग्यस्तवाय प्रश्नो वै नैव प्रश्नोऽन्यसथय ॥ १८९ ॥
 परोपकृतिशीलाया प्रश्नरत्नो भवेदयम् ।
 शृण्वन्न तेऽभिधास्यामि समाधान नगोद्भवे ॥ १९० ॥
 ये मूढा व्यापृताश्चैव योपितश्रुतुरास्तथा ।
 तेषां तु योग्यता ज्ञात्वा मुख्यमन्त्रानुदीरयेत् ॥ १९१ ॥
 अथवा श्रीगुरोर्नाम तथा श्रीषोडशाक्षरीम् ।
 हृत्लेखा षोडशीबीज द्वयमेकमथापि वा ॥ १९२ ॥
 इति योपिन्मूढरोगयुताना ही(दी)क्षण भवेत् ।
 तेषां यावतिशक्ति स्यात्तावदेव निरूपयेत् ॥ १९३ ॥
 तैर्यावच्छक्यते कर्म कर्तुं तावदुदीरयेत् ।
 दीक्षाकाले मुख्यमन्त्रानुपदिश्याद्विकल्पके ॥ १९४ ॥
 दीक्षाकालेऽनन्तर वा शेषमन्त्रानुदीरयेत् ।
 एवविधाना देवेशि गुरुत्व नैव विद्यते ॥ १९५ ॥
 योषित्सु नियमो नास्ति सर्वास्ता गुरुरीरिता ।
 मुख्यमन्त्रमात्रवती या सापि गुरुहत्ता ॥ १९६ ॥
 मुख्यमन्त्रानुपदिशेदन्यत पुस्तकमर्पयेत् ।
 नैव पुसोऽधिकार स्यात् स्वीर्यत परदेवता ॥ १९७ ॥
 एवविधाना दीक्षाया करण प्रोच्यतेऽधुना ।
 योषिद्धा शक्तिहीनो वा गुरुर्यदि महेश्वरि ॥ १९८ ॥
 उपदेश विना सर्वमुपाचार्येण कारयेत् ।
 यथाशक्त्या गुरु कुर्यादन्यत तेन तु कारयेत् ॥ १९९ ॥

अध्वशोधनकं देवि स्पृशन्नाचार्यमीरितम् ।
 एवं देवेशि सम्प्रोक्तः पूर्णदीक्षाविधिः शिवे ॥ २०० ॥
 आदौ बाला पञ्चदशयोर्दीक्षां प्राप्यतु तत्परम् ।
 किञ्चित्कालमुपासित्वा प्रोक्तदीक्षाधिकारिता ॥ २०१ ॥
 दीक्षासमर्थ आदौ तु बालां पञ्चदशीमपि ।
 मन्त्रग्रहणरीत्या तु गृहीत्वोपास्य वै क्रमात् ॥ २०२ ॥
 पूर्णदीक्षा ततो ब्राह्म्या तद्विधानं शृणु प्रिये ।
 प्रार्थितो गुरुराड्(ट्) देवि कलशे यन्त्रकेऽथवा ॥ २०३ ॥
 सम्पूज्योपदिशेन्मन्त्रं बालां पञ्चदशीं तथा ।
 गुरुत्रयं गणेशश्च बालाङ्गं प्रोच्यते शिवे ॥ २०४ ॥
 मन्त्रिणी दण्डिनी नित्यास्तिरस्कृतिरिति क्रमात् ।
 अङ्गं सौभाग्यविद्याया उपास्यैवं तु दीक्षयेत् ॥ २०५ ॥
 दीक्षाक्रमं विना देवि षोडशीं पादुकामपि ।
 मन्त्रग्रहणरीत्या तु गृहीत्वा पापभाग् भवेत् ॥ २०६ ॥
 षोडशीं पादुकां चापि मन्त्रग्रहणरीतितः ।
 प्रमादादपि शिष्याय दत्त्वा पातित्यमाप्नुयात् ॥ २०७ ॥
 पादुकोपासने देवि द्विजानामधिकारिता ।
 श्रीमहाषोडशीं विद्या तथैव स्यान्नगात्मजे ॥ २०८ ॥
 न लभ्यते स्वल्पपुण्यैः श्रीमहाषोडशाक्षरी ।
 राज्यं देयं शिरोदेयं न देया षोडशाक्षरी ॥ २०९ ॥
 एतामन्यायतो दत्त्वा गुरुषः स्यान्न संशयः ।
 इयं न शूद्रे देया स्यादयोग्ये वा कदाचन ॥ २१० ॥
 अयोग्ये दानतो यद्वत् तथा शूद्रेऽपि पापभाक् ।
 इति तेऽभिहितं सर्वं यन्मां त्वं पृष्टवत्पसि ॥ २११ ॥
 दीक्षाभेदविधानं च किं पुनः श्रोतुमिच्छसि ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरारण्वि त्रिपुरासारसर्वस्वे दीक्षाविधिः प्रथमस्तरङ्गः ॥

अथ द्वितीयस्तरङ्गः

श्रीदेव्युवाच

महादेव प्रियतम दीक्षाविधिखदाहृतः ।
श्रोतुमिच्छामि चेदानीं दीक्षा प्रा[1]प्तेरनन्तरम् ॥ १ ॥
कर्तव्यं प्रातरारभ्य साधकेन यथोचितम् ।
तन्ममाचक्ष्व भगवान् विस्पष्टं च यथातथम् ॥ २ ॥

श्रीमहादेव उवाच

शृणु पार्वति श्रीदेव्याः साधने सुविधिं ब्रुवे ।
सङ्गृह्य सारसर्वस्वं यत्प्रोक्तं त्रिपुराणवि ॥ ३ ॥
साधकस्तु त्यजेन्निद्रामुपःकाले सुपावने ।
स्थिरपद्मासनः शान्तचित्तः श्रीगुरुमामृशेत् ॥ ४ ॥
सुपुष्पोर्ध्व¹ सुधारश्मिकोटिकान्तिसमप्रभम् ।
अधोमुखं गुरुस्थानं सहस्रदलशोभितम्² ॥ ५ ॥
तत्रैव द्वादशान्तस्य कमलस्य सुकणिके ।
श्रीगुरु चन्द्रसङ्काशं ध्यात्वा तदनु पार्वति ॥ ६ ॥
सुपुष्पाधो रक्तवर्णं सहस्रदलपङ्कजम् ।
कुलाब्धं कर्णिकासंस्पर्कुकुण्डे³ स्थिता हि सा ॥ ७ ॥
त्रिपुराया पराशक्तिः सर्वकारणकारणम् ।
तां संस्मरेत् तटि(डी)कोटिप्रभाप्रतिमतेजसम् ॥ ८ ॥
कुण्डलिन्यात्मिकां सार्धमण्डलत्रयशोभिनीम् ।
प्रबोध्य कुम्भकेनाथो पट्चक्राणि विभिद्य च ॥ ९ ॥
प्रविष्टा श्रीपरशिवरूपे गुरुसुधाकरे ।
ध्यात्वा तदुद्गतासारसुधाधाराप्लुतं स्मरन् ॥ १० ॥

1 ध्वंसुपा-क ।

2 इत पर अकुल तद्विजानीयात्... - डा

3 कुण्डलित हि-क ।

आत्मानं	संघट्टमुद्रान्यासपूर्वं	वराङ्गने ।
केवल	पादुकामन्त्र	मनसैव सकृत् स्मरेत् ॥ ११ ॥
गुरुनामसमायुक्तमन्त्रे		निश्चिन्मानसः ।
जपपूजातर्पणादौ	दीक्षानाम	प्रयोजयेत् ॥ १२ ॥
व्यावहारिकमन्यत्र	प्रयोगादौ	महेश्वरि ।
अ(१)पादुकाना	तत्स्थाने	गुरुत्रयजपो भजेन् ॥ १३ ॥
पादुका	तु विमृश्याथ	पूजयेन्मनसा सु० ।
गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः	क्रमतः	शिवे ॥ १४ ॥
पञ्चमुद्राः	प्रदर्श्याथ	स्तुवीत स्तोत्रमन्त्रकैः ।
स्तम्भन	चतुरस्र च	मत्स्यकूर्मौ च योनिकम् ॥ १५ ॥
ऋज्वङ्गुल		हस्तयुगमूर्ध्वाग्राङ्गुष्ठपार्श्वयुक् ।
आद्येयमेव	चाग्राग्रा	द्वितीया परिकीर्तिता ॥ १६ ॥
वामपृष्ठे	दक्षतल	सयोज्याधोमुख शिवे ।
ऋज्वङ्गुलयुत	पार्श्वे	विरलाङ्गुष्ठयुग्मकम् ॥ १७ ॥
तृतीयेय	पुनश्चेय	तर्जनी च कनिष्ठिका ।
अधोमुखी	चतुर्थी	स्यान्मध्यमाग्रे तु योजयेत् ॥ १८ ॥
तत्पृष्ठेऽनामिकायुग्म	वामोर्ध्वं	व्यत्ययीकृतम् ।
तर्जनीभ्या	धृताग्र	च कनिष्ठे मध्यमोदरे ॥ १९ ॥
सयुक्तेऽङ्गुष्ठयोरग्रयुते	स्यात्पञ्चमी	त्वियम् ।
एव मुद्रा.	प्रदर्श्याथ	गुरुस्तोत्र समीरयेत् ॥ २० ॥
तद्वदामि	शृणु	गिरितनुजे निश्चिन्तान्तरा ।
श्रीनाथस्तोत्रमेतत्तु		सर्वस्मादुत्तमोत्तमम् ॥ २१ ॥
ब्रह्मरन्ध्रे	स्थित	पद्म सहस्रश्वेतपत्रकम् ।
अधोमुख	चन्द्रकोटिप्रतीकाश	भजाम्यहम् ॥ २२ ॥
तदन्तर्द्वादशान्ताख्य	पद्म	श्वेताष्टपत्रकम् ।
तत्कर्णिकाया	सक्तृप्त	भजे मातृत्रिकोणकम् ॥ २३ ॥
तदन्त		पूर्णपीयूषकरकोटिसमद्युतिम् ।
चिन्तये		श्रीनाथपदद्वन्द्वमानन्दमन्दिरम् ॥ २४ ॥

रक्तशुक्लप्रभामिश्रच्छविच्छादितदिकृतम्	।
भाणिक्यपादुकापृष्ठससक्तोदरपल्लवम्	॥ २५ ॥
नखचन्द्रप्रभापुञ्जमूर्छनाविशदाखिलम्	।
एवविधपदद्वन्द्व	शोभित
	गुरुमापृशे ॥ २६ ॥
चित्पुस्तकवरामीतिकरं	नेत्रत्रयोज्वलम् ।
श्वेतचन्दनकौशेयभूपापुष्पविराजितम्	॥ २७ ॥
वामाङ्गनिलयारक्तशक्त्याऽऽश्लिष्टकलेवरम्	।
श्रीनाथममुकानन्दनाथात्मान	समुल्लिखेत् ॥ २८ ॥
इति स्तोत्रं गुरो कृत्वा देवता चन्द्रमण्डलात् ।	
हृदयाम्भोजगा ध्यात्वा वरिवस्येत् तु मानसै ॥ २९ ॥	
प्रजप्य मूलविद्या च यथाशक्त्या मनोमयीम् ।	
स्तुवीत सूक्तिभिर्देवीं त्रिपुरा परमेश्वरीम् ॥ ३० ॥	
मन्त्रे स्तोत्रे तथाऽन्यत्र नाम सामान्यत स्थितम् ।	
तत्र तत्तन्नामयोगपूर्वकं तु प्रयोजयेत् ॥ ३१ ॥	
एव प्रातःस्मृति कृत्वा तत स्नान समाचरेत् ।	
कृत्वा तु वैदिकस्नान द्विजैः (ज)स्तान्त्रिकमाचरेत् ॥ ३२ ॥	
त्रैवर्णिकैर्वैदिकान्ते तान्त्रिक क्रियतेऽखिलम् ।	
अन्वया तान्त्रिक व्यर्थमधिकार विना शिवे ॥ ३३ ॥	
आचम्य तत्त्वै स्वाहान्तै कूटाद्यै पर्वतात्मजे ।	
चतुर्धा च तत प्राणायाम कुर्यादतन्द्रित ॥ ३४ ॥	
कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्नासा धृत्वा तु कुम्भके ।	
मूल त्रिधोल्लिखेदेव प्राणायामविधि स्मृत ॥ ३५ ॥	
सङ्कल्प्य स्वपुरोभागे श्रीयन्त्रं तु समालिखेत् ।	
तोये तत्र परा देवीमावाह्याभ्यर्च्य मानसै ॥ ३६ ॥	
यन्त्रादिलेखने देवि विधानं शृणु सयता ।	
अनामयाऽविशेषे तु लिखेत्सर्वत्र शङ्करि ॥ ३७ ॥	
तत्र तीर्थं सूर्यधिम्बादाहूयेद् हिमशैलजे ।	
ब्रह्माण्डोदरतीर्थाग्नि करै सृष्ट्यानि ते रवे ॥ ३८ ॥	

तेन सत्येन मे देव तीर्थं देहि दिवाकर ।
 आकृष्य चाङ्कुशेनाथो निक्षिपेद्यन्त्रमध्यतः ॥ ३९ ॥
 अमृतीकृत्य धेन्वा तु निर्दिपीकृत्य तार्क्ष्यतः ।
 प्रोक्षेत् षोडशधा मूलैर्मस्तके तत्त्वमुद्रया ॥ ४० ॥
 अभिपिञ्चेन्मूर्धभुजहृन्मुखेष्वष्टधा क्रमात् ।
 मूलेन कुम्भरूपिण्या मुद्रया गिरिराट्सुते ॥ ४१ ॥
 अप्सु मग्नः स्मरन् देवीं तीर्थरूपां महेश्वरीम् ।
 ततस्तु तर्पयेदौघगुरून् कामेश्वरीमुखाः ॥ ४२ ॥
 एवं स्नानं विधायान्ध्रं सन्ध्यां कुर्यात्सुसाधकः ।
 रोगाद्युपद्रुतः स्नाने त्वसमर्थो यदा तदा ॥ ४३ ॥
 वस्त्रेणार्द्रेण चाङ्गानां कृत्वा प्रोच्छनमादितः ।
 मूलं जपन् सप्तधा तु आपादतलमस्तकम् ॥ ४४ ॥
 तत्साभ्यां सस्पृशेद्^१ देवि मन्त्रस्नानं प्रकीर्तितम् ।
 एतत्स्नानमशक्तस्य विहितं शुद्धिहेतवे ॥ ४५ ॥
 स्नात्वैवं परिघायाथ वाससी भस्मलाञ्छितः ।
 आमच्य(चम्य) प्राणानायम्य सङ्कल्प्य न्यस्य पूजयेत् ॥ ४६ ॥
 तोये श्रीयन्त्रराजं तु ध्यात्वा देवीं समावहेत् ।
 हृदि ध्यात्वा समावाह्यं चावृत्त्वा सहितां शिवाम् ॥ ४७ ॥
 यथोपचारैः सम्पूज्य चावृत्तिं कुसुमैर्यजेत् ।
 ततो वामेन हस्तेन जलमादाय साधकः ॥ ४८ ॥
 गृहीत्वा दक्षिणे हस्ते वामेनाच्छाद्य शङ्करि ।
 मूलं जपेत्तु नवधा पुनर्वामेन धारयेत् ॥ ४९ ॥
 तच्छाखासन्धिगलितं मुद्रया तत्त्वसंज्ञया ।
 अष्टोत्तरशतावृत्त्या मूर्ध्नि प्रोक्षेन्महेश्वरि ॥ ५० ॥
 तत आचम्य तु पुनर्जलमादाय शङ्करि ।
 अकुलामृतसंयुक्तं तेजोरूपं विभावयेत् ॥ ५१ ॥
 पुरुषं पापसजं तु वामकुक्षौ विचिन्तयेत् ।
 अधोमुखं कृष्णवर्णं खड्गखेटकधारिणम् ॥ ५२ ॥

^१ स्पर्शान् देवि-क।

पातकोपपातकाङ्ग ब्रह्महत्योत्तमाङ्गकम् ।
 स्वर्णस्तेयपार्श्वयुग सुरापानमयोदरम् ॥ ५३ ॥
 गुरुतल्पपदद्वन्द्व तत्ससर्गतनूरुहम् ।
 अनृतत्वकूपरिवृतमतिपातककीकसम् ॥ ५४ ॥
 एवविध चिन्तयित्वा नासिकाया सुवर्त्मना ।
 प्रविष्ट तज्जल ध्यात्वा पापपुरुषसद्युतम् ॥ ५५ ॥
 तत्तोये त विलीन तु विरेचेतरवर्त्मना ।
 वामे कार्णायिसभुवि प्रक्षिपेत् तोयरूपिणि ॥ ५६ ॥
 प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य निरर्घ्य विनिवेदयेत् ।
 गायत्र्या मूलया पश्चात् तर्पण मूलया तथा ॥ ५७ ॥
 अर्घ्यं च तर्पणं चैव सूर्यमन्त्रेण तु त्रिधा ।
 कालत्रयेऽपि चेतावत्समान शङ्कुरीरितम् ॥ ५८ ॥
 तत कालत्रये मूलानाहताजासु वै क्रमात् ।
 बातावीजत्रय पीतरक्तशुक्लप्रभ स्मरन् ॥ ५९ ॥
 सुपुम्णावर्त्मना न(न्य)न्त आवाह्याकाशस्थिते ।
 अग्न्यर्कचन्द्ररूपे तु मण्डले तत उत्पितम् ॥ ६० ॥
 वाग्भवीं कामराज्ञीं चामृतेशीं विमृशेद् धिया ।
 पीतवर्णां पीतवस्त्रस्रग्भूपासमलङ्कृताम् ॥ ६१ ॥
 जपमालापुस्तहस्तां वाता त्रिनयना स्मरेत् ।
 रक्तवर्णां रक्तवस्त्रस्रग्भूपासमलङ्कृताम् ॥ ६२ ॥
 पाशाङ्कुशवराग्नीतिधरां तारुण्यसयुताम् ।
 शुक्लवर्णां शुक्लवस्त्रस्रग्भूपासमलङ्कृताम् ॥ ६३ ॥
 पाशाङ्कुशाक्षस्रक्पुस्तधरा वृद्धा त्रितोचनान् ।
 ध्यात्वेव मानसैरिष्ट्वा त्रिरर्घ्यं परितल्पयेत् ॥ ६४ ॥
 वाकामशक्तिसजाभिर्गायत्रीभिः ब्रमादुमे ।
 त्रि सन्तर्प्य च तद्दीर्घैराचम्य प्रजपेदथ ॥ ६५ ॥
 शतधा मूलगायत्रीं तत्तद् गायत्रिकां तथा ।
 उपतिष्ठेत्ततो देवीं स्तोत्रमन्त्रैर्जपान्तत ॥ ६६ ॥

वागीश्वरी विद्महे च कामेश्वरी च धीमहि ।
तन्न शक्तिः प्रचोदयान्मूलगायत्रिका त्वियम् ॥ ६७ ॥
एतत्कूटत्रयादौ तु मूलकूटत्रयं न्यसेत् ।
वागीश्वरीं कामेश्वरीं शक्तीश्वरीं च धीमहि ॥ ६८ ॥
मुक्तिः क्लिन्नाऽमृतान्ते तु वदेद् देवि प्रचोदयात् ।
त्रिपुरा देवि विद्महे सर्वाद्यं कूटमीश्वरि ॥ ६९ ॥
सर्वादावेकशो बीजमेवं गायत्रिकात्रयम् ।
एवं सन्ध्यां समाप्याथाचम्य वै !प्रजपेदुमे ॥ ७० ॥
नाथात्मकत्वेन तथा घटिकात्मकत्वेन च ।
नवधा पट्टिधा चैवं पारायणमथापि वा ॥ ७१ ॥
एवं सन्ध्यामुपासित्वा त्वजपाजपमाचरेत् ।
प्रातःस्मृत्युत्तरं वापि शुचिर्भूतो महेश्वरि ॥ ७२ ॥
प्राणानायम्य मन्त्रेण पूर्वजप्तं निवेदयेत् ।
सङ्कल्पयेत्तत्र चादौ कालेनैतावता कृतम् ॥ ७३ ॥
एतावत्संख्यकं देवि उच्छ्वासाद्यात्मकं जपम् ।
गणेशादिदेवताभ्यस्त्वर्ययामीति शङ्करि ॥ ७४ ॥
सङ्कल्प्यैवं देवताभ्यो यथाभागं निवेदयेत् ।
बादिवर्णं चतुष्केण(ङ)युक्ते पीतचतुर्दले ॥ ७५ ॥
आधारे तु गणेशाय षट्शतं जपमर्पये ।
बादिवर्णाख्यषट्पत्रे विद्वुमाभे स्वयम्भुवे ॥ ७६ ॥
स्वाधिष्ठाने षट्सहस्रसंख्याकं जपमर्पये ।
डादिवर्णयुक्ते विद्युन्निभे दशदलोज्ज्वले ॥ ७७ ॥
विष्णवे मणिपूरे षट्सहस्रं जपमर्पये ।
काद्यक्षरयुक्ते नीलप्रभे द्वादशपत्रके ॥ ७८ ॥
अनाहते षट्सहस्रजपं रुद्राय चार्पये ।
स्वरयुक्ते धूमवर्णे षोडशच्छदशोभिते ॥ ७९ ॥

1 प्र नास्ति-क।

2 णाड्यपद्-क।

जीवात्मने तिशुद्धाख्ये सहस्रं जपमर्षये ।
 हृष्युक्ते तप्तहेमनिभे द्विदलसंयुते ॥ ८० ॥
 सहस्रं जपमाजायामर्षये परमात्मने ।
 अशेषमातृकायुक्ते चन्द्राभे शतपत्रके ॥ ८१ ॥
 अकुलाख्ये श्रीगुरवे सहस्रं जपमर्षये ।
 अजपाजपमेवं वै समर्ष्य परमेश्वरि ॥ ८२ ॥
 श्वासोच्छ्वासैः पटिसख्यैरेकः प्राणोऽभिधीयते ।
 पट्प्राणेषटिका प्रोक्ता पटिषट्यो दिनं भवेत् ॥ ८३ ॥
 एकविशतिसाहस्रं पट्शत कीर्तितं दिने ।
 हंसमन्त्रः प्राणरूपी दिनरात्रं प्रवर्तते ॥ ८४ ॥
 प्रोक्तसंख्याजपस्तेन प्राणिनामजपं भवेत् ।
 अज्ञानान्मोहितः प्राणी न विजानात्यमुं जपम् ॥ ८५ ॥
 ज्ञात्वा फल समाप्नोति संकल्पाच्च समर्पणात् ।
 अद्यैतत्कालनारभ्य भावि कालावधीश्वरि ॥ ८६ ॥
 श्वासोच्छ्वासात्मकं प्रोक्तसंख्यं संकल्पयेत् ततः ।
 न्यसेद् ऋष्यादिकं तस्य तत्प्रकारं शृणु प्रिये ॥ ८७ ॥
 ऋषिर्हंसोऽव्यक्तगायत्रीच्छन्दः सम्प्रकीर्तितम् ।
 देवता परमो हंसो हंसमित्यादि वै न्यसेत् ॥ ८८ ॥
 एकैकं बीजकं शक्तिः कीलकं चोभयं भवेत् ।
 विनियोगस्तु मोक्षार्थं ध्यायेत् तदनु शङ्करि ॥ ८९ ॥
 चिद्धिमर्शमयं दिव्यं शिवशक्तियुगात्मकम् ।
 भोक्तृभोग्यस्वरूपं च स्वस्वभावमहं भजे ॥ ९० ॥
 दक्षाङ्गे स्फटिकाभासं शूलमालालसत्करम् ।
 भस्माक्षचर्मसर्पाद्यैः शोभितं जटिलं शिवम् ॥ ९१ ॥
 वामाङ्गे तप्तहेमाभं पाशचापलसत्करम् ।
 नवरत्नविभूपादिवस्त्रकोटीरशोभितम् ॥ ९२ ॥

अर्धनारीश्वरं देवमहङ्गारतनुं स्मरेत् ।
 मानसैस्तु ततोऽभ्यर्च्य चैवं प्रतिदिनं । भवेत् ॥ ९३ ॥
 एवं देवेशि सम्प्रोक्तस्त्वजपाविधिरुत्तमः ।
 एवमाचरतां नित्यं मुक्तिः करतले स्थिता ॥ ९४ ॥
 नैतस्य सदृशो देवि जपोऽन्यो भुवि विद्यते ।
 एतत्पातकदावानां प्रलयानलसम्मितम् ॥ ९५ ॥
 सुभक्ताय विरक्ताय साधवे समुदीरयेत् ।
 नान्यस्य लोभान्मोहाद् वा चान्यथा नाशमाप्नुयात् ॥ ९६ ॥
 एवं देवेशि सन्ध्यादिकर्तव्यं नित्यमेव तु ।
 आशौचे सति देवेशि न कुर्यात्पूजनं तथा ॥ ९७ ॥
 सन्ध्यादि सक्षेपतो वै कुर्यान्नेव त्यजेत् क्वचित् ।
 मन्त्रोच्चारो मानसः स्यात् कर्मसन्ध्यादिकं चरेत् ॥ ९८ ॥
 आशौचे मुख्यमेव स्यान्नाङ्गमेवं महापदि ।
 आलस्येनान्यथा वापि चाङ्गलोपे पतत्यधः ॥ ९९ ॥
 जाताऽशौचे न्यामजपौ यथावत् तु समाचरेत् ।
 बुद्धिपूर्वकृतेऽङ्गस्य लोपे साकल्यलोपतः ॥ १०० ॥
 यत्पापं तद्भवेद् देवि तस्माद् बुद्ध्या न लोपयेत् ।
 अर्घ्यस्तथा मूलदेव्या जपः सन्ध्यासु मुख्यकम् ॥ १०१ ॥
 अन्यदङ्गं क्रमाल्लोपे शतधा दशधा जपः ।
 सनक्षत्रः समानार्कस्तथार्धकिंस्तु मुख्यकः ॥ १०२ ॥
 प्रातर्मध्याह्नसन्ध्याब्जकालो मध्यः प्रकीर्तितः ।
 द्वितीयकालपर्यन्तो गौणकालः प्रकीर्तितः ॥ १०३ ॥
 प्रातःसन्ध्या प्राङ्मुखेन कर्तव्याऽन्यत्र वै शिवे ।
 उदङ्मुखेन सूर्याभिमुखश्चार्यं जपं चरेत् ॥ १०४ ॥
 इत्येव कथितं प्रातःकृत्य सन्ध्यादिकं तथा ।
 सक्षेपादर्णवप्रोक्तं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १०५ ॥

अथ तृतीयस्तरङ्गः

गोर्युवाच

महेश्वर महादेव सन्ध्योपास्तेरनन्तरम् ।
यत्कर्त्तव्यं तद्वदस्व यथोक्तवदतिस्फुटम् ॥ १ ॥

महेश्वर उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि त्रिपुरार्णवसस्थितम् ।
सक्षेपादेव सन्ध्याया पश्चात्कर्त्तव्यमद्रिजे ॥ २ ॥
निरुक्तविधिना सन्ध्यामुपासित्वाऽथ साधक ।
पूजामन्दिरमागच्छदागमोक्तसुलक्षणम् ॥ ३ ॥
तत्र द्वार यजेद देवि तद्विधानं वदामि ते ।
सामान्यार्घ्यस्य विधिना मण्डलेऽर्घ्यं प्रपूजयेत् ॥ ४ ॥
अखण्डमण्डलाकार विश्व व्याप्य व्यवस्थितम् ।
त्रैलोक्य मण्डित येन मण्डलं तत्सदाशिवम् ॥ ५ ॥
इत्यभ्यर्च्य मण्डलेशं तर्पयेत् पूजयेदपि ।
अविघ्नं च महालक्ष्मीं तद्वदेव सरस्वतीम् ॥ ६ ॥
ऊर्ध्वं सम्पूज्य गणपक्षेत्रपालौ तथैव च ।
पूज्ये च गङ्गा यमुने तथा धात्रीविधात्रिके ॥ ७ ॥
शङ्खपद्मनिधी चैव पार्श्वयोर्दक्षवामत ।
देहत्यामस्त्रदेवीं च ब्राह्म्यादिमातृकाष्टकम् ॥ ८ ॥
असिताङ्गमुखानष्टभैरवाश्चापि पार्श्वयो ।
अविघ्नाद्यास्तु द्वारेणास्तत्तस्याने वरानने ॥ ९ ॥
नामोऽन्तनामभिश्चोक्तैः सन्तर्प्या कुसुमोद्धृतैः ।
सूर्यास्त्रन्यासमन्त्रेण सन्तर्प्यास्त्रदेवता ॥ १० ॥
एव द्वारे मण्डलं तु पूजयेत्परमेश्वरि ।
इदं तन्मण्डलं देवि प्रारभ्यैतस्य पूजनम् ॥ ११ ॥

मार्तण्ड^१भेरवार्घ्यान्तं मण्डलं प्रोच्यते शिवे ।
 सदाशिवात्मकं यस्मान्मण्डलं तन्मयत्वतः ॥ १२ ॥
 सर्वे सदाशिवात्मानः प्रविष्टास्तस्य मग्नतः ।
 सर्वे द्विजातयस्तत्र सदाशि[व]मयत्वतः ॥ १३ ॥
 नान्तरं तत्र वै पश्येत् पश्चात्सर्वे यथा पृथक् ।
 मध्ये भेदं वह्निश्चैक्यं कृत्वा पातित्यभ्यानुयात् ॥ १४ ॥
 मण्डले ये तु सम्प्रोक्ता धर्मास्तेऽत्रैव सम्मताः ।
 ततः प्राणस्य मार्गेण वामां सङ्कोचेय(चये)तनुम् ॥ १५ ॥
 प्रविशेत् पूजनगृहे देवातायास्तु सम्मुखे ।
 कल्पयेदासनं स्वस्य चैलाजिनकटात्मकम् ॥ १६ ॥
 कार्पासपट्टोर्णजातं वस्त्रं वेत्रसमुद्भवम् ।
 दर्भजं मुञ्जजं वापि कटं व्याघ्रसमुद्भवम् ॥ १७ ॥
 हरिणं सिंहजं वापि समग्रं खण्डमेव वा ।
 लोमहीनं कीटजग्धं दुर्गन्धिं चापि वर्जयेत् ॥ १८ ॥
 ऊर्ध्वपृष्ठं च तत्कुर्वात् समग्रे मस्तके विशेत् ।
 दक्षिणाग्रं वर्जयेद् वै दग्धं च स्फुटितं तथा ॥ १९ ॥
 अधश्चर्ममयं चोर्ध्वं वस्त्रजं परिकल्पयेत् ।
 भूमौ समाविश्य कर्म विधिनाऽपि कृतं शिवे ॥ २० ॥
 तन्निरर्थकतामेति भिन्नकुम्भस्थतोयवत् ।
 भूतानुत्सार्य भूमिं तु प्रार्थयेत् पर्वतात्मजे ॥ २१ ॥
 भूमि त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता ।
 त्वं च धारय मां देवि पवित्रं कुरु चासनम् ॥ २२ ॥
 इति सम्प्रार्थ्य भूंभूम्यै नम इत्यर्चयेद् भुवम् ।
 आसनं ह्रीमन्तासनाय इत्यभिपूजयेत् ॥ २३ ॥
 उपविश्यासने पश्चाद् दक्षवामांसयोर्हृदि ।
 गुरून् गणपतिं मूलदेवतां प्रणमेत् क्रमात् ॥ २४ ॥
 त्रिर्बामपार्णिघातं तु आसनाधो विधाय च ।
 फटित्वधो नमः पश्चात् सुदर्शनपुरःसरम् ॥ २५ ॥

अस्त्रमन्त्रेण विन्यस्य कुर्याद् दिग्बन्धनं ततः ।
 तलभूखेचरान् विघ्नान् त्रिभिरेवं निरस्य च ॥ २६ ॥
 विभावयेत् स्वपरितो वह्निप्राकारमद्विजे ।
 भूशुद्धिमेव निर्वर्त्य भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥ २७ ॥
 प्राणानायम्य हंसेन प्राणवायुं विचिन्तयेत् ।
 प्रदीपकलिकाकारं ततस्तेनाभिघातिताम् ॥ २८ ॥
 मूलाधारे संस्थितां तां कुण्डलिन्यभिधां पराम् ।
 प्रोत्थितामूर्ध्वमार्गेण जीवेन सहितां तथा ॥ २९ ॥
 देहस्यदेवताभिश्च सर्वोर्ध्वस्थे परे शिवे ।
 प्रविश्यैक्यं गतां ध्यात्वा देहं शून्यं विचिन्तयेत् ॥ ३० ॥
 पूर्वोक्तवद् वामकुक्षौ चिन्तयेत् पापपूरुषम् ।
 तद्युक्तं तं स्थूलदेहं य रं वं प्रोच्चरेत् क्रमात् ॥ ३१ ॥
 पुरकुम्भरेचकेषु यावत् स्याद्वेगरोधनम् ।
 संशोपितं विनिर्दग्धं तद्भस्माप्लावितं तथा ॥ ३२ ॥
 वायुर्वह्नेयमृतैर्ल हं सोहं चोन्वार्य पूर्ववत् ।
 आचरन् पूरकाद्यं तु घनीभूतं च चेतितम् ॥ ३३ ॥
 हृद्यागतं तथा जीवं भावयेत् प्राणवल्लभे ।
 जीवात्मनो निर्गताश्च स्वं स्वं स्थानं समाश्रिताः ॥ ३४ ॥
 देवताः कुण्डलिन्याद्या ध्यायेद् देवमयी तनुम् ।
 भूतशुद्धिं विधायाथ प्राणस्थापनमाचरेत् ॥ ३५ ॥
 मम प्राणा इह प्राणा मम जीव इह स्थितः ।
 मम सर्वेन्द्रियाणीति इह पश्चात् स्थितानि च ॥ ३६ ॥
 मम वाङ्मन इत्यन्ते श्रोत्रत्वक्चक्षुरेव च ।
 जिह्वा-प्राण-पद-प्राणा इहागत्य सुखं चिरम् ॥ ३७ ॥
 तिष्ठन्त्वग्निप्रिया चैव खण्डानां स्याच्चतुष्टयम् ।
 ममादिकं तदादौ तु प्रत्येक बीजयोजना ॥ ३८ ॥
 आं ह्रीं क्रौं यादिसान्तं तु सविन्दु हों ध्रुव च क्षम् ।
 सं हं सश्चापि ह्रीं ऊँ वै वदेदष्टादशोन्मितम् ॥ ३९ ॥

क्षमादिपट्टकं सर्वान्ते प्राणस्य स्थापने मनुः ।
 ऋषिर्मूर्तित्रयं छन्दो वेद-त्रितयमेव च ॥ ४० ॥
 प्राणशक्तिर्देवता च नियोगः प्राणसंस्थितौ ।
 आद्यैस्त्रिभिर्बीजशक्तिकीलकानि प्रविन्यसेत् ॥ ४१ ॥
 ह्रां ह्रीं इत्यादिपट्टकेन न्यसेत् करपङ्कजम् ।
 बन्धूककुसुमाभासां त्रिनेत्रां लोहिताम्बराम् ॥ ४२ ॥
 अङ्कुशं च तथा पाशं पोण्ड्रं चापं त्रिशूलकम् ।
 कपालं रक्तभरितं दधानां पञ्चसायकान् ॥ ४३ ॥
 रक्ताम्भोधिस्य-नौकाया ध्यायेद् रक्ताम्बुजासनाम् ।
 इति ध्यात्वा च सम्पूज्य त्रिर्जपेद्दृढय स्पृशन् ॥ ४४ ॥
 ततस्तु मातृकान्यासं कर्यात् तद्विधिरुच्यते ।
 ऋषिर्ब्रह्मा च गायत्रीछन्दो देवी सरस्वती ॥ ४५ ॥
 हलो बीजानि तद्वत्तु स्वराः शक्तय ईरिताः ।
 व्यक्तश्च कीलकं मूर्ध्नि ववत्रे हृद्गुह्यपादयोः ॥ ४६ ॥
 नाभौ च विन्यसेदेतत् क्रमात् साधकपुङ्गवः ।
 अं आं मध्ये कवर्गं स्यादि ईं मध्ये चवर्गकम् ॥ ४७ ॥
 उ (ऊ) मध्ये टवर्गं तु एं ऐं मध्ये तवर्गकम् ।
 ओ औं मध्ये पवर्गं तु अं अः मध्ये यप(श)द्वयम् ॥ ४८ ॥
 एवं षडङ्गं विन्यस्य ध्यायेन्मूर्ध्वकुलाह्वये ।
 कर्णिकायां तु ह्रसौःकारं केसरेषु स्वरद्वयम् ॥ ४९ ॥
 कचटास्तपयाः शो ल इति पत्रेषु वर्गकान् ।
 चतुरस्रं बहिस्तस्य व ठः दिक्कोणयोः क्रमात् ॥ ५० ॥
 एव श्रीमातृकादेव्या यन्त्र ध्यात्वा विभावयेत् ।
 मूलाधारात् कुड(ण्ड)लिनीं षट्चक्रक्रमभेदतः ॥ ५१ ॥
 अनुसरुध्य तत्राद बिलस्थ-विधुगण्डले ।
 प्राणसरोधसङ्घात-प्रबुद्धा परमेश्वरीम् ॥ ५२ ॥
 निविश्य मिलिता तस्मात् प्रस्रवामृत-विष्णुपः ।
 मातृकार्णा इति स्मृत्वा न्यसेदाधारवर्त्मसु ॥ ५३ ॥

शुद्धावनाहते पूरे स्वाधिष्ठानेऽथ मूलके ।
 आज्ञायां नृपसूर्याशा पट्चतुर्द्विदलं स्मरेत् ॥ ५४ ॥
 अकडाद्यान् बवाद्यांश्च लक्षो च क्रमतो न्यसेत् ।
 प्रादक्षिण्यात् प्राग्दलादि-चतुस्तार-नमोन्तरान् ॥ ५५ ॥
 न्यसेदेकैकशो वर्णान् पश्चाद् बाह्ये प्रविन्यसेत् ।
 स्वराननां स्पर्शशाखा-मध्याङ्गी यादिसन्धिनीम् ॥ ५६ ॥
 चन्द्रचूडां चन्द्रनिभां त्रिनेत्रां पद्मवासिनीम् ।
 अक्षमालां सुधाकुम्भं पुस्तकं वरदानकम् ॥ ५७ ॥
 दधानां चाङ्गमयीं ध्यायेद् विद्याभेदौ-धमातरम् ।
 एवं ध्यात्वा सुपूज्याथ न्यसेद् वक्त्रादिषु क्रमात् ॥ ५८ ॥
 मूर्ध्न्यास्यमण्डले नेत्रश्रोत्रनासाकपोलयोः ।
 ओष्ठदन्तयुगे जिह्वा ब्रह्मरन्ध्रे स्वरान् न्यसेत् ॥ ५९ ॥
 स्कन्धादि-सन्धिषु तथा शाखामूलतदप्रयोः ।
 बाह्वोरेवं पादयोश्च पार्श्वपृष्ठेषु शाङ्करि ॥ ६० ॥
 नाभौ च जठरे स्पर्शान् क्रमादेकैकशो न्यसेत् ।
 हृदि स्कन्धद्विककुदि वान्त चापि प्रविन्यसेत् ॥ ६१ ॥
 हृदयादग्रपर्यन्तं हस्तयोः पादयोस्तथा ।
 नाभ्यन्त ब्रह्मरन्ध्रान्त शादिपट्कं प्रविन्यसेत् ॥ ६२ ॥
 त्रिवर्षापयेत्ततः पश्चान्मातृकाविद्यया शिवे ।
 अन्तर्न्यासस्तु मनसा चानामाङ्गुष्ठमध्यमैः ॥ ६३ ॥
 दक्षहस्तेन बाह्यस्य तस्मिन् वामकरेण तु ।
 व्यापकं तु तलाभ्यां स्यात् त्व्(क)रयोः परमेश्वरि ॥ ६४ ॥
 ॐ ऐं ह्रीं श्रीं चतुस्तारमेतदन्ते मनु पठन् ।
 कर्माणि कुर्यात् सर्वाणि फल सम्यगभीप्सता ॥ ६५ ॥
 एतद्दीजैरयोगे तु नेप्सित सिध्यति क्वचित् ।
 अवश्य कामनासिध्धै बीजान्येतानि योजयेत् ॥ ६६ ॥
 ततस्तु वशिनीन्यास मूर्ध्नि फाले भ्रुवोऽन्तरे ।
 कण्ठहृन्नाभिगुह्येषु पादान्मूर्धान्तमेव च ॥ ६७ ॥

स्वरान् कचटान् पञ्च यशौ वर्गान् मनुस्तथा ।
 वशिनी वाग्देवतायै नम एव प्रविन्यसेत् ॥ ६८ ॥
 वशिनी कामेश्वरी च मोदिनी विमला तथा ।
 अरुणा जयिनी सर्वेश्वरी पश्चात्तु कौलिनी ॥ ६९ ॥
 ततो मूलाक्षरान् देहे मूर्ध्नि फाले दृशोस्तथा ।
 वक्त्रे कण्ठे च हृत्पार्श्वनाभिपूपस्थगुह्ययो ॥ ७० ॥
 ऊरुद्वयेऽङ्घ्रौ क्रमतो न्यसेत् पञ्चदशक्रमात् ।
 क(का)मेश्वरीं च वज्रेशीं भगमालिनिका तथा ॥ ७१ ॥
 आधारानाहताज्ञासु मूर्ध्नि श्रीत्रिपुराम्बिकाम् ।
 समष्टिव्यष्टिकूटान्ते नमोऽन्तैर्नामभिर्न्यसेत् ॥ ७२ ॥
 अ आ सोरिति द्विधा तु अङ्गुष्ठादिषु विन्यसेत् ।
 करशुद्धि विधायेत्थ पङ्कन्यासमाचरेत् ॥ ७३ ॥
 ऋष्यादिक प्रवक्ष्यामि षोडशी पञ्चदशस्ययो ।
 आनन्दभैरव ऋषि पङ्क्तिश्छन्द प्रकीर्तितम् ॥ ७४ ॥
 देवता त्रिपुरसुन्दरी सौभाग्यादि विद्यका ।
 कूटत्रयेण क्रमतो बीज शक्तिश्च कीलकम् ॥ ७५ ॥
 न्यासोऽपि च कराङ्गाना षोडश्या शृणु ते ब्रुवे ।
 पञ्चत्रिपञ्चपटवर्णे चतुर्भि पञ्चभि क्रमात् ॥ ७६ ॥
 ततो न्यसेत् तु चरणान् कूटयष्टिसमष्टिकम् ।
 हसो रक्तात् तु चरणाभ्या नमस्त्वाद्यकूटत ॥ ७७ ॥
 एव शुक्लान् मिश्रपदान् निर्वाणाच्चरण वदेत् ।
 अन्ते च नमसा युक्ता मन्त्राश्चरणसङ्गका ॥ ७८ ॥
 त्रिकोणे मातृकायास्तु मध्ये मूर्ध्नि प्रविन्यसेत् ।
 श्रीपादुका पूजयामि नम इत्यन्तयोजनात् ॥ ७९ ॥
 चरणाभिधमन्त्राणां प्रोक्तानां तु महेश्वरि ।
 ध्यानं तु ते प्रवक्ष्यामि षोडशीपञ्चदशस्ययो ॥ ८० ॥
 बुधविन्दसमानाभामरणाम्बरभूपणाम् ।
 चन्द्रचूडां त्रिनयनां कोटिकन्दर्पसौभाग्याम् ॥ ८१ ॥

दक्षे वामे करे चाध पुष्पबाणेक्षुक्रामुके ।
 तथैव सृणिपाशौ तु करयोरूर्ध्वसस्थयो ॥ ८२ ॥
 लघुपोढान्यासमयो शृणु सयतमानसा ।
 ऋपिस्तु दक्षिणामूर्ति पङ्क्तिश्छन्द प्रकीर्तितम् ॥ ८३ ॥
 न्यसेद् बाला द्विरावृत्त्या मुखे पङ्वर्गयोगत ।
 मातृकान्याससम्प्रोक्तरीत्या पङ्वर्गयोजनम् ॥ ८४ ॥
 एव कराङ्गे विन्यस्य ध्यायेच्छ्रीत्रिपुरा पराम् ।
 उद्यत्सूर्यसहस्राभा रक्तमात्याम्बरोज्ज्वलाम् ॥ ८५ ॥
 पाशाङ्कुशेषु चापाढ्या त्रिनेत्रा चन्द्रशेखराम् ।
 गणेशग्रहनक्षत्रयोगिनीराशिरूपिणीम् ॥ ८६ ॥
 देवीं पीठमयी ध्यायेन्मातृका सुन्दरी पराम् ।
 सम्पूज्य मानसैरादौ गणेशन्यासमाचरेत् ॥ ८७ ॥
 तत्र ध्यान गणेशाना सशक्तीना निशामय ।
 तरुणादित्यसङ्काशान् गजवक्त्रान् त्रिलोचनान् ॥ ८८ ॥
 पाशाङ्कुशवराभीतिकरान् शक्तिसमन्वितान् ॥
 तास्तु सिन्दूरवर्णाभा सर्वालङ्कारभूषिता ॥ ८९ ॥
 एकहस्तधृताम्भोजा इनरालिङ्गितप्रिया ।
 ध्यात्वैव मानसैरिष्ट्वा मातृकावत् प्रविन्यसेत् ॥ ९० ॥
 विघ्नेश्वराय श्रिये च नम आदौ सविन्दुकान् ।
 एकैकशो मातृकार्णास्तेषा नाम क्रमाच्छृणु ॥ ९१ ॥
 विघ्नेश्वरो विघ्नराजो विनायक-शिवोत्तमौ ।
 विघ्नकृद्विघ्नहर्तारौ विघ्नराड् गणनायक ॥ ९२ ॥
 एकदन्तो द्विदन्तश्च गजवक्त्रो निरञ्जन ।
 कपर्दी दीर्घवक्त्रश्च सङ्कर्षण-वृषध्वजौ ॥ ९३ ॥
 गणनाथो गजेन्द्रश्च शूर्पकर्णस्त्रिनेत्रक ।
 लम्बोदरो महानादश्चतुर्भूर्ति सदाशिव ॥ ९४ ॥
 आमोदो दुर्मुखश्चैव सुमुखश्च प्रमोदक ।
 एकपादो द्विजिह्वश्च शूरो वीरश्च पण्मुख ॥ ९५ ॥

वरदो वामदेवश्च वक्रतुण्डो द्विरण्डकः ।
 सेनानीर्ग्रामणीर्मत्तो विमत्तो मत्तवाहनः ॥ ९६ ॥
 जटी मुण्डी तथा खड्गी वरेण्यो वृषकेतुकः ।
 मक्षप्रियो मेघनादो गणपश्च गणेशकः ॥ ९७ ॥
 श्रीर्हस्तुष्टिश्च शान्तिश्च पुष्टिश्चापि सरस्वती ।
 रतिर्मेघा च कान्तिश्च कामिनी मोहिनी तथा ॥ ९८ ॥
 जटा तीव्रा ज्वालिनी च नन्दा च सुरसा तथा ।
 कामरूपिणी सुभ्रूश्च जयिनी च ततः परम् ॥ ९९ ॥
 सत्या तथैव विघ्नेशी सुरूपिणी च कामदा ।
 मदविह्वला विकटा धूम्रा भूतिस्तथैव च ॥ १०० ॥
 भूमिः सती रभा पश्चान्मानुषी मकरध्वजा ।
 विकर्णा मुकुटिर्लज्जा दीर्घघोणा धनुर्धरा ॥ १०१ ॥
 यामिनी च तथा रात्रिश्चन्द्रिका च शशिप्रभा ।
 लोला च चपलाक्षिणी ततो ऋद्धिश्च दुर्भगा ॥ १०२ ॥
 सुभगाथ शिवा दुर्गा कालिका च तत परम् ।
 कालजिह्वा च तत्पश्चाद् भवेद् वै विघ्नहारिणी ॥ १०३ ॥
 एव गणेशान् शक्त्यन्तान् न्यस्य ध्यायेद् ग्रहानथ ।
 रक्तं श्वेतं तथा रक्तं श्यामं पीतं च पाण्डुरम् ॥ १०४ ॥
 धूम्रं कृष्णं तथा धूम्रं ग्रहानेवं विचिन्तयेत् ।
 रविमुख्यान् कामरूपान् सर्वाभरणभूषितान् ॥ १०५ ॥
 वामोरुन्यस्तहस्ताश्च दक्षिणेन वरप्रदान् ।
 ध्यात्वैवं मानसैरिष्ट्वा ग्रहानेव क्रमान्यसेत् ॥ १०६ ॥
 हृदये च भ्रुवोर्मध्ये त्रिनेत्रे हृदयादध ।
 तदूर्ध्वेऽथ गले नाभौ वक्त्रे चाथ गुदे शिवे ॥ १०७ ॥
 स्वरैर्यकचटैर्वर्गैस्तपशाद्यै लवर्णतः ।
 सूर्यश्चन्द्रो मङ्गलश्च बुधश्चैव बृहस्पति ॥ १०८ ॥
 शुक्रः शनैश्चरो राहु वेतुरेव नवग्रहाः ।
 रेणुका चामृता धात्री ज्ञानरूपा यशस्विनी ॥ १०९ ॥

शाङ्करी शक्तिकृष्णे च धूम्राम्बा^१न्तास्तु शक्तयः ।
 नक्षत्राणामथ न्यासस्तद्ध्यानं गिरिजे शृणु ॥ ११० ॥
 ज्वलत्कालाग्निसङ्काशाः सर्वाभरणभूयिताः ।
 नतिपाण्योऽश्विनीमुखा वरदाभयपाणयः ॥ १११ ॥
 ध्यात्वैवं मानसैरिष्ट्वा क्रमेण न्यासमाचरेत् ।
 तलाटे नेत्रयोः कर्णनासिकायुगले गले ॥ ११२ ॥
 स्कन्धकूर्परयुग्मे च मणिवन्ध-युगे तथा ।
 तलयोश्च तथा नाभौ कट्यूरुजानुयुग्मके ॥ ११३ ॥
 जङ्घयोः पादयुग्मे च क्रमेणैव तु विन्यसेत् ।
 अश्वीद्व(द्वा)न्यद्विचन्द्रेन्दुपक्षेन्द्रश्व्या(श्व)शिवभू(भू)द्वयम् ॥ ११४ ॥
 नेत्राश्विचन्द्रपक्षाग्निभूरामेन्दुशशिक्षितिः ।
 नेत्रभूपक्षरामाब्धिसङ्ख्या वर्णाः सविन्दुकाः ॥ ११५ ॥
 स्वरान्यौ क्षान्तनिहितौ नामादौ क्रमतो न्यसेत् ।
 अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी तथा ॥ ११६ ॥
 मृगशीर्षमघार्द्रा वै ततः स्यात्तु पुनर्वसुः ।
 पुष्यस्तथैवाश्लेया च मघा पूर्वादिफाल्गुनी ॥ ११७ ॥
 उत्तराफल्गुनी हस्तश्चित्रा स्वाती ततः परम् ।
 विशाखा चानुराधा च ज्येष्ठा मूला(लं) ततः परम् ॥ ११८ ॥
 द्विराषाढा च श्रवणो धनिष्ठा च शताद्भिपक् ।
 तथा भाद्रपदायुग्मं रेवती सप्तविंशतिः ॥ ११९ ॥
 ततस्तु योगिनीन्यासं कुर्यात् तद्विधिरुच्यते ।
 सितासितारुणारक्ताश्चित्रां पीतां च चिन्तयेत् ॥ १२० ॥
 चतुर्भुजाः समैर्वक्त्रैर्युता भूषणभूयिताः ।
 पुस्तकं च कपालं च वराभीतिधराः शुभाः ॥ १२१ ॥
 ध्यात्वैवं मानसैरिष्ट्वा क्रमेण न्यासमाचरेत् ।
 मातृकां योगिनीविद्यामनुविद्यां ततः परम् ॥ १२२ ॥
 रक्ष रक्ष धातुनामात्मने नाम नमोन्तकम् ।
 स्वरैः कडबवाद्यैश्च हक्षाभ्यामादिक्षान्तकैः ॥ १२३ ॥

ठान्तं यान्तद्वयं खाद्यं पान्तयुग्मं पपष्ठकम् ।
 षड्दीर्घविन्दुसहितं सप्तविद्यास्त्विमाः क्रमात् ॥ १२४ ॥
 तत्तद्वर्णोत्तरं मलवरयूं प्रोच्चरेत् क्रमात् ।
 सप्तेमास्त्वनुविद्याः स्युर्धातुनामान्यपि शृणु ॥ १२५ ॥
 त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्लानि सप्तधा ।
 डाकिनी राकिनी पश्चाल्लाकिनी काकिनी रतः ॥ १२६ ॥
 साकिनी हाकिनी याकिनीत्येवं (व) योगिनीगणाः ।
 अकारादिविसर्गान्तं डा डीमित्यादि षट्ककम् ॥ १२७ ॥
 डमलाद्वरयूं रक्ष रक्ष पश्चात् त्वगात्मने ।
 डाकिन्यै नम इत्येवं योगिनीन्यासमाचरेत् ॥ १२८ ॥
 विशुद्धयनाहते पूरे स्वाधिष्ठाने च मूलके ।
 आज्ञायां ब्रह्मरन्ध्रे च नृमार्कदशषड्दलम् ॥ १२९ ॥
 वेदपक्षदल ध्यायन् सहस्रारमपि क्रमात् ।
 राशिन्यासं ततः कुर्यात् तद्विधानं निगद्यते ॥ १३० ॥
 रक्तं श्वेत हरिद्वर्णं पाण्डु चित्र सित स्मरेत् ।
 पिशाङ्ग(१) पिङ्गलौ कम्बुकर्बुरासितधूम्रभाः ॥ १३१ ॥
 मेघादिनामसदृशाकारान् ध्यात्वा प्रविन्यसेत् ।
 मेघो वृषोऽथ मिथुन कर्कटः सिंहकन्यके ॥ १३२ ॥
 तुला च वृश्चिको धनुर्मकरः कुम्भमीनकौ ।
 वेदपक्षाब्जशिवपक्षरसभूतशरास्तथा ॥ १३३ ॥
 शरेषु शरभूतात्मसङ्ख्यवर्णान् समीरयेत् ।
 स्वरात्ते शादिहान्त तु क्षकार वान्ततो न्यसेत् ॥ १३४ ॥
 गुल्फे जानुनि वृषणे कुक्षिस्कन्धशिरसु च ।
 दक्षगुल्फादिके वाममूर्धादौ च क्रमान्यसेत् ॥ १३५ ॥
 पीठानि विन्यसेत् पश्चाद् राशीनां न्यासतः परम् ।
 तद्विधानं प्रवक्ष्यामि शृणु संयतमानसा ॥ १३६ ॥
 सितासितारुणश्यामहरित्पीतान्यनुक्रमात् ।
 पुनः पुनः क्रगादेवं पञ्चाशत्स्थानसञ्चये ॥ १३७ ॥

पीठानि संस्मरेद् विद्वान् सर्वकार्यार्थसिद्धये ।
 अभ्यर्च्य मानसैः पश्चान्मातृकावत् प्रविन्यसेत् ॥ १३८ ॥
 कामरूपं वाराणसीं नेपालं पौण्ड्रवर्धनम् ।
 काश्मीरं कान्यकुब्जं च पूर्णशैलं तथाऽर्बुदम् ॥ १३९ ॥
 आग्रातकेश्वरैकाग्रे त्रिःश्रोतः कामकोटकम् ।
 कैलासो भृगुकेदारौ ततश्चन्द्रपुरी भवेत् ॥ १४० ॥
 श्रीरोङ्गारस्तथा जालन्धरो मालव एव च ।
 कुलान्तं देवकोटं च गोकर्णो मारुतेश्वरः ॥ १४१ ॥
 अट्टहासोऽथ विरजो राजगृहं महागिरिः ।
 कोलगिरिशैलापुरं कालेश्वरो जयन्तिका ॥ १४२ ॥
 उज्जयिन्यथ चरित्रं क्षीरिका हस्तिनापुरम् ।
 ओड्डीशोऽथ प्रयागश्च षष्ठीशश्च मायापुरी ॥ १४३ ॥
 जलेश्वरश्च मलयः श्रीशैलो मेहरेव च ।
 गिरिमहिन्द्रो वामनो हिरण्यपुरमेव च ॥ १४४ ॥
 महालक्ष्मीस्तथोड्याणं छायाछत्रमिति क्रमात् ।
 मातृकार्णमुखाश्चैते पीठान्ताः क्रमतो न्यसेत् ॥ १४५ ॥
 एवं तु लघुषोढाख्यो न्यासः प्रोक्तो हिमाद्रिजे ।
 एवं विन्यस्तदेहस्तु देवताभावमाप्नुयात् ॥ १४६ ॥
 एवं देवेशि सन्ध्यातोऽनन्तरी कथिता क्रिया ।
 अकृत्वैनां तु पूजादि निष्फलं सर्वमद्रिजे ॥ १४७ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरारणवे त्रिपुरासारसर्वस्वे भृशुद्ध्यादिविधिर्नाम तृतीयस्तरङ्ग ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थस्तरङ्गः

पार्वत्युवाच

महेश श्रोतुमिच्छामि न्यासस्यानन्तरक्रियाम् ।
ब्रूहि मे त्रिपुरादेव्याः साधकानां विधानतः ॥ १ ॥

महेश्वर उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि न्यासानन्तरसत्क्रियाम् ।
त्रिपुरारणवसम्प्रोक्तां सारं तस्माच्छृणु प्रिये ॥ २ ॥
साधकः समनुष्ठाय न्यासान्तं कर्म प्रोक्तवत् ।
जपादिकं विधायथ पूजनं तु समाचरेत् ॥ ३ ॥
तच्चापि यन्त्रे कर्तव्यं मुख्यपक्षस्त्वयं शिवे ।
तस्माद् यन्त्रं प्रवक्ष्यामि शृणु सम्यक् समाहिता ॥ ४ ॥
स्वेष्टमानेन सद्वृत्तं विलिख्य विभजेत् ततः ।
प्राक्प्रत्यग्रहसूत्रे वै नागवेदांशकैः शिवे ॥ ५ ॥
पङ्क्तिः पङ्क्तिः पञ्चभिश्च त्रिभिस्त्रिभिरगात्मजे ।
चतुर्भिस्त्रिभिरप्येवं पङ्क्तिः पङ्क्तिस्तथांशकैः ॥ ६ ॥
रेखां कुर्यात्पूर्वनस्तु षट्शेषांशास्तु पश्चिमे ।
नवरेखास्तिर्यगेवं वृत्तान्तं विलिखेत् ततः ॥ ७ ॥
तृतीयरेखाप्रान्ताभ्यां रेखायुग्मं विकृष्य तु ।
वृत्ते पश्चिमसूत्रे तदग्रयुग्मं नियोजयेत् ॥ ८ ॥
प्रत्यग्रं त्रिकोणं स्यादेवं सप्तमप्रान्ततः ।
त्रिकोणमपर पूर्ववृत्तसूत्राग्रमालिखेत् ॥ ९ ॥
षट्कोणमेवं सम्पाद्य डमरुद्वयपार्श्वकम् ।
आद्यरेखासूत्रसन्धेरष्टमी पार्श्वयोर्नयेत् ॥ १० ॥
सप्तमीसन्धिभेदेन तथान्त्यब्रह्मसूत्रतः ।
तृतीयासन्धिभेदेन द्वितीयापार्श्वयोर्नयेत् ॥ ११ ॥

पट्कोणमपरं तेन सिद्धं पूर्ववदद्विजे ।
 द्वितीयाष्टमसूत्राभ्यां पठतुर्यद्विपार्श्वयोः ॥ १२ ॥
 अन्तर्दमरुपर्यन्तं कोणं पट्कोणमालिखेत् ।
 सूत्रसप्तमसन्धेस्तु पञ्चमीपार्श्वयोर्नयेत् ॥ १३ ॥
 त्रिकोणमन्तर्दमरुस्पृष्टकोणं भवेत्ततः ।
 पठसूत्रसन्धितस्तु प्रथमापार्श्वयोर्नयेत् ॥ १४ ॥
 तुर्यतृतीयतत्पूर्वसन्धिपट्क-विभेदतः ।
 त्रिकोणमेवमपरं तृतीयासूत्रसन्धितः ॥ १५ ॥
 अन्त्यपार्श्वं द्वय नीत्वा पञ्चम्याद्यष्टसन्धिभित् ।
 त्रिकोणं विलिखेत् सम्यक् समसूत्रप्रपातनैः ॥ १६ ॥
 तेन त्रिचत्वारिंशत् त्रिकोणानां भवेच्छिवे ।
 अष्टादश तु मर्माणि चतुर्विंशतिसन्धयः ॥ १७ ॥
 शोभितं गवभिस्ताद्वन्महायोनिभिरद्विजे ।
 ब्रह्मसूत्रं पार्श्वशेपरेखाश्चापि प्रमार्जयेत् ॥ १८ ॥
 मध्ये बिन्दुं लिखित्वा तु तद्बाह्ये क्रमतो लिखेत् ।
 वृत्तेऽष्टपत्रं तद्बाह्ये वृत्ते षोडशपत्रकम् ॥ १९ ॥
 वृत्तं ततो भूपुराणां त्रितयं द्वारशोभितम् ।
 समप्रमाणपत्राणि दिक्सन्ध्यग्राणि तानि तु ॥ २० ॥
 मध्ये दशांशकं हित्वा प्रत्येकं पार्श्वयोर्लिखेत् ।
 तिर्यग्रेखात्रयं तेषां प्रान्तेभ्योऽधः समाक्षिपेत् ॥ २१ ॥
 रेखामङ्गुलमानेन त्रिचतुःपञ्चसङ्ख्यया ।
 परस्परं तु तद्बाह्ये मेलयेत् पर्वतात्मजे ॥ २२ ॥
 एवं युक्त्या तु विलिखेद् भूपुरत्रितयं शिवे ।
 पार्श्वद्वयस्थैरष्टाभिः समैर्दमरुभिर्युतम् ॥ २३ ॥
 त्रिभिश्च चत्वारिंशद्विस्त्रिकोणैः सन्धिभिस्ताथा ।
 चतुर्विंशतिसङ्ख्याकैरष्टादशसुमर्मभिः ॥ २४ ॥
 समबिन्दुत्रिकोणाग्रं विलिखेदतिमुक्तित् ।
 रेखारूपं समैवोच्चैः भूमिकारूपमेव वा ॥ २५ ॥

मिश्रितं वा कोणमयं सर्वत्राप्युक्तरीतितः ।
 रत्ने सुवर्णे रजते त्रिलोहे वापि पीठके ॥ २६ ॥
 ताम्रे वाश्मनि वा प्रोक्तयन्त्रं श्रीपूर्वकं भवेत् ।
 कुण्डली शिवनाभं च सालिग्राममपीश्वरि ॥ २७ ॥
 यन्त्रालाभे पूजनाय पीठं तु परिकल्पयेत् ।
 तिर्यग्रेखा समाकीर्णा सार्धत्रिवलयैर्युता ॥ २८ ॥
 अन्तःसूक्ष्मा बहिःस्थूला सर्पवेष्टनवत् स्थिता ।
 मध्यगर्ता कुण्डली स्याद् वामावर्ता महाफला ॥ २९ ॥
 शिवनाभसमारूढा सालिग्रामेण संयुता ।
 द्वाभ्यां च सङ्गताया तु सा सर्वत्र सुदुर्लभा ॥ ३० ॥
 शिवनाभं^१ तु संयुक्तं सालिग्रामेण चेच्छिवे ।
 दुर्लभं तत् त्रिलोक्यां तु तत्र पूजा महाफला ॥ ३१ ॥
 यवार्धमानं लिङ्गं तु गर्तसंस्थं यदा भवेत् ।
 तद् गौरीशिवनाभं स्यात् त्र्यस्रगर्तं ततोऽधिकम् ॥ ३२ ॥
 सालिग्रामश्च चक्राढ्यश्चक्राधिक्ये महत् फलम् ।
 नर्मदोद्भवलिङ्गेऽपि पूजयेदथवा शिवे ॥ ३३ ॥
 अरक्तवर्णं तच्चापि सक्षतं चिपिटं त्यजेत् ।
 सुस्निग्धं वर्तुलं दीर्घं कुक्कुटाण्डसमं शुभम् ॥ ३४ ॥
 अथवा प्रतिमायां तु पूजयेदगकन्यके ।
 प्रतिमा ध्यानसदृशी नवरत्नादिनिर्मिता ॥ ३५ ॥
 समानाङ्गा सुशोभाढ्या प्रसन्नवदनेक्षणा ।
 क्रूररूपा कुलं हन्ति भग्ना दारिद्र्यदायिनी ॥ ३६ ॥
 अथवा पुस्तके पूज्या यथोक्तविधिना शिवे ।
 यन्त्रं मूर्तिं च गिरिजे त्यजेत् खण्डमयं तथा ॥ ३७ ॥
 रिक्तगर्भं च यस्तत्र पूजयेत्तस्य वै मृतिः ।
 प्रतिमां यन्त्रराजं च संस्कृत्यैव प्रपूजयेत् ॥ ३८ ॥

१ भातु-क ।

२ तत्रानि-क ।

स्थापयेद् देवतामूर्तिं यस्तस्य शृणु वै फलम् ।
 समस्ततीर्थदानानां पुण्यानां शतधा फलम् ॥ ३९ ॥
 चक्रस्थिरस्थापकानां फलं वक्ष्ये शृणु प्रिये ।
 तत् प्रशंसन्ति वै देवा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ ४० ॥
 तीर्थव्रताद्याचरणं पुण्यकर्माखिलं शिवे ।
 एकतः संस्थितं चापि न समं चक्रसंस्थितेः ॥ ४१ ॥
 त्रिपुरासाधकानां तु नान्यत् किञ्चिदितो वरम् ।
 संस्थाप्य चक्रराजं तु भण्डलेशत्वमानुयात् ॥ ४२ ॥
 सकृद्दृष्ट्वा स्थिरं चक्रमाजन्मकृतपातकात् ।
 मुक्तः सद्यो भवत्येव सत्यं प्रतिशृणोमि ते ॥ ४३ ॥
 तस्माद् यत्नेन श्रीदेवीसाधकः सकृदेव वा ।
 चक्रराजं स्थिरं पश्येत् स्पृशेदपि च पूजयेत् ॥ ४४ ॥
 सप्तजन्मभवं पापं स्पर्शनाश्रयति क्षणात् ।
 पूजनात् त्रिपुरा तुष्टा वाञ्छितार्थान् प्रयच्छति ॥ ४५ ॥
 पत्रं पुष्पं फलं तोयं यत्किञ्चिदपि वार्षितम् ।
 फलानन्त्यप्रदं तत्तु तस्माद्यत्नेन पूजयेत् ॥ ४६ ॥
 येन संस्थापितं यन्त्रं तस्या(स्य) शतकुलोद्भवाः ।
 पितरः पुण्यलोकेषु वसन्त्यगणिताः समाः ॥ ४७ ॥
 कुण्डल्यादौ पूजनं स्याद्यन्त्रालाभे तु सर्वथा ।
 भूर्जे षट्शतधा भूमौ लिखित्वा वापि पूजयेत् ॥ ४८ ॥
 आद्ययोरष्टगन्धेन भूमौ सिन्दूररेणुना ।
 षडङ्गुलान्मृत्मिते भूर्जपत्रे समालिपेत् ॥ ४९ ॥
 षट्शतस्यै विलेख्यं स्यादन्यूनं द्वादशाङ्गुलात् ।
 भूमौ लिपेत् तथा यन्त्रं हस्तान्यूनं मण्डपवरी ॥ ५० ॥
 अन्यत्तु श्रद्धुलान्यूनं धातुजं च शिवाभवम् ।
 द्वादशाङ्गुलतश्चोर्ध्वं स्याद्वरं न तु जङ्गमम् ॥ ५१ ॥
 ततो न्यूनमपि व्यर्थं स्याद्वरं यन्त्रमद्रिजे ।
 तत्स्थापनविधिं वक्ष्ये शृणु देवि समाहिता ॥ ५२ ॥

दीक्षादिपूक्तदिवसे स्वयं वाचार्यतोऽपि वा ।
 स्थापयेदुक्तविधिना स्थिरं वा चरमेव वा ॥ ५३ ॥
 अत्राचार्यो गुरुर्वापि ज्येष्ठो वा भवतीश्वरि ।
 नान्यः कदाचिदथवा स्वयं कुर्यात् तदाज्ञया ॥ ५४ ॥
 ब्रह्माणं च सदस्यं च वृणुयात् सम्भवे सति ।
 कृताह्निकः पूर्वदिने सङ्कल्प्य स्थापनं ततः ॥ ५५ ॥
 स्वस्तिवाच्याथाभ्युदयं कृत्वा नत्वा गुरून् द्विजान् ।
 संस्कृते पञ्चगव्ये तु पात्रे वै मज्जयेत् शिवे ॥ ५६ ॥
 प्रणवेनाथ तस्मिंस्तु जपेदबलिङ्गमन्त्रकान् ।
 मूलं सहस्रधा जप्त्वा तत उद्धृत्य चान्यतः ॥ ५७ ॥
 मूलाष्टमन्त्रितैः पञ्चामृतैश्चाप्यभिपेचयेत् ।
 शुद्धतयैश्च सन्धूप्य चन्दनाष्टकमिश्रिते ॥ ५८ ॥
 वर्णोपधक्वाथजले मज्जयेन्मूलमन्त्रतः ।
 देवतां पूजयेत् तत्र विशेषविधिना ततः ॥ ५९ ॥
 रात्रौ जागरणं कार्यं गीतवाद्यकथादिभिः ।
 परेऽह्नि वापि सङ्कल्प्य पञ्चमष्टदलं लिखेत् ॥ ६० ॥
 तस्मिन् मध्ये चाग्रतश्च कलशानां तु सप्तकम् ।
 संस्थाप्योक्तविधानेन पूजयेदङ्गदेवताः ॥ ६१ ॥
 मध्यमे त्रिपुरामिष्ट्वा स्पृशन् कलशसप्तकम् ।
 अष्टाधिकशतं मूलं जपेन्मालामनुं तथा ॥ ६२ ॥
 जलादुद्धृत्य तद्यन्त्रं शोधितं दोषजालतः ।
 पीठे संस्थाप्य विविधवाद्यघोषपुरःसरम् ॥ ६३ ॥
 तत्तन्मन्त्रेण कलशानभिपिच्य क्रमेण तु ।
 शुद्धैर्जलैश्चाभिपिच्य मार्जयेच्छुद्धवाससा ॥ ६४ ॥
 पीठं च कलशोदेश्चाभिपिच्याऽगतनूद्भवे ।
 अमृतीकृत्य मूलेन प्रजप्याथाष्टधा ततः ॥ ६५ ॥
 पञ्चरत्नं सुवर्णं च बन्धनौषधमेव च ।
 पीठगते विनिक्षिप्य मूलविद्या च मातृकाम् ॥ ६६ ॥

जपन् संस्थाप्य मालां तु पठन् वै बन्धयेद् दृढम् ।
प्रत्यङ्मुखं तु संस्थाप्यमथवा प्राङ्मुखं शिवे ॥ ६७ ॥
प्रजप्य मूलाष्टशतं यथाविभवमर्चयेत् ।
आवाह्य चक्रराजं तु तत्प्राणस्थापनं चरेत् ॥ ६८ ॥
ततः प्रपूजयेत् तत्र होमं कुर्याद्यथाविधि ।
संस्थाप्याग्निं सावरणां गायत्रीमष्टधा हुनेत् ॥ ६९ ॥
अष्टोत्तरं सहस्रं वा शतं वा पायसं हुनेत् ।
होमशेषं समाप्याथ चक्रे देवीं प्रपूजयेत् ॥ ७० ॥
प्राणान् संस्थाप्य चादर्शं नैवेद्यं विविधौदनम् ।
समर्पयेत् प्रभूतं तु ततः पूजां समाचरेत् ॥ ७१ ॥
तोपयेच्च गुरून् विप्रान् वटुकौशच सुवासिनीः ।
दक्षिणावस्त्रभूषाद्यैर्भक्ष्यभोज्यैश्च शाङ्करि ॥ ७२ ॥
मूर्तिस्थापनमध्येवं चरं चापि हिमाद्रिजे ।
चरे पीठस्य सस्कार पञ्चरत्नादिकं नहि ॥ ७३ ॥
उद्दासनं स्थिरे नास्ति सकृदावाहन भवेत् ।
निमित्तेन स्थिरं वापि चर वा स्थापयेत् पुनः ॥ ७४ ॥
तत्ते वदामि संक्षिप्य त्रिपुरार्णव(र्णाद)तः शृणु ।
रजस्वलाऽन्त्यजैश्चोरैर्विण्मूत्रासृक्श्वगर्दभैः ॥ ७५ ॥
वराहपतितैः स्पर्शं स्थानभ्रशेऽग्निदाहके ।
शिलादिशुद्धिमुद्धृत्य कृत्वा सस्थापयेत् पुनः ॥ ७६ ॥
चोरैर्हृते खण्डिते वा तद्दिने स्यादभोजनम् ।
खण्डितं मूलमन्त्रेण चोद्धृत्य प्रक्षिपेज्जले ॥ ७७ ॥
पुनः संस्थापयेत् तत्र हृते चोरैरपीश्वरि ।
अमेध्यादिस्पर्शने च त्रिराश्रोर्ध्वमपूजने ॥ ७८ ॥
दृष्टादृष्टाशेषदोषशान्तये प्रतिवत्सरम् ।
महाभिषेकः कर्तव्यस्तद्विधानं शृणुष्वते ॥ ७९ ॥
संस्कृतैः पञ्चगव्यैश्च गन्धाष्टक-जलेस्तथा ।
संस्थाप्य कुशतोयेन मूलेनाष्टोत्तरं शतम् ॥ ८० ॥

प्रोक्ष्य संस्पृश्य मूलेन तत्त्वं मन्त्रं च मातृकाम् ।
 विन्यस्य सिन्दूरकेन(ण) कुर्यादष्टदलाम्बुजम् ॥ ८१ ॥
 तण्डुलोपरि तस्मिंस्तु दीक्षावत् कलशं न्यसेत् ।
 देवतां तत्र सम्पूज्य जपेन्मूलं सहस्रधा ॥ ८२ ॥
 मालामन्त्रं चाष्टधा च श्रीसूक्तं चाष्टधा तथा ।
 प्रजप्य नित्यामन्त्राँश्च मातृकामूलमन्त्रतः ॥ ८३ ॥
 अभिषिञ्चेत् ततो रात्रौ पूजयेत् तु विशेषतः ।
 सुवासिनीब्राह्मणाँश्च पूजयेद् गिरिकन्यके ॥ ८४ ॥
 एतेन सर्वदोषाणां चरस्यापि स्थिरस्य च ।
 यन्त्रस्य चाथवा मूर्तेः शान्तिः स्याद् गिरिराट्सुते ॥ ८५ ॥
 प्रत्यब्दमेतत्कर्तव्यं स्थावरे वा चरेऽपि वा ।
 दोषसम्भावनायां तु नूतने वापि शाङ्करि ॥ ८६ ॥
 कर्तव्यं सर्वथा ह्येतत् त्रिपुरास्थितिहेतवे ।
 महामहाभिषेके तु मालामन्त्रं च सूक्तकम् ॥ ८७ ॥
 जपेच्चतुःषष्टिवारमष्टधा चापि वै हुनेत् ।
 अशक्तेन ब्राह्मणैस्तु कारयेद्धवनं जपम् ॥ ८८ ॥
 एवं सकृदनुष्ठानात् प्रसन्ना देवता भवेत् ।
 एतत्तु स्थावरे कृत्वा वाजपेयफलं भवेत् ॥ ८९ ॥
 सान्निध्यं त्रिपुरायास्तु नित्यं तत्र महेश्वरि ।
 इति यत्तु त्वया पृष्टं तदाख्यातमगात्मजे ॥ ९० ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरार्णवे त्रिपुरासारसर्वस्वे यन्त्रोद्धारदिश्वतुर्घस्तारङ्गः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमस्तरङ्गः

अद्रिकन्योवाच

विश्वेश श्रोतुमिच्छामि पूजाविधिमनुत्तमाम् ।
यथावत्तद्वाद विशो त्रिपुरार्णवगोचरम् ॥ १ ॥

महादेव उवाच

शृणु प्रालेयाद्रिकन्ये पूजाया विधिमादरात् ।
श्रीयन्त्रादौ यथालब्धमेक प्रोक्तसुलक्षणम् ॥ २ ॥
नवरत्नादितम्भूते पीठे स्वच्छे मनोहरे ।
मृदु तूताद्यासने च सस्थाप्य यन्त्रराजकम् ॥ ३ ॥
भूमौ वा केवले पीठे आसनादिविवर्जिते ।
सस्थाप्य देवता रोगी भवेद् दारिद्र्यवानपि ॥ ४ ॥
पात्राण्यासाद्य तत्पश्चान्मध्ये पीठात्मनो शिवे ।
सशोधितमुखो मन्त्री पूजयेत् त्रिपुराम्बिकाम् ॥ ५ ॥
जपादौ मुखदुर्गन्धो देवताशापमाप्नुयात् ।
अतो दुर्गन्धिनाशाय ताम्बूलादिकमिष्यते ॥ ६ ॥
ताम्बूल पञ्चतिक्ताढ्यमथवा पञ्चतिक्तकम् ।
एलाद्यन्यतम वापि मुखशोधनमुच्यते ॥ ७ ॥
जातीफल च तत्पत्र कर्पूरैलालवङ्गकम् ।
पञ्चतिक्त समाख्यात देवता-प्रीतिकारकम् ॥ ८ ॥
पीठ यजेत् सुपुष्पाद्यैरलङ्कृतगतीव तु ।
मण्डूक कालाग्निरुद्र मूलप्रकृतिमेव च ॥ ९ ॥
आधारशक्ति कूर्म चानन्त पश्चाद् वराहकम् ।
एकैकस्योर्ध्वतश्चैतान् क्रमात् सम्पूज्य दे तत ॥ १० ॥
पृथिवी तस्य दष्ट्राग्रे तञ्जतुर्दिक्षु चाप्रत ।
समुद्रानिक्षुमदिराधृतदुग्धमयान् क्रमात् ॥ ११ ॥

सप्तद्वीपं च तन्मध्ये नवखण्डविराजितम् ।
 पञ्चाशद्वर्णसहितं तत्प्रागाद्यष्टदिक्षु वै ॥ १२ ॥
 वामतः पुष्परामं च नीलवैदूर्यविदुमान् ।
 मौक्तिकं गोमेदपद्मरागवज्रांस्तु मध्यमे ॥ १३ ॥
 यजेन्मरकतं रत्नान्येतन्नामप्रपूर्वकम् ।
 नाथवर्गसमायोगान्मध्ये सौवर्णपर्वतम् ॥ १४ ॥
 तदूर्ध्वं नन्दनोद्यानं तस्मिन् कल्पद्रुमवाटिकाम् ।
 तस्यामृतून् वसन्ताद्यान् तत्प्रत्यक्पूर्वयोः क्रमात् ॥ १५ ॥
 इन्द्रियाश्वान् तदर्थात्मगजान् तन्मध्येतः शिवे ।
 विचित्ररत्नभूमिं च यजेच्चक्रेश्वरीः क्रमात् ॥ १६ ॥
 रत्नवन्नवकं कालमुद्रामातृश्च देशकम् ।
 रत्नं गुहं तत्त्वकं च ग्रहं मूर्तिं च मध्यमे ॥ १७ ॥
 करुणातोयपरिखं स्वर्णप्राकारकं तथा ।
 मध्येमणीमण्डपकं कोणेषु राक्षसादितः ॥ १८ ॥
 शक्तीः कालं देशमथाकारं शब्दं च रूपिणीः ।
 सङ्गीतयोगिनीं मध्ये तत्र वै मणिवेदिकाम् ॥ १९ ॥
 श्वेतच्छत्रं पूर्वदिशि रत्नसिंहासनं ततः ।
 तद्वायव्यादिपादेषु ब्रह्मादित्रयमीश्वरम् ॥ २० ॥
 सदाशिव-महाप्रेतफलकं तस्य चोपरि ।
 पादोर्ध्वेषु प्राग्वदेव धर्मं च ज्ञानमेव च ॥ २१ ॥
 वैराग्यं चैश्वर्यमधर्माद्यान् पश्चिमादितः ।
 तत्र मायां तत्र विद्यामनन्तं तत्र पूजयेत् ॥ २२ ॥
 फणापञ्चदशोपेतं तस्य मध्यफणे स्मरेत् ।
 अष्टपत्रं सुपत्रं तु तस्मिन्नेव प्रपूजयेत् ॥ २३ ॥
 पद्ममानन्दकन्दं च संविघ्नालमपीश्वरि ।
 प्रभृतिमयपत्राणि विकारमयकेसरान् ॥ २४ ॥
 कर्णिकां मातृत्त्वाद्यामर्केन्दू वह्निरेव च ।
 प्रणवाद्यैः क्रमाद् देवि यजेत्प्रोक्तत्रिमण्डलम् ॥ २५ ॥

बोधप्रकृतिमोहोत्थ सत्त्वादित्रिगुण क्रमात् ।
 आत्मानमन्तरात्मान परमात्मानमद्विजे ॥ २६ ॥
 ज्ञानात्मान च ह्रीमाद्य प्रागादिपु तु मध्यत ।
 तत्त्वात्मपञ्चक ज्ञान माया तद्वत् कलामपि ॥ २७ ॥
 विद्या पर चादियोगात् पूर्वस्मादष्टपत्रके ।
 मोहिनी क्षोभिणी तद्वद्वशिनी स्तम्भिनीमपि ॥ २८ ॥
 आकर्षिणी द्राविणी वै ततश्चाह्लादिनीमपि ।
 क्लिन्ना तत क्लेदिनी तु मध्ये पश्चात्तु सर्वत ॥ २९ ॥
 क्लीं सर्वतत्त्वकमलासनमेवमगोद्भवे ।
 एव समर्चयेत् पीठमथापदि तु प्रोच्यते ॥ ३० ॥
 मण्डूकात् परतत्त्वान्त समष्ट्याभ्यर्च्य तत्परम् ।
 अर्चयेत् पीठशक्त्याद्या प्रोक्तरीत्या महेश्वरि ॥ ३१ ॥
 इति पीठार्चन प्रोक्तमाद्यबीजयुतान् यजेत् ।
 प्रोक्तान्यत्राय मूलार्चा वदामि शृणु सयता ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरारणवे त्रिपुरासारसवस्वे पीठपूजाविधि पञ्चमस्तारङ्ग ॥ ५ ॥

अथ पष्ठस्तरङ्गः

महेश्वर उवाच

एवं पीठं समभ्यर्च्य पूजयित्वाऽऽत्मदेवताम् ।
आवाह्य त्रिपुरामाद्यां त्रिधा पूजां समाचरेत् ॥ १ ॥
पराख्या मिश्ररूपां चापराख्यां क्रमतः शिवे ।

गौर्युवाच

कथं महेश त्रिविधा पूजा तत्र च को विधिः ॥ २ ॥
वद बालेन्दुचूडाल यदि मत्प्रीतिमानसि ।

शिव उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि रहस्याच्च रहस्यकम् ॥ ३ ॥
गोपितं सर्वतन्त्रेषु न क्वचित् प्रकटीकृतम् ।
आत्मानं गन्धपुष्पाद्यैरभ्यर्च्य शिवरूपिणम् ॥ ४ ॥
स्वात्मीकृत्य स्वपात्रात् तु परापूजां समाचरेत् ।
ततः परापरां कृत्वा बाह्ये कुर्यात् ततोऽपराम् ॥ ५ ॥
सङ्घट्टमुद्रया मूर्ध्नि पादुका प्रजपन् बुधः ।
आत्मानं शिवरूपं वै क्षणं ध्यायेन्निराश्रयः ॥ ६ ॥
एषा परा सपर्योक्ता मिश्रा तु द्विविधा स्थिता ।
स्थूलसूक्ष्मविभेदेन स्थूलं मानसमर्चनम् ॥ ७ ॥
सूक्ष्मं जगन्मातृमन्त्रसामरस्यात्मचिन्तनम् ।
बाह्योपचाररूपा तु^१ बाह्यपूजाऽपराऽभिधा ॥ ८ ॥
मानसार्चा तु या स्थूला सा ज्ञेया गुरुमार्गतः ।
पडाधारे त्रिपोटे वा भुवनेऽध्व-क्रमेऽधवा ॥ ९ ॥
ज्ञात्वोपदेशमार्गेण जपादिषु समाचरेत् ।
अशक्तो बाह्यपूजाया कुर्यादन्तःप्रपूजनम् ॥ १० ॥

समर्थस्तु यथा साङ्ग कुर्याद् विस्तारतोऽपि च ।
 मन्त्रपाठ प्रकुर्वन् च तदानन्त्यफल स्मृतम् ॥ ११ ॥
 सूक्ष्मे तु सामरस्यात्मचिन्तन प्रव्रवीमि ते ।
 वाच्याना वाचक रूप तत्पूर्वं प्रतिभासनात् ॥ १२ ॥
 वाचका मातृकारूपा सा त्रिखण्डा त्रिकूटगा ।
 कूटत्रय च स्थूलादिस्वात्मरूप महेश्वरि ॥ १३ ॥
 बाह्योपकरणैः पूजा तृतीया त्वपरा स्मृता ।
 एवं तु मिश्रपूजां ता कृत्वा विन्यस्य व्यापकम् ॥ १४ ॥
 पुष्पाप्यञ्जलिनादाय विन्दौ पञ्चशिवात्मके ।
 मञ्चे कामेशवामाङ्गे ध्यात्वोक्ता त्रिपुरा पराम् ॥ १५ ॥
 उत्थाप्य कुण्डलीं मार्गाच्छिवेन्दुसहिता स्मरन् ।
 तेजोमयीं तु सयोज्य पुष्पेष्वथ विनिक्षिपेत् ॥ १६ ॥
 मूर्ध्नि तस्यास्तु तत्पश्चात् प्रविष्टा भास्वरूपतः ।
 साङ्गा विमृश्य पूर्वोक्ता मन्त्रपाठपूर्वकम् ॥ १७ ॥
 आवाहयेद् ब्रह्मरन्ध्रे ध्याता तेजोमयीं पराम् ।
 तत्प्रकार शृणु परे त्रिपुराम्बामनु पठन् ॥ १८ ॥
 महापद्मवर्णानस्थे कारणानन्दरूपिणि ।
 सर्वभूतहिताकारे एहोहि त्रिपुरे शिवे ॥ १९ ॥
 एहोहि देवदेवेशि त्रिपुरे परमेश्वरि ।
 परामृतप्रिये मातः सत्रिघान कुरु प्रिये ॥ २० ॥
 देवेशि भक्तिगुलभे सर्वावरणसद्युते ।
 यावत् त्वा पूजयिष्यामि तावत् त्व सुस्थिरा भव ॥ २१ ॥
 इत्येवं प्रार्थयन् तत्र समावाह्य प्रदर्शयेत् ।
 आवाहनाद्याः पण्मुद्राः क्रमेण तु निदर्शयेत् ॥ २२ ॥
 आवाहन वै! मुखस्य यथोक्तविधिना भवेत् ।
 अन्यत्राङ्गेषु ध्यातानामागताना विभावनम् ॥ २३ ॥
 एव विज्ञाय कुर्वीत नान्यथाऽद्वितनूद्भवे ।
 अङ्ग विन्यस्य सकलीकृत्य धेनु प्रदर्शय च ॥ २४ ॥

त्रिधा मूलेन सम्प्रोक्ष्य विपुद्भिः शङ्खसंस्थितैः ।
 प्राणान् प्रतिष्ठाप्य पश्चात् सावृतेर्हृदि संस्पृशन् ॥ २५ ॥
 मूलमष्टशत जप्त्वा ततो मुद्राः प्रदर्शयेत् ।
 त्रयोदशविधाः पश्चाद् विशेषार्घ्यात् तु तर्पयेत् ॥ २६ ॥
 उपचारैस्ततो देवीं पूजयेद् भक्तिसंयुक्तः ।
 शोडशैर्वा चतुःपष्टिविधैर्वापि तु पूजयेत् ॥ २७ ॥
 तत्प्रकारं ब्रुवे देवि क्रमेण शृणु साम्प्रतम् ।
 आसनं स्वागत चार्घ्यं पाद्यमाचमनं ततः ॥ २८ ॥
 मधुपर्कं चाचमनं स्नानभूमिप्रवेशनम् ।
 स्नानवस्त्रं चासनं च दन्तधावनमेव च ॥ २९ ॥
 गण्डूपणं मुखस्याथो क्षालनं प्रोञ्छनं शिवे ।
 आचामोऽभ्यञ्जनं केशशोधनं चाङ्गशोधनम् ॥ ३० ॥
 उष्णोदकैः पञ्चसङ्ख्यामृतैः फलरसैर्जलैः ।
 आचामोऽङ्गप्रभार्जश्च तत्पश्चादद्रिकन्यके ॥ ३१ ॥
 दुकूलं कञ्चुकं चान्ते पुनराचमनं तथा ।
 ब्रह्मसूत्रं भूपणानां^१ स्थानयानं तथासनम् ॥ ३२ ॥
 भूपणानि विचित्राणि यागस्थानप्रवेशनम् ।
 कामेश्वराङ्गोपवेशं गन्धाक्षतसुमानि च ॥ ३३ ॥
 धूपं दीपं च नैवेद्यं पूर्वापोशनमेव च ।
 पार्थनं प्राणमुद्रां च पानीयापोशनं परम् ॥ ३४ ॥
 हस्तक्षालनगण्डूपौ करोद्धर्तनकं ततः ।
 पाद्यमाचमनीयं च फलं ताम्बूलमेव च ॥ ३५ ॥
 दक्षिणामारार्तिकं च परिक्रामं नमस्क्रिया ।
 पुष्पाञ्जलिं स्तोत्रमपि छत्रचामरवीजनान् ॥ ३६ ॥
 गीतं वाद्यं प्रनृत्यं च निवेदनमतः परम् ।
 चतुःपट्युपचारोऽयं त्रिपुराप्रीतिवर्धनः ॥ ३७ ॥
 पाद्यार्घ्याचमनस्नानवस्त्राभरणचन्दनम् ।
 पुष्पधूपदीपगन्धयताम्बूलाऽऽरतिपूजनम् ॥ ३८ ॥

प्रदक्षिणा-नमस्कारावुपचारास्तु षोडश ।
 गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्य पञ्चपूजनम् ॥ ३९ ॥
 पुन- पूजनके चैतज्जपादौ मानसेऽपि च ।
 धराब्जोमवायुतेजोऽमृतरूपा क्रमाद् यजेत् ॥ ४० ॥
 आसन नवरत्नादि-पीठवस्त्रादिसम्भवम् ।
 गन्धपू(पु)ष्पाक्षतयवदूर्वासर्पसयुतम् ॥ ४१ ॥
 कुशरत्नतिलैस्तोयमर्घ्यं स्याद् देवताप्रियम् ।
 कर्पूरतोयै पाद्यं च तथाचमनमेव च ॥ ४२ ॥
 मधुदुग्धदधिस्वाज्यशर्कराफलसयुतम् ।
 मधुपर्क^१ तु कास्ये^२ स्यादयवा हैमराजते ॥ ४३ ॥
 तोयोपचारे सर्वत्र सुवासितजलं भवेत् ।
 सुगन्धितैलेरभ्यङ्गं तथा द्रव्यैश्च शोधनम् ॥ ४४ ॥
 स्नानं नानाविधजलैस्तीर्थानीतैः सुनिर्मलैः ।
 कुर्यादचालयन् देवि यन्त्राद्यं देवतार्चनम् ॥ ४५ ॥
 अभिषिञ्चैव यन्त्राद्ये पूजयेत् त्रिपुराम्बिकाम् ।
 यत उद्घासनात्पूर्वं कुप्यत्युच्चालने परा ॥ ४६ ॥
 श्रीसूक्तेनाभिषेके तु कृते प्रीता भवेत् परा ।
 यस्मात्परावाचकं तदतो नान्यत्तु तत्समम् ॥ ४७ ॥
 वस्त्रं तु नवरत्नाद्यं रक्तकौशेयमुत्तमम् ।
 कौसुम्भमप्यतीवष्टं देवताया हिमागजे ॥ ४८ ॥
 हरिद्रा चापि सिन्दूरं कुङ्कुमं कज्जलं तथा ।
 सौभाग्यद्रव्यकं देयं देव्यैः सौभाग्यमिच्छता ॥ ४९ ॥
 उक्तोपचारादधिकैः सम्भवे सति पूजयेत् ।
 केशधूपान्नागादि-श्रेष्ठराजोपचारकैः ॥ ५० ॥
 चन्दनैरष्टगन्धैश्च नानापुष्पैः सुगन्धिभिः ।
 शाकसूपीदनापूपभक्ष्यलङ्ककसयुतम् ॥ ५१ ॥

१ पर्कं तु-क।

२ कास्यं स्याद-क।

पायसेन सगायुक्तं नैवेद्य परिकल्पयेत् ।
 पायसेन विना सर्वं न श्रीदेव्याः प्रियं भवेत् ॥ ५२ ॥
 केवलं पायसेनापि प्रीता भवति सुन्दरी ।
 पञ्चतिक्तसमायुक्तं ताम्बूलं च मनोहरम् ॥ ५३ ॥
 तत आरार्तिकं कुर्यात् त्रिपुराप्रीतिकारकम् ।
 स्वर्णादिपात्रे देवेशि पञ्चवर्णैः प्रकल्पयेत् ॥ ५४ ॥
 पद्मं वा स्वस्तिकं वापि चान्या वा रङ्ग-वल्लिका ।
 सुशोभना कृता तत्र षोडश द्वादशापि वा ॥ ५५ ॥
 नव सप्त पञ्च वापि त्रयं वा दीपपात्रकम् ।
 डमर्वाकारमपि च पिष्टजं बोदनोद्भवम् ॥ ५६ ॥
 सुवर्णादिधातुजं वा चैकं वाप्युक्तसंख्यया ।
 वर्तिकासयुतं तच्च^१ घृतपूर्णं प्रकल्पयेत् ॥ ५७ ॥
 सर्वतोभद्रसंयुक्तं महापुण्यफलप्रदम् ।
 नानाविधसुयन्त्राढ्यं बीजाक्षरसमन्वितम् ॥ ५८ ॥
 देवताप्रीतिजनकमारार्तिकमिहेश्वरि ।
 एवं श्रीत्रिपुरा देवीं पूजयेदुपचारकैः ॥ ५९ ॥
 चतुष्पष्टिविधैस्तद्दधत्वा षोडशात्मकैः ।
 सर्वं सप्यग्भावनया कर्तव्यमणराट्सुते ॥ ६० ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरारणवे त्रिपुरासारसर्वस्वे आवाहनाद्युपचारकथनं नाम षष्ठस्तरङ्गः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमस्तरङ्गः

गौर्युवाच

चन्द्रशेखर देवेश सम्पूज्याथोपचारकै ।
ब्रूहि कर्तव्यमखिल मम विस्तरश प्रभो ॥ १ ॥

शङ्कर उवाच

शृणु तच्चन्द्रचूडाले विधि तत्पश्चिम स्फुटम् ।
उपचारैरेवमिष्ट्वा पूजयेदावृत्ति तत ॥ २ ॥
तत्रादौ मूलदेवी तु सर्वादौ च त्रिधा यजेत् ।
सव्य-दक्षकराभ्या च बिन्दुभि कुसुमाक्षतै ॥ ३ ॥
द्वितीयाद्युद्धृतै सम्यक् तत्तत्स्थाने विभावयन् ।
श्रीपादुका पूजयामि तर्पयामि नमो वदन् ॥ ४ ॥
तत्तत्राम पठित्वा तु तत एतदुदीरयेत् ।
प्रतिपत्तिथिमारभ्य पर्वान्त शुक्लकृष्णयो ॥ ५ ॥
कामेश्वर्यादिचित्रान्ताश्चानुलोमविलोमत ।
नित्यास्त्रिकोणे रेखासु दक्षपूर्वोत्तरासु वै ॥ ६ ॥
पञ्चक प्रतिरेखाया ज्ञात्वा तत्तिथिजा यजेत् ।
उदयव्याप्तितिथिजा तिथिनित्या प्रपूजयेत् ॥ ७ ॥
क्षये नित्याद्वय वृद्धावेका नित्या दिनद्वये ।
ततो नित्यामण्डल तु पूजयेत् पूर्ववत्क्रमात् ॥ ८ ॥
तथैव षोडशीमिष्ट्वा गुरुमण्डलक यजेत् ।
तत्रोषा बहुधा भिन्ना प्रकृत तत्र वै शृणु ॥ ९ ॥
अष्टकोणस्य पश्चात् तु त्रिकोणात्पूर्वभागत ।
चतुरस्रे महाक्षेत्रे गुरुणा पूजन भवेत् ॥ १० ॥
रेखात्रय तत्र तिर्यक् स्मृत्वौघत्रयमर्चयेत् ।
प्रत्यग्रेखा समारभ्य चौघरेखासु वै क्रमात् ॥ ११ ॥

परप्रकाशोऽथ परशिवः शक्तिस्तदादिका ।
 कौलेश्वर शुक्ला देवी कुलेश्वरः कामेश्वरी ॥ १२ ॥
 भोगोऽथ क्लिन्नसमयौ सहजो गगनस्ततः ।
 विश्वो विमलमदनौ भुवनो लील एव च ॥ १३ ॥
 स्वात्मा प्रियश्चाद्रिवेदनागसङ्ख्याः क्रमात् स्मृताः ।
 दिव्यौघश्चापि सिद्धौघो मानबौघस्ततः परम् ॥ १४ ॥
 एवमोघं समभ्यर्च्य मानबौघस्य चान्ततः ।
 शिवादींस्मार्पयेज्जाते नवमाद्यानथापि वा ॥ १५ ॥
 तृतीयादीन् वापि तथा तत्तन्मन्त्रैस्तु तर्पयेत् ।
 रेखात्रये समष्ट्या तु महाश्रीपादुका यजेत् ॥ १६ ॥
 तत्तद्रेखासु सम्पूज्य पुष्पाञ्जलिभिरद्विजे ।
 तर्पयेत् क्रमतश्चौघान् परांश्चापि परापरान् ॥ १७ ॥
 अपरानपि देवेशि ततोऽङ्गाख्याः प्रपूजयेत् ।
 ततो भूपुररेखासु पूजयेदणिमादिकाः ॥ १८ ॥
 ब्राह्म्यादिकास्तथा मुद्राः पश्चिमादिचतुर्ध्वपि ।
 वायव्यादिषु कोणेषु पार्थि-राक्षसमध्यतः ॥ १९ ॥
 हरीशयोस्तथा मध्ये क्रमेणैव तु तर्पयेत् ।
 त्रैलोक्यमोहन चक्र पुष्पाञ्जल्यादितोऽर्चयेत् ॥ २० ॥
 तत्तद्रेखा समभ्यर्च्य चाणिमाद्याः प्रपूजयेत् ।
 ततः पुष्पाञ्जलि दत्त्वा सर्वाशापरिपूरके ॥ २१ ॥
 प्रत्यग्दलादिवामेन कामावर्षिणिका यजेत् ।
 सर्वमक्षोभण चक्रं पुष्पाञ्जल्या प्रपूज्य च ॥ २२ ॥
 पूर्वादितो दलेष्वेवमाग्नेय्यादित एव च ।
 मन्तर्प्यानङ्गकुमुमा-प्रमुखाः क्रमशस्ततः ॥ २३ ॥
 पूजयेत् सर्वमौभाग्यदायक चक्रमद्विजे ।
 प्रत्यक्कोणात्तु वामेन यजेत् मंक्षोभिणीमुखाः ॥ २४ ॥
 सर्वार्थमाधने तद्वदिष्ट्वा पूर्वक्रमेण तु ।
 मिद्धिप्रदाद्या सन्तर्प्या सर्वरक्षाकरे तथा ॥ २५ ॥

सर्वजाद्याः सर्वरोगहरेऽर्घ्या वशिनीमुखाः ।
 पूर्वक्रमेण तत्पश्चात् सर्वसिद्धिप्रदायके ॥ २६ ॥
 पुष्पाञ्जलि प्रदायेत्थमायुधानि प्रपूजयेत् ।
 त्रिकोणकोणेषु ततो कागेश्वर्यादिकं त्रयम् ॥ २७ ॥
 तुर्यां समष्ट्या संपूज्य सर्वानन्दमयेऽर्चयेत् ।
 मूलदेवी तु तत्पश्चात् समष्ट्या चैकरूपतः ॥ २८ ॥
 ध्यात्वाऽखण्डा समभ्यर्च्य मूलां तु शतधा यजेत् ।
 तत्तदावरणस्यान्ते चक्रेशीस्त्रिपुरादिकाः ॥ २९ ॥
 प्रकटाद्या योगिनीश्चाप्याद्यायाः पुरतो यजेत् ।
 वामदक्षिणयोर्देवि चक्रेश्वर्या क्रमेण तु ॥ ३० ॥
 मुद्राः सिद्धीश्च सम्पूज्या नाथान्यद्दर्शनानि च ।
 षडाधारानध्वपट्क द्विशः सन्तर्पयेत् क्रमात् ॥ ३१ ॥
 समर्पयेत् तत्तदन्ते पुष्पाञ्जल्या प्रपूजयेत् ।
 अभीष्टसिद्धिं मे देहि शरणागतवत्सले ॥ ३२ ॥
 भक्त्या समर्पये तुभ्यं तत्तदावरणार्चनम् ।
 नित्यामन्त्राः स्वराद्याः स्युर्बालाद्याद्यास्तथौषकाः ॥ ३३ ॥
 अणिमास्त्वाद्यबीजाद्या ब्राह्म्याद्या दीर्घसंयुताः ।
 मुद्रा-बीजादिकाः कामाकर्षिण्याद्याः स्वरादिकाः ॥ ३४ ॥
 काद्यष्टवर्गसयुक्तास्त्वनङ्गाद्याः प्रकीर्तिताः ।
 काद्या सक्षोभिणीमुखा णाद्याः सिद्धिप्रदायिकाः ॥ ३५ ॥
 माद्यादिकास्तु सर्वजा वर्गाद्या वशिनीमुखाः ।
 एतत्ते सर्वमाख्यात यत्ते शुश्रूषितं पुरा ॥ ३६ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरार्णवे त्रिपुरारतारसर्वस्वे आवरणकथनं नाम सप्तमस्तरङ्ग ॥ ७ ॥

अथाष्टमस्तरङ्गः

देव्युवाच

वृषवाहावृत्ति ध्यानं पूजां च तदनन्तरम् ।
अत्रानुक्तं तु यत्सर्वं कृपया वद मानद ॥ १ ॥

महादेव उवाच

शृणु सर्वाङ्गसुभगे सावधानेन चेतसा ।
पीतशुक्लरक्तवर्णाः प्रत्येकं तु त्रिपञ्चिकाः ॥ २ ॥
कामेश्वरीमुखाश्चैव महाविद्येश्वरीमुखाः ।
तथा नीलपताकाद्यास्त्वेवं प्रोक्तास्त्रिपञ्चिकाः ॥ ३ ॥
सृणिपाशवराभीतिकरा मालां च पुस्तकम् ।
धनुर्बाणान् दधानाश्च मूलदेव्यायुधाः पराः ॥ ४ ॥
तथा वर्णाशुका भूपास्त्रिणेत्राश्चन्द्रशेखराः ।
एव नित्याः सुसम्पूज्या ध्यात्वा निश्चलमानसः ॥ ५ ॥
चन्द्रकोटिप्रभानिन्दुभूपाश्रेत्रत्रयोज्ज्वलान् ।
चित्तुस्तकाभयवरकरान् श्वेतांशुकादिकान् ॥ ६ ॥
रक्तशक्त्याद्यवामाङ्गान् ध्यायेदोधादिकान् गुरून् ।
त्रिकोणाद् बहिराग्नेयरुद्रासुरमरुत्सु च ॥ ७ ॥
पुरतश्च चतुर्दिक्षु चाङ्गदेवीः प्रपूजयेत् ।
सर्वज्ञा नित्यतृप्ताऽनादिबोधा च स्वतन्त्रका ॥ ८ ॥
तथा नित्यमलुप्ता चानन्ता चापि क्रमाच्छिवे ।
मूलदेवीसमानाभा ध्यात्वा पूज्याङ्गदेवताः ॥ ९ ॥
शुक्लरक्तपीतवर्णा रेखा भू-सदनस्य वै ।
नृपपत्रमिन्दुनिभमष्टपत्र जपारुणम् ॥ १० ॥
मनुकोण दाडिमाभ सिन्दूरकुङ्कुमप्रभम् ।
द्विदशार तु माणिक्यनिभमष्टास्रक भवेत् ॥ ११ ॥

रक्तशुक्लविमिश्राभ वैन्दवं चक्रमद्विजे ।
 अङ्कुश पाशमपि च पद्मद्वयकराः शिवे ॥ १२ ॥
 अणिमाद्या रक्तवर्णा बालेन्दुकृतशेखराः ।
 लोहितोत्पलयुग्म च नृकपालद्वय तथा ॥ १३ ॥
 नीलोत्पलनिभाश्चापि नीलाम्बरविभूषणाः ।
 सृणि पाश स्वमुद्रां च दधानाः क्रमशः शिवे ॥ १४ ॥
 सर्वसक्षोभिणीमुख्या रक्ताङ्गांशुकभूषणाः ।
 अङ्कुश पाशममृतपूर्णस्फटिकपात्रकम् ॥ १५ ॥
 वर दधाना शुक्लाभाः कामाकर्षिणिकामुखाः ।
 पूर्वद्वय चेन्द्रनीलपात्रनीलोत्पल तथा ॥ १६ ॥
 दधाना रक्तवर्णाभाश्चानङ्गकुसुमादिकाः ।
 पूर्वद्वय रत्नमयदर्पणामृतपात्रकम् ॥ १७ ॥
 विभक्त्यो रक्तवर्णाङ्गा सर्वसक्षोभिणीमुखाः ।
 प्राक्प्रोक्तद्वितय भूषा मञ्जूषा रत्ननिर्मिताम् ॥ १८ ॥
 सिताङ्गा धारयन्त्यश्च सर्वसिद्धिप्रदा मुखाः ।
 टङ्कपाशजानवरधराज्ञाधारुणाङ्गकाः ॥ १९ ॥
 पुष्पबाणान् पुण्ड्रचाप विद्यावरत्नसद्भुजा ।
 वशिन्याद्या रक्तवर्णगात्रवस्त्रविभूषणा ॥ २० ॥
 मूर्ध्यासक्तस्वायुधोद्यदूर्ध्वबाहुद्वयास्तथा ।
 अभीवरकरा रक्तवर्णाश्चायुधदेवताः ॥ २१ ॥
 दक्षायाम् वामतः कोणे पीतश्वेदारुणप्रभा ।
 मूलदेवीसुताः कामे(श्व)री-मुख्यारुणप्रभाः ॥ २२ ॥
 मूलदेव्याः पुरा ध्यानमुक्तमद्रीशकन्यके ।
 तथा खण्डामपि ध्यायेत् पञ्चिका तु ततो यजेत् ॥ २३ ॥
 तत्राद्या मूलदेवी स्याद् दशे वामे च पाश्वके ।
 द्वय प्रदक्षिणेनैव यजेद् ध्यात्वा महेश्वरि ॥ २४ ॥
 लक्ष्म्यम्बापञ्चक चाद्य बालेन्दुकृतभूषणम् ।
 रक्तवर्ण त्रिणयन मूलदेव्यायुधैर्युतम् ॥ २५ ॥

सर्वत्र चैव ध्यात्वा वे क्रमेणेव तु तर्पयेत् ।
 लक्ष्मी(क्ष्मी) चापि महालक्ष्मी त्रिशक्त्याद्या ततः परा ॥ २६ ॥
 साग्राज्यलक्ष्मी चेत्येव लक्ष्म्यम्बापञ्चक स्मृतम् ।
 पर ज्योतिर्निष्कला च पराद्या शाम्भवी ततः ॥ २७ ॥
 अजपा मातृका चेति कोशाम्बापञ्चकं भवेत् ।
 पञ्चकामा पारिजाता चेश्वरी च कुमारिका ॥ २८ ॥
 पञ्चबाणेश्वरी चेति पञ्चकल्पलताभिधाः ।
 ततश्चामृतपीठेशी सुधासूरमृतेश्वरी ॥ २९ ॥
 अन्नपूर्णा चाद्रिकन्ये पञ्चकामदुधास्त्विमाः ।
 सिद्धलक्ष्मी च मातङ्गी ततस्तु भुवनेश्वरी ॥ ३० ॥
 वाराही चेति सप्रोक्ता पञ्चरत्नाभिधास्त्विमाः ।
 एता समभ्यर्च्य पञ्चपञ्चिकाख्यास्ततः परम् ॥ ३१ ॥
 षोढा-न्यासोदिताशेषदेवताश्चापि पूजयेत् ।
 गणेश षोडशदलबाह्येऽग्राद् वृत्तरीतितः ॥ ३२ ॥
 ग्रहान् विन्धादिनवके नक्षत्राणि त्रय त्रयम् ।
 योगिन्य कोणचक्रेऽश राशयोऽष्टदलाद् द्विशः ॥ ३३ ॥
 पीठान्यष्टदलाद् बाह्ये वृत्ते त्वेव प्रपूजयेत् ।
 आम्नायास्तु चतुर्द्वारे युक्त्या स्थान तु पूर्ववत् ॥ ३४ ॥
 कथञ्चिदप्यससिद्धस्थानाना स्थानमीरितम् ।
 पूर्वप्रोक्तप्रयुक्त्यैव ततः स्यात् समयार्चनम् ॥ ३५ ॥
 कामेश्वरीत्रय तुर्या महात्रिपुरसुन्दरी ।
 इत्येतत् कथित देवि यथावत् पूजनादिकम् ॥ ३६ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरार्णवे त्रिपुरासारसर्वस्वे आवरणध्यानकथन नामाष्टमस्तरङ्ग ॥ ८ ॥

अथ नवमस्तरङ्गः

देव्युवाच

देवेश श्रोतुमिच्छामि विधिमर्घ्यस्य साधने ।
त्रिपुरार्णवसम्प्रोक्त तन्ममाचक्ष्व शङ्कर ॥ १ ॥

श्रीशिव उवाच

शृणु त्रैलोक्यशुभदे पात्राणां विधिमुत्तमम् ।
सर्वत्र गोपित ह्येतत् सावधानेन चेतसा ॥ २ ॥
हेतुकुम्भ च सामान्य विशेषार्घ्यमिति त्रयम् ।
पात्राणामथ तोयस्य कलश धेति शङ्करि ॥ ३ ॥
हेतुकुम्भ विशेषार्घ्यं सौवर्णं राजत तथा ।
शिलाशङ्खालाबुनारिकेलकाचमहीमयम् ॥ ४ ॥
सामान्यार्घ्यं शङ्खमय कुर्यात् तद्विधिरुच्यते ।
शङ्खोदरस्थितावर्तं युक्त्या निसार्य तत्र तु ॥ ५ ॥
योनित्रयं तथैका वा शङ्खं कुर्याद् विचक्षण ।
सौवर्णं सौव्यजननं राजतं वश्यकारकम् ॥ ६ ॥
शिलाभवं रिपुहरं शङ्खं ज्ञानप्रदं भवेत् ।
आ(अ)लाबुजं पापहरं नारिकेलमरोगदम् ॥ ७ ॥
काचं मनः शुचिकरं मृण्मयं पुष्टिकारकम् ।
रुचिराणि तु पात्राणि सुप्रमाणयुतानि च ॥ ८ ॥
साधाराणि पिधानेन सहितानि महेश्वरि ।
नारिकेलं तु तिर्यक् स्यात् साधनेत्रसमन्वितम् ॥ ९ ॥
अनन्तयज्ञफलदं तस्मादुत्तममुच्यते ।
अनेत्रं वा द्विनेत्रं वा पिशाचानां प्रियङ्करम् ॥ १० ॥
एकनेत्रं राक्षसं स्यादाधाराप्यथ ते ब्रुवे ।
वर्चुलं वा त्रिकोणं वा सपादं वाप्यपादकम् ॥ ११ ॥

आवश्यकं तद्विना तु सर्वं तद्रूपं स्मृतम् ।
 आधारेण विना पात्रं शन्नस्याप्यशुभप्रदम् ॥ १२ ॥
 तथाच्छादनहीनं च सुकृतानां प्रणाशनम् ।
 एवं त्रिपात्रं संस्थाप्य पूजां कुर्याद् यथाविधि ॥ १३ ॥
 कुलद्रव्यैः साधितैस्तु शुद्धैर्दोषविवर्जितैः ।
 सामान्यार्घ्य-विशेषार्घ्यावनुकल्पेन पूजने ॥ १४ ॥
 एकपात्रं नान्यथा तु कुर्याद्धानिस्ततो भवेत् ।
 विशेषार्घ्यान्न वीराणां शक्तीनां हेतुपात्रतः ॥ १५ ॥
 ततो निषिद्धमन्यत्र प्रोक्तमप्येकपात्रकम् ।
 आत्मयोगपराणां तु नाङ्गलोपेन हीयते ॥ १६ ॥
 तस्मात्तैरेव कर्तव्यं तोयपात्रं तु ताम्रजम् ।
 तथा नैवेद्यपात्रं तु कांस्यमुत्तममुच्यते ॥ १७ ॥
 बलिपात्रं ताम्रभवं नैवान्यत्तु कदाचन ।
 तथार्घ्यपात्रं देवेशि चैवं पात्राणि साधयेत् ॥ १८ ॥
 वृत्तं च चतुरस्रं च गन्धतोयैस्तु मण्डलम् ।
 कृत्वा तत्र पङ्क्तं तु पूजयेत् कुसुमाक्षतैः ॥ १९ ॥
 अग्नीशराक्षसमरुन्मध्ये दिक्षु च पूजयेत् ।
 जलपात्रं तु साधारं तत्र निक्षिप्य शङ्करि ॥ २० ॥
 तीर्थं समावाह्य तस्मिन्नमृतीकृत्य पूजयेत् ।
 मूलं प्रजप्य तद्(द्)ध्यायेत् तीर्थरूपं तु पार्वति ॥ २१ ॥
 हेतुपात्राधारे तद्वद् वृत्तं च चतुरस्रकम् ।
 त्रिकोणमपि कृत्वा तु वृत्ते मण्डलपूजनम् ॥ २२ ॥
 चतुरस्रे पङ्क्तानि त्रिकोणे तु त्रिपीठकम् ।
 तत्राधारं विनिक्षिप्य तत्राग्निकलया यजेत् ॥ २३ ॥
 प्रागादिवृत्तरूपेण दश धूम्रादिकांस्ततः ।
 अलङ्कृतं हेतुपात्रं धूपितं चास्त्रक्षालितम् ॥ २४ ॥
 विन्यस्य पूर्ववत् तत्र द्वादशार्ककला यजेत् ।
 सम्पूज्य पात्रं तत्पश्चाद् द्वितीया द्वित्रिपात्रकम् ॥ २५ ॥

सामान्यमण्डले न्यस्य सम्पूज्याग्निकलात्मकम् ।
आधारं तत्र पात्रेषु यजेत् सूर्यकला अपि ॥ २६ ॥
द्वितीयं च तृतीयं च मुद्रां तत्र क्रमान्यसेत् ।
सम्प्रोक्ष्य कलशोदैस्तु तथा संशोध्य मन्त्रकैः ॥ २७ ॥
यजेत् सोमकलास्तेषु सामान्यार्घ्यं तथा यजेत् ।
आपूर्य कलशोदैस्तु सर्वं तैरेव पावयेत् ॥ २८ ॥
ततस्तु योगिनीं ध्यायेन्निर्विकल्पस्वभावतः ।
सुवासिनीं हेतुपात्रधरां ध्यात्वा समर्चयेत् ॥ २९ ॥
अरुणामरुणालेपभूपावस्त्रधरां शुभाम् ।
मन्दस्मितानन्दमुखां हेतुपात्रलसत्कराम् ॥ ३० ॥
पुष्पाक्षताद्यैः सम्पूज्य तत्पात्रं संस्पृशन् जपेत् ।
त्रिधा तु मातृकां पञ्चधाऽमृतेशीं च सप्तधा ॥ ३१ ॥
वासुदेवं द्वादशार्णं नवधा मूलमीश्वरि ।
आदाय योगिनीहस्तात् कलशं न्यस्य चाग्रतः ॥ ३२ ॥
पथिकाः पूजयेत् पश्चाच्छोधनं चापि दोषतः ।
तर्पयेत् पथिकाख्यास्तु कुसुमोद्धृतबिन्दुभिः ॥ ३३ ॥
पथि नानाविधा दोषास्ते सर्वे द्रव्यसंश्रिताः ।
तस्माद् दुष्टेन भागेन पथिकाख्यास्तु तर्पयेत् ॥ ३४ ॥
दोषभागविनिर्मुक्तं द्रव्यं तेन पवित्रितम् ।
एकमेवेति सम्प्रोक्ताऽऽथर्वणैः शुक्रशापतः ॥ ३५ ॥
मोचयेत्तु त्रिभिर्मन्त्रैः संस्पृशन् हि समाहितः ।
हेतोस्तु बहुधा शापांस्तत्तन्मन्त्रेण पावयेत् ॥ ३६ ॥
अपावितमनर्हं स्यात् पूजनादौ भे(भ)वेदतः ।
तथैव तान्त्रिकैश्चापि शापेभ्यः शोधयेत् क्रमात् ॥ ३७ ॥
सामान्यार्घ्यं तु तद्विन्दुं दत्त्वा शुद्ध्यादि पावयेत् ।
तेनापूर्य हेतुपात्रं यजेत् सोमकलात्मकैः ॥ ३८ ॥
त्रिकोण मातृकाकारं भावयेत् तत्र चाद्रिजे ।
वर्णत्रयस्माद् बहिर्देवि चतुरस्र ततो बहिः ॥ ३९ ॥

पश्चिमाग्न त्रिकोण च षट्कोणं वसुपत्रकम् ।
 एवं ध्यात्वा पञ्चरत्नान् वर्णत्रयसे महीगृहे ॥ ४० ॥
 मिथुनत्रितय पञ्चभूतान्यपि समर्चयेत् ।
 शक्तित्रयं त्रिकोणे तु तत्त्वपीठत्रयं तथा ॥ ४१ ॥
 कामेश्वरीत्रयं चापि मध्यतुर्यं प्रपूजयेत् ।
 षट्कोणे चाङ्गदेवीश्च भेरवान् वसुपत्रके ॥ ४२ ॥
 समभ्यर्च्य सुधादेवीं ध्यात्वा तत्र समावहेत् ।
 पूजयेच्च यथाकामं तदालभ्य ततः परम् ॥ ४३ ॥
 प्रपठेच्च कला देवि ब्रह्मादीनां क्रमेण तु ।
 तत्तन्मन्त्रांश्चापि त्रिधा मातृकां हेतु-संस्तुतिम् ॥ ४४ ॥
 अमृतेशीं मूलमपि चतुःपञ्चाष्टधा पठेत् ।
 मालामन्त्रं च श्रीसूक्तं पठेत् तत्र सकृत्सकृत् ॥ ४५ ॥
 प्रजपेन्मूलविद्यां च शतमष्टोत्तरं ततः ।
 विशेषार्घ्यं शङ्खवत्तु हेतुपात्रात् प्रपूरितम् ॥ ४६ ॥
 संस्थाप्य मूलविद्याया जपेदष्टकमद्रिजे ।
 एतन्मूलाष्टकजपः पञ्चमप्रतिरूपकः ॥ ४७ ॥
 प्रजपेत् तु त्रिधा देवि प्रत्येक मातृकामपि ।
 एतत्ते देवि सम्प्रोक्तमर्घ्यस्थापनकादिकम् ॥ ४८ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरार्णवे त्रिपुरासारसर्वस्वेऽर्घ्यविधिर्नाम नवमोऽङ्कः ॥ ९ ॥

अथ दशमस्तरङ्गः

पार्वत्युवाच

कैलासनिलय श्रोतुं कुलद्रव्यं समीहितम् ।
अनुकल्पमपि प्राज्ञ कथयस्व क्रमेण तु ॥ १ ॥

शशिशेखर उवाच

शृणु तेऽत्र प्रवक्ष्यामि हिमाचलयशस्करि ।
कुलद्रव्यं चानुकल्पं तद्भेदं क्रमतः स्फुटम् ॥ २ ॥
कुलद्रव्यं पञ्चविधं मपञ्चकमितीरितम् ।
मद्यं मांसं मत्स्यमपि मुद्रा मैथुनमेव च ॥ ३ ॥
एते पञ्चमकाराः स्युस्त्रिपुरा-प्रीतिदायकाः ।
तत्राद्यं कारणं द्रव्यं हेतुस्तत्त्वमतीति च ॥ ४ ॥
प्रोक्तं कुलपथे गुह्यनामानि प्रथमस्य वै ।
शुद्धिः साधनमामत्रं तर्पणं च द्वितीयकम् ॥ ५ ॥
वारिजं केतनं शल्यं निर्निमेषं तृतीयकम् ।
उपयोज्य वैष्णवं च मुद्रास्वाद्यं चतुर्थकम् ॥ ६ ॥
आनन्दः सामरस्यं च संसृतिः पञ्चमं भवेत् ।
एवं सजा(ः)प्रभेदा हि प्रोक्ताः स्युस्त्रिपुराण्वि ॥ ७ ॥
एवं मपञ्चकैः पूजा केवलं शिवतामयी ।
आद्यं सदाशिवस्तद् द्वितीयं भेष्वरः स्मृतः ॥ ८ ॥
रद्रस्मृतीयं तुर्यं तु विष्णुर्ब्रह्मा तु पञ्चमम् ।
तास्मात्पञ्च(ब्रह्म)भभयो यज्ञः सर्वोत्तमोत्तमः ॥ ९ ॥
तत्राद्यभेदं वक्ष्यामि शृणु सम्यक् समाहिता ।
गौडी माधवी च देवी च त्रिविधं द्रव्यमीरितम् ॥ १० ॥
ऐश्वर्यशीलजाताया गौडी स्मात् सारिखरी स्मृता ।
मपूजनुमुद्राशातातवृथादिसम्भवा ॥ ११ ॥

माध्वीति कीर्तिता तज्जौ राजसी सा भवेच्छिवे ।
 पिष्टतण्डुलजाताद्या तामसी पैष्टिकी स्मृता ॥ १२ ॥
 सात्त्विकी ब्राह्मणे ख्याता राजसी नृपवैश्ययोः ।
 तामसी चोत्तमा शूद्रे तन्त्रेध्वेवं विनिर्णयः ॥ १३ ॥
 अतिबोधसमायुक्तं स्वच्छं तैक्ष्ण्यौष्यवर्जितम् ।
 रक्षितं रक्तपीताद्यैः सुगन्धं तत्र चोत्तमम् ॥ १४ ॥
 एवं तु प्रथमं प्रोक्तं द्वितीयं शृणु वच्मि ते ।
 ग्रामजं च तथारण्यं भूचरं खेचरं तथा ॥ १५ ॥
 आगमोक्तं पवित्रं च सम्यक् संस्कारसंस्कृतम् ।
 मधुराम्लहिङ्गुजीरमरिचाज्यसुपाचितम् ॥ १६ ॥
 सुगन्धं मृदुपक्वं च सुस्वादु च मनोहरम् ।
 अल्पकण्टकसंयुक्तं सुपक्वं स्वादुसंयुतम् ॥ १७ ॥
 लिङ्गुचाम्लादिसंयुक्तं विधिना संस्कृतं तथा ।
 तृतीयमेवं सम्प्रोक्तं चतुर्थमथ वै शृणु ॥ १८ ॥
 मापैश्च चणकैस्तद्गद् गोधूमाद्यैरपीश्वरि ।
 घृतादिपक्वैश्च रश्मिरेर्मधुरैर्लाविणैरपि ॥ १९ ॥
 साधिता वटकाद्यं तु ग्राह्यं मुद्रात्मकं शिवे ।
 उक्तलक्षणसम्पन्नां दूतीमानीय पूजने ॥ २० ॥
 यथोक्तवत् सुसम्पूज्य (त)स्या अङ्गेषु विन्यसेत् ।
 पाययित्वा भोजयित्वा तरुणोल्लाससंयुतः ॥ २१ ॥
 तथाभूतां तु तां दूतीमधुष्येन्द्रियमानसः ।
 कामपीठ विनिर्मथ्य शिवशक्तिमयं रसम् ॥ २२ ॥
 पञ्चम तु समादाय विशेषार्घ्यं विनिक्षिपेत् ।
 पञ्चमं नहि सर्वेषां सुलभं पर्वतात्मजे ॥ २३ ॥
 योगीन्द्राणामपि तु तद् दुर्लभं सर्वथा भवेत् ।
 समानमिलितं तच्च ग्राह्यं ज्ञात्वा यतो भवेत् ॥ २४ ॥
 अतस्तत्तु महायोगिगम्यमेव न चान्यथा ।
 एव विधानमज्ञात्वा विचलेन्द्रियमानसः ॥ २५ ॥

अन्यथाभावमापन्नः समूलं नाशमाप्नुयात् ।
 तस्मात् तु पञ्चमं मुखं नोक्तं चानधिकारतः ॥ २६ ॥
 अनुकल्पं समासाद्य पूजयेत् त्रिपुराम्बिकाम् ।
 एवमेव कुलद्रव्यं साधितं सर्वमुत्तमम् ॥ २७ ॥
 अन्यथा सेवमानस्तु सुरापो भवति द्विजः ।
 कामान्मोहाद् यदि सुरां पिबेत् सकृदपि द्विजः ॥ २८ ॥
 विद्वानपि स संत्याज्यस्तन्त्रज्ञैरविचारिभिः ।
 प्रमादाद् यः पिबेत् तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २९ ॥
 अनुकल्पैरथापि स्यात् पूजा हिमशिलात्मजे ।
 सर्वैर्वर्णैः सदा देवी सम्पूज्योक्तविधानतः ॥ ३० ॥
 मुख्याभावे चानुकल्पैर्न पूजां लोपयेत् क्वचित् ।
 मुखे निपिद्बुध्या तु नानुकल्पैः प्रपूजयेत् ॥ ३१ ॥
 निपिद्बुध्या मुखे तु योऽनुकल्पैः प्रपूजयेत् ।
 स याति नरकान् घोरान् कुम्भीपाकादिकान् नरः ॥ ३२ ॥
 अथानुकल्पं वक्ष्यामि शृणु संयतमानसा ।
 नारिकेलोदकं कांस्ये ताम्रे क्षीरं तथैव च ॥ ३३ ॥
 गुडोदकं तथा तक्रमाद्य-प्रतिनिधिर्भवेत् ।
 पलाण्डुर्लशुनं वापि द्वितीयस्य तथार्द्रकम् ॥ ३४ ॥
 मूलकं गृजनं वापि तृतीये सन्निवेशयेत् ।
 मुद्राया नानुकल्पः स्यात्तदवश्यं समीहितम् ॥ ३५ ॥
 लिङ्गयोन्योस्तु कुसुमं मूलाष्टकजपोऽथवा ।
 अनुकल्पः पञ्चमस्य भवेन्मत्प्राणवल्तमे ॥ ३६ ॥
 अलाभे तु तृतीयस्य द्वितीये अम्बकं जपेत् ।
 प्रथमात्ताभयोगेषु घुटिकामपि साधयेत् ॥ ३७ ॥
 प्रथमं च द्वितीयं च योजयेदष्टगन्धकम् ।
 एवं तु घुटिकां कृत्वा संशोष्य तु निघापयेत् ॥ ३८ ॥

हेतोरभावे	तोयो(ये)	तु	सङ्घृष्यार्थं	निधापयेत् ।
अलाभे	घुटिकायास्तु		नारिकेलजलादिकम्	॥ ३९ ॥
घुटिकानन्तरे	कल्पे	न	द्वितीय-तृतीयके	।
पुष्पेण	तर्पणं	कुर्यादन्यथा	पापमाप्नुयात्	॥ ४० ॥
अनुकल्पेन	पूजायां		गुरुपूजादिमानसम्	।
कर्तव्यं	नित्यपूजायां		मन्त्रपाठप्रपूर्वकम्	॥ ४१ ॥
तत्त्वशोधनकं	त्यक्त्वा	गुर्वादीनर्षयेत्	क्रमात्	।
नैमित्तिकार्चने	तत्तन्मन्त्रपाठेन		भावयन्	॥ ४२ ॥
तृतीयस्यानुकल्पत्वे	द्वितीयेन	सह	न्यसेत्	।
एकस्मिन्नेव	पात्रे तु		संस्कुर्यादपृथक्तया	॥ ४३ ॥
एतत्पर्युषितं	सर्वमनर्हं		पूजनादिषु	।
तत्पूजया	प्रकुप्यन्ति		योगिन्यस्त्वतिभीषणाः	॥ ४४ ॥
तत्प्रकारं	तु ते	वक्ष्ये	यथावध्नगराट्सुते	।
संस्कारैः	संस्कृतं		तद्बल्लौकिकैरागमेरितैः	॥ ४५ ॥
पूजासमाप्त्युत्तरं	तु	यामात्	पर्युषितं भवेत्	।
प्रथमादिचतुर्थान्तं	सर्वं	त्याज्यं	सुसाधकैः	॥ ४६ ॥
तथा	विकृतिमापन्नं		मार्जारार्चैरुपाहृतम्	।
केशाश्रुनखनिष्ठीवद्रूपितं		च	परित्यजेत्	॥ ४७ ॥
एतत्पवित्रभूतैस्तु	साधनीयं		द्विजैः सदा	।
अन्यथा साधितं	सर्वं	न	पूजार्हं समीरितम्	॥ ४८ ॥
भक्तिमद्भिश्चतुर्थाद्यैर्द्वितीयाद्यं			सुसंस्कृतम्	।
पूजनार्थं	तु	यद् देवि	तत्पवित्रं प्रचक्षते	॥ ४९ ॥
तथा	पूजानिमित्तं	वै	प्रथमाद्यमुपाहृतम्	।
यज्ञीयं	तत्पवित्रं स्याद्	दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा	शुचिर्भवेत्	॥ ५० ॥
तथैव	मण्डले प्राप्तं	सर्वं	तदमृतं भवेत्	।
विप्रेणान्येन	वानीतं	देवतायै	निवेदयेत्	॥ ५१ ॥
प्रथमाद्यैः	संस्कृतैस्तु	युक्तं	तत्तदगात्मजे	।
अविशेषेण	सर्वैस्तु	ब्राह्मं	शङ्काविवर्जितैः	॥ ५२ ॥

यस्त्वत्र संशयात्मा स्यात् स दारिद्र्यं समाप्नुयात् ।
 तथाऽन्यत् तेऽभिधास्यामि सर्वत्रैव सुगोपितम् ॥ ५३ ॥
 देव्यै निवेदितं सर्वं प्रथमादिकमद्रिजे ।
 येन केनापि संस्पृष्टं समानीतं सुसंस्कृतम् ॥ ५४ ॥
 उद्घासानन्तरं वापि मण्डलाद् बाह्यतोऽपि वा ।
 आदरेण समादेयं सर्वैः पर्वतगोत्रजे ॥ ५५ ॥
 उपवासपरैश्चापि स्वीकर्तव्यं सुभक्तितः ।
 भोजनादौ तथा सर्वैः स्वीकर्तव्यं प्रसादकम् ॥ ५६ ॥
 निवेदितं यत् प्रथमं सर्वैरापोशानन्ततः ।
 चुलुकेन समादेयं मूलं स्वाहां ततोच्चरन् ॥ ५७ ॥
 एतत्सर्वं तदमृतं करोति शृणु शङ्करि ।
 नैवेद्यं तु पराया यत्तत्ख्यातममृतं यतः ॥ ५८ ॥
 अखिलव्रतधर्मस्य साधनं वै सुसम्मितम् ।
 निवेदितान्यद्यत्किञ्चित् कामाज्जल(क्ष) सकृ छि(च्छि)वे ॥ ५९ ॥
 व्रतलोपमवाप्नोति दृष्टं तु त्रिपुरारण्वि ।
 मण्डले येन केनापि यत्किञ्चिदुपसंहृतम् ॥ ६० ॥
 अनिवेद्यं परायै तन्न स्वीकर्तव्यमद्रिजे ।
 यस्तु मोहात् प्रमादाद् वा मण्डले प्रथमादिकम् ॥ ६१ ॥
 फलं वा पुष्पमपि वा नाचार्याय समर्पयेत् ।
 निवेदनाय देवेश्यै तथैव स्वयमाददेत् ॥ ६२ ॥
 तस्मै देवी महाराज्ञी कुब्धा यच्छति चापदम् ।
 सम्भवेद् देवताद्रोही वहिष्कार्यस्तु मण्डलात् ॥ ६३ ॥
 तस्माद् यत्किञ्चिदानीतमाचार्याय समर्पयेत् ।
 आचार्यस्त्रिपुराये तन्ननिवेद्यं च समर्पयेत् ॥ ६४ ॥
 अन्यथा त्रिपुराकोपादापदां भाजनं भवेत् ।
 एततोऽभिहितं यत्तत्पुरा पृष्टमगात्मजे ॥ ६५ ॥

अथैकादशस्तरङ्गः

गिरिजोवाच

महेशार्घ्यविधावुक्तान् मन्त्रान् कथय वै क्रमात् ।
तत्क्रियामपि वै गूढां कृपया प्राणवल्लभे(भ) ॥ १ ॥

वृषध्वज उवाच

निशामय ब्रुवे सर्वं यत्पृष्टं पार्वति त्वया ।
क्रमेण सर्वं सुस्पष्टं समाधाय स्वकं मनः ॥ २ ॥
धूम्रार्चिरथ चोष्णा वै ज्वलिनी ज्वालिनी तथा ।
तथैव विस्फुलिङ्गिनी सुश्री चाथ सुरूपका ॥ ३ ॥
कपिला चाथ हव्यात्तु वहा कव्यवहेति च ।
एतास्त्वग्निकलाः प्रोक्ता यकाराद्यर्णसयुताः ॥ ४ ॥
तपिनी तापिनी धूम्रा मरीचिज्वालिनी ततः ।
रुचिः सुपुष्पा भोगदा विश्वा वै भोगिनी ततः ॥ ५ ॥
धारिणी च क्षमा चेति द्वादशार्ककलास्त्विमाः ।
काथाः क्रमेण भाद्यास्तु व्युत्क्रमेण द्विशः स्थिताः ॥ ६ ॥
पशुपाशाय विश्वहे शिरश्छेदाय धीमहि ।
तन्नश्रद्धागः प्रचोदयादिति त्रिस्तदनन्तरः ॥ ७ ॥
शिवोत्कृत्तमिदं पिण्डमतस्त्वं शिवतां ज्ञज ।
उद्बुध्यस्व पशो त्वं हि न पशुस्त्वं शिवो ह्यसि ॥ ८ ॥
इत्यपि त्रिस्तु सद्योजातादिपञ्चकमेव च ।
द्वितीयस्य त्र्यम्बकेति तृतीयस्य च तत्परम् ॥ ९ ॥
तद्विष्णोरिति तृप्तस्य मन्त्राः प्रोक्ता वररत्नने ।
अमृता भानदा पूषा तुष्टिर्वै पुष्टिरेव च ॥ १० ॥
रतिर्धृतिश्च शशिनी चन्द्रिका(का)न्तिरित्यपि ।
ज्योत्स्ना श्रीप्रीतिरपि चाङ्गदा पूर्णामृतान्तिका ॥ ११ ॥

इमाः सोमकलाः प्रोक्ताः स्वराद्याः षोडशैव तु ।
 तारं नमो भगवते वासुदेवाय चेति वै ॥ १२ ॥
 वासुदेवमनुस्तद्वदमृतेशीं शृणु प्रिये ।
 बाग्भवं प्लूं स्रौं सुधा च वाणान्त्यश्चामृते ततः ॥ १३ ॥
 अमृतोद्भवे अमृतेश्वरि अमृतवर्षिणी ।
 अमृतं स्रावय द्वन्द्वमग्निजायां ततः पठेत् ॥ १४ ॥
 अमृतेष्या मन्त्र एष पथिकानय वै शृणु ।
 पथिकाद्या देवताभ्यो ग्रामचण्डालिनी ततः ॥ १५ ॥
 तपिनी चण्डालिनी च निन्दाचण्डालिनी तथा ।
 सर्वान्ते पशुं तत्पश्चाज्जनदृष्टि ततः परम् ॥ १६ ॥
 दोषायेति पञ्च भवेदादावन्ते पृथक् पृथक् ।
 पान्तं विलोमतो युग्मं कान्तं पान्तं चलादिमम् ॥ १७ ॥
 रुद्रस्वरविन्दुयुतं जलबीजचतुष्टयम् ।
 वर्मास्त्रं च शिरश्चान्ते समानं पञ्चकं भवेत् ॥ १८ ॥
 एकमेव परं ब्रह्म स्थूलसूक्ष्ममयं ध्रुवम् ।
 कचोद्भव्या ब्रह्महत्या तेन ते नाशयाम्यहम् ॥ १९ ॥
 सूर्यमण्डलसम्भूते बरुणालयसम्भवे ।
 उमाबीजमये देवि शुकशापाद्विमुच्यताम् ॥ २० ॥
 वेदानां प्रणवो बीजं ब्रह्मानन्दमयं यदि ।
 तेन सत्येन ते देवि ब्रह्महत्या व्यपोहतु ॥ २१ ॥
 शुकशापमोचनाख्यो मन्त्रस्त्वेष समीरितः ।
 ध्रुवो नमो भगवति धारणी जलमूर्तये ॥ २२ ॥
 आमेश्वरि पथि प्रान्तेकदेवते गृह्णद्वयम् ।
 सर्वदोषान् मोचय द्विर्लक्ष्मी हीकागबीजकम् ॥ २३ ॥
 बाग्भवं शां शी(शी)मित्यादि षट्कं तस्यां ततः शिवे ।
 शुकशापविमोचीति काये स्वाहेति वै भवेत् ॥ २४ ॥
 तान्त्रिकः शुकशापस्य मोचने मन्त्र ईरितः ।
 स्वाधिष्ठयेत्यादि मन्त्रान् पठेद् वै त्वेन आशसः ॥ २५ ॥

विष्णुर्योनिं कल्पयतु आधत्तां पुष्करस्रजा ।
 हिरण्य(ष्म)पी अरणी दशमे मासि सूतवे ॥ २६ ॥
 त्रिभिष्ट्वं देव सवितर्जातवेदः पुनीहि मा ।
 प्रप्यायस्व प्रस्यन्दस्व देवेभ्य उत्तमं हविः ॥ २७ ॥
 इमं मे गङ्गे यमुने ये शृणु ह्यासुपोमया ।
 सितासिते सरिते यसो अमृतत्वं भजन्ते ॥ २८ ॥
 ता मन्दसानामनुष्वामप दुर्मति हतम् ।
 श्रोणामेक उदकं गाम्यः पितरा उपावतु ॥ २९ ॥
 हिरण्यपात्रं मधोः पून आयुस्तेजो दधाति ।
 पवमानः सुवर्जनः दामोर्जयन्त्या पुनातु ॥ ३० ॥
 मधुवाता ऋतायते माध्वीर्गावो भवन्तु नः ।
 एवविधैर्मन्त्रजालैः संशोध्य तदनन्तरम् ॥ ३१ ॥
 शुक्रशापान्मोचयित्वा हेतुकुम्भे तु पूरयेत् ।
 ग्लूं स्लूं म्लूं प्लूं न्लूं च देवि रत्नबीजानि वै क्रमात् ॥ ३२ ॥
 गगनस्वर्णमर्त्यानि पातालं नागमेव च ।
 पञ्चरत्नानि चैतानि मिथुनत्रितयं शृणु ॥ ३३ ॥
 आनन्दभैरवो देवि तद्वादानन्दभैरवी ।
 स्वच्छन्दभैरवद्वन्द्वं परभैरवयुग्मकम् ॥ ३४ ॥
 हसक्षमलवरयान्संयोज्य पृष्ठके स्वरे ।
 बिन्दुसंयोगनादेव बीजमानन्दभैरवम् ॥ ३५ ॥
 नामान्ते तु शिखा चैवभाद्ययोस्तत्र व्युत्क्रमात् ।
 नेत्रान्त्यं शक्तिपूजायां सर्वत्रैवं भवेच्छिवे ॥ ३६ ॥
 इच्छन्नानक्रियाशान्ता चेति शक्तिचतुष्टयम् ।
 आत्मविद्याशिवाख्यानि सर्वं तत्त्वचतुष्टयम् ॥ ३७ ॥
 कामरूपं पूर्णगिरिर्जालन्धरमतः परम् ।
 ओद्द्याणं चेति पीठानि प्रोक्तानि परमेश्वरि ॥ ३८ ॥
 यजेद् ब्राह्म्यादिसहितानसिताङ्गादिभैरवान् ।
 असिताङ्गं रुद्र चण्डं क्रोधमुन्मत्तमेव च ॥ ३९ ॥

कपालिभीषणो तद्वत् संहारं भैरवाष्टकम् ।
 ब्राह्मी माहेस्वरी तद्वत् कौमारी वैष्णवी तथा ॥ ४० ॥
 वाराही चैव माहेन्दी चामुण्डा च ततः परम् ।
 महालक्ष्मी चेति शिवे अष्टपत्रे प्रपूजयेत् ॥ ४१ ॥
 अग्निसूर्यसोमकलाः प्रागुक्ताश्चापि वै पठेत् ।
 बीजान्यादौ तु बालायाश्चरमे नमसा युतम् ॥ ४२ ॥
 ब्रह्मादिषु कलास्वेव तारवर्णानहौ तथा ।
 एवं तत्तत्कलादौ स्यादाधारादिषु पूजने ॥ ४३ ॥
 बीजान्ते मण्डलायोक्त्वा धर्मप्रददशा ततः ।
 कलात्मनेऽमुकान्ते चाधाराय हृदयं वदेत् ॥ ४४ ॥
 अग्निसूर्यसोमरूपं मण्डलत्रितय स्मृतम् ।
 धर्मार्थकामा देवेशि पुमर्थाश्च निरूपिताः ॥ ४५ ॥
 सृष्टिर्द्धिः स्मृतिर्मघा कान्तिर्लक्ष्मीर्द्युतिः स्थिरा ।
 स्थितिः सिद्धिश्चेति दशकला ब्राह्मणाः परिकीर्तिताः ॥ ४६ ॥
 जराय पालिनी शान्तिरीश्वरी च रतिस्ततः ।
 कामिका वरदाऽह्लादिनी प्रीतिदीर्घिका दश ॥ ४७ ॥
 विष्णोः कलाय तीष्णा रौद्री भयापो निद्रा तन्त्री ।
 क्षुधा च क्रोधिनी क्रियोद्गारी मृत्युर्दशेरिताः ॥ ४८ ॥
 रौद्र्यः कलास्तथा पीता श्वेता वै चारुणा सिता ।
 अनन्ता पञ्चेश्वरस्य कलाः शृणु सदाशिवाः ॥ ४९ ॥
 निवृत्तिर्वै प्रतिष्ठापि विद्या शान्तिरपीधिका ।
 दीपिका रेचिका मोचिका परा वै ततः परम् ॥ ५० ॥
 सूक्ष्मा सूक्ष्माऽमृता जानामृतायाप्यायिनी ततः ।
 व्यापिनी व्योमलूपा चानन्ता षोडश प्रोदिताः ॥ ५१ ॥
 कटपादिषादि त्वरवर्णयुक्ता महेश्वरि ।
 षंसः शुचिः प्रतद्विष्णुस्यम्बक च क्रमात् ततः ॥ ५२ ॥
 तद्विष्णोर्वै विष्णु योनिं तत्तदन्ते पठेच्छिवे ।
 हेतु-संतुति मन्त्राश्च वक्ष्ये शृणु समाहिता ॥ ५३ ॥

अखण्डै(क)रसानन्दकरे पर-सुधात्मनि ।
 स्वच्छन्द-स्फुरणामत्र निधेह्यकुलरूपिणी ॥ ५४ ॥
 अकुलस्थामृताकारे सिद्धिज्ञानकरे परे ।
 अमृतत्वं निधेह्यस्मिन् वस्तुनि क्लिष्टरूपिणी ॥ ५५ ॥
 तद्भूषेकरस्यत्वं कृत्वाऽर्घ्यं चित्स्वरूपिणी ।
 भूत्वा परामृताकारे मयि चित्स्फुरण कुरु ॥ ५६ ॥
 हेतुसंस्तुतिरेतत्तु अय प्रोक्तमगात्मजे ।
 इति ते पृष्टमखिल निरूपितमतिस्फुटम् ॥ ५७ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुराणवे त्रिपुरासारसर्वस्वेऽर्घ्यादिमन्त्रनिरूपणं नामैकादशस्तोत्रम् ॥ ११ ॥

अथ द्वादशस्तरङ्गः

उमोवाच

महेश करुणासिन्धो वद पश्चात्तनीं क्रियाम् ।
पूजायाः सोपचारायाः साङ्गोपाङ्गं सविस्तरम् ॥ १ ॥

महादेव उवाच

उमे शृणु प्रवक्ष्यामि पूजामुत्तरसंशिताम् ।
उपचारं समभ्यर्च्य ताम्बूलान्त ततः परम् ॥ २ ॥
आवृत्तिं पूजयेत् पश्चात् पुनः पञ्चोपचारकम् ।
नैवेद्यापोशनं दत्त्वा प्राणाद्यास्तु प्रदर्शयेत् ॥ ३ ॥
चित्पात्रे सद्भविः सौख्यं विविधानेकभक्षणम् ।
निवेदयामि ते देवि सानुगायै जुषाण तत् ॥ ४ ॥
इति प्रार्थ्य जपेन्मूल ध्यायेत् कामकलां पराम् ।
शिवशक्तिमयं यत्तु वर्णयुग्ममह प्रिये ॥ ५ ॥
विश्वगर्भं पराशक्ति-शून्याकार-परापरम् ।
आत्मशक्तिमभिध्यायेत् प्रत्यावृत्त-स्वचक्षुषा ॥ ६ ॥
एतत्कामकलाध्यानं जीवन्मुक्तिप्रवर्तनम् ।
सूक्ष्मध्यानेऽसमर्षश्चेत् स्थूल ध्यायेद् ययोक्तवत् ॥ ७ ॥
बिन्दुत्रयं तु तज्ज्ञात्वा तत्प्ररूढौ त्रिकोणकम् ।
मुखं स्तनद्वयं योनिर्देवता स्वात्मनोः स्मरेत् ॥ ८ ॥
ततो ह्रीं विदध्याद् वै संसाध्याग्निं निरुक्तवत् ।
चह्निं देवीं प्रपूज्याथ पङ्क्तं च गुरुत्रयम् ॥ ९ ॥
कामेश्वर्यादिकं चापि मूलमष्टोत्तरं शतम् ।
पुनः पूज्योद्गात्य चात्र परिपिञ्चेन्पुनान्त्ययो ॥ १० ॥
बलिपूजां ततः कुर्यात् तद्विधानं क्रमाच्छृणु ।
ईशादिगास्तान्तं वै प्रागादिष्वपि दिक्षु च ॥ ११ ॥

द्वारान्तर्द्धारवाद्ये च बलिदेव्यो दश स्मृताः ।
 वटुकं योगिनी क्षेत्रपालं गणपतिं तथा ॥ १२ ॥
 तिरस्कृतिं च वाराहीं सर्वभूतं च मन्त्रिणीम् ।
 उच्छिष्टाद्यां शमलां च भैरवं चेति वै दश ॥ १३ ॥
 चतुरस्रं तथा कृतं त्रिकोणं च प्रकल्पयेत् ।
 तत्रादौ मण्डतानीष्ट्वा वटुकाद्याश्च पूजयेत् ॥ १४ ॥
 उपचारैः पञ्चभिस्तु तत्तदग्रे तु विन्यसेत् ।
 बलिपात्रं व्यञ्जनान्नाद्यखिलोपेतमद्रिजे ॥ १५ ॥
 विशेषार्घ्यस्थितैर्हेतुविन्दुभिश्च द्वितीयकैः ।
 तत्तन्मुद्रासंयोगमन्त्रपाठ-प्रपूर्वकम् ॥ १६ ॥
 प्रार्थयेत्तत्तदनु च क्रमेण प्रणमेत् तथा ।
 बलिदानेन सन्तुष्टो वटुकः सर्वसिद्धिदः ॥ १७ ॥
 शान्तिं करोतु मे नित्यं भूतवेतालसेवितः ।
 या काचिद् योगिनी रौद्रा सौम्या घोरतरा परा ॥ १८ ॥
 खेचरी भूचरी व्योमचरी प्रीतास्तु मे सदा ।
 योऽस्मिन् क्षेत्रे निवासी च क्षेत्रपालः सकिङ्करः ॥ १९ ॥
 प्रीतोऽयं बलिदानेन सर्वरक्षां करोतु मे ।
 सर्वदा तर्वकार्शाणि निर्विघ्न साधयन् मम ॥ २० ॥
 शान्तिं करोतु सततं विघ्नराजः सशक्तिकः ।
 पशुवाग्दृष्टिचित्तानि समाच्छाद्य तिरस्कृतिः ॥ २१ ॥
 बलि गृह्णातु सन्तुष्टा पूजिता मे शुभप्रदा ।
 दुष्टान् तीव्रेण दण्डेन दण्डयित्वा तु दण्डिनी ॥ २२ ॥
 प्रीणातु बलिदानेन सङ्कर्षिण्यादिसयुता ।
 सर्वे भूता विघ्नकराश्चोर्ध्वाधो मध्यलोकगाः ॥ २३ ॥
 बलि गृह्णन्तु पूजा च प्रसन्नाः सन्तु मे सदा ।
 मन्त्रिणी बलिदानेन सन्तुष्टा वाञ्छितार्थदा ॥ २४ ॥
 पूजिता च मया सम्यङ् मातङ्गी गणसयुता ।
 उच्छिष्टश्यामलाय, ६१ देवतोद्दासना ततः ॥ २५ ॥

नैवेद्यान्नेन तस्यै तु बलिर्दयो वरानने ।
 पूर्वदत्तैर्बलिद्रव्याण्यादायोच्छिष्टभैरवे ॥ २६ ॥
 इमं बलिं समादद्यादुच्छिष्टश्यामला परा ।
 उच्छिष्टभागिनी देवी प्रीणात्वखिलपूर्तिदा ॥ २७ ॥
 बलिद्रव्यैर्मया दत्तैः प्रीयतां भक्तवत्सलः ।
 उच्छिष्टभैरवो देवो मम सरक्षको भवेत् ॥ २८ ॥
 उच्छिष्टभैरवबलिं तदन्ते तु प्रदापयेत् ।
 उच्छिष्टभैरवबलिं मण्डले तु विनिक्षिपेत् ॥ २९ ॥
 पात्रं तथा हस्तपादौ प्रक्षात्याचम्य शङ्करि ।
 तत्पात्रं तोयसम्पूर्णं गृहीत्वान्तर्ब्रजेत् ततः ॥ ३० ॥
 उदयोऽस्तु बुवन् तस्मिन् विशेषार्घ्यस्य लेशकम् ।
 दत्त्वा तदुदकेः सर्वानभिपिञ्चन् यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥
 पठेच्छान्तिस्तवं पश्चात् कुर्यात् पूजासमापनम् ।
 एतत्ते कथितं सर्वं यत्त्वया प्राग्विचारितम् ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुराणवि त्रिपुरासारसर्वस्वे होमबलिबधन नाम द्वादशस्तरङ्ग ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशस्तरङ्गः

अगजोवाच

पुरारे श्रोतुमिच्छामि बलिमन्त्रान् यथाक्रमम् ।
विसर्जनं तथाऽर्घ्याणां तद्वत् पूजासमापनम् ॥ १ ॥

त्रिनेत्र उवाच

शृणु गोत्राङ्गजनिते बलिमन्त्रादिकं क्रमात् ।
एहोहि देवीपुत्राच्च कपिलान्ते जटा ततः ॥ २ ॥
भारभासुर त्रिनेत्र ज्वालामुख च सर्वतः ।
विघ्नाघ्नाशय सर्वोपचार वै सहितं बलिम् ॥ ३ ॥
गृह्ण द्वयं वह्निजाया बटुकस्य बलेर्मनुः ।
यां योगिनीभ्यः स्वाहा वै सर्वयोगिनीभ्यो हुं फट् ॥ ४ ॥
वह्निजाया तथा चायं योगिन्यास्तु बलेर्मनुः ।
क्षां क्षीमित्यादिपट्कं च वर्मस्थानं च क्षेत्रपा ॥ ५ ॥
ल धूपदीपसहितं बलिं गृह्ण द्वयं ततः ।
सर्वकामान् पूरय च स्वाहा क्षेत्रपतेर्मनुः ॥ ६ ॥
गां गीं गूं गणपतये वर वरद सर्व च ।
विघ्नान् नाशय सर्वोपचार वै सहितं बलिम् ॥ ७ ॥
गृह्ण द्वयं शिरश्चायं गणपस्य बलेर्मनुः ।
त्रितारं च तिरस्करणिके सर्वपशून् ततः ॥ ८ ॥
मोहय द्वितयं चेमं बलिं गृह्ण द्वयं शिरः ।
तिरस्करणिकायास्तु बलेरेप मनुः स्मृतः ॥ ९ ॥
वाग्भवं ग्लौं तु वाराहि दुष्टान् दण्डय दण्डिनि ।
बलिं गृह्ण द्वयं स्वाहा वाराह्यास्तु बलेर्मनुः ॥ १० ॥
सर्वविघ्नकृद्भ्यः सर्वभूतेभ्यो वर्म वै शिरः ।
सर्वभूतेभ्य एपोऽथो बलिर्न मम चेति वै ॥ ११ ॥

सर्वभूतबलेर्मन्त्रः प्रोक्तश्चैवमगात्मजे ।
 त्रितारं राजमातङ्गि तथा वीणा-वनोदिनि ॥ १२ ॥
 इमां पूजां बलिं गृह्ण द्विर्मा रक्ष द्वयं तथा ।
 वर्मास्त्रं वह्निजाया च श्यामलाया बलेर्मनुः ॥ १३ ॥
 वाग्भवं हृदयम् उच्छिष्टचण्डाली च मातङ्गी ।
 सर्वजनवशङ्करी शिरश्चेति मनुर्भवेत् ॥ १४ ॥
 उच्छिष्टश्यामलायास्तु भैरवस्यापि संशृणु ।
 त्रितारमुच्छिष्टभैरवबलिं गृह्ण युग्मकम् ॥ १५ ॥
 वर्मास्त्रं वह्निजाया च मनुरेपः प्रकीर्तितः ।
 होमं बलिं समाप्यान्ते पानीयाद्युपचारकम् ॥ १६ ॥
 ताम्बूलं दक्षिणां चापि कुर्यादारार्तिकं ततः ।
 तत्पात्रं पुरतो न्यस्य मायया ज्वालयेदपि ॥ १७ ॥
 गन्धपुष्पाक्षतैरिष्ट्वा नवरत्नानि सञ्जपेत् ।
 ज्योतिर्मुद्रां चक्रमुद्रां प्रदर्श्य प्रणमेत् ततः ॥ १८ ॥
 पात्रमुत्पाप्य चोत्पाय पादान्मूर्धान्तमीश्वरि ।
 त्रिभ्राम्य मन्त्रपूर्वं तु संस्थाप्य प्रणतिं वरेत् ॥ १९ ॥
 समस्तचक्रचक्रेशीयुते देवि नवात्मिके ।
 आरार्तिकमिदं दिव्यं गृहाण मम सिद्धये ॥ २० ॥
 एवमारार्तिकं सर्वेदर्शनीयं प्रयत्नतः ।
 तज्ज्वालां तु स्पृशेद् देवि हस्ताभ्यां प्रणमेत्ततः ॥ २१ ॥
 दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च दीर्घायं पातकं चापि नाशयेत् ।
 ततो गुरुं चासनाद्यैरिष्ट्वा नत्वा च पात्रकम् ॥ २२ ॥
 विशेषार्घ्यात् प्रदद्याद्वै गुरुश्चापि स्वयं ततः ।
 स्वात्मीकुर्याद् विधानेन सन्तर्प्य च यथाक्रमम् ॥ २३ ॥
 असाग्निध्ये गुरुणां तु पूजयेत्तत्समान् शिवे ।
 गुरोः कनिष्ठाः स्वज्येष्ठास्तथा पुत्रादिका अपि ॥ २४ ॥
 प्रोक्ता गुरुसमास्तास्तु गुरुस्थाने प्रपूजयेत् ।
 गुर्वादिपूर्वपूर्वेषां पत्नी स्यात् सधवा यदि ॥ २५ ॥

स्वज्येष्ठा वा कनिष्ठा वा गुरुपूजां समर्हति ।
 गुरोर्ज्येष्ठः कनिष्ठो वा स्वावरो यदि योनितः ॥ २६ ॥
 गुरुप्रतिनिधिर्नैव कदापि भवतीश्वरि ।
 गुर्वादीनामभावे तु ध्यात्वा तान् स्वकलेवरे ॥ २७ ॥
 समर्थ्य मनसा तस्य शेषबुद्ध्या हुनेत् स्वयम् ।
 निर्वर्त्य श्रीक्रमं सम्यग् गुरवे शिवरूपिणे ॥ २८ ॥
 शक्त्यै च श्रीमहाराजीरूपायै भक्तितोऽर्चयन् ।
 अलिपात्रं^१ प्रदत्त्वाऽप्यस्तेन दत्तं न किं भवेत् ॥ २९ ॥
 इष्टास्तेन मन्त्रैः सर्वे दत्ताश्चाखिलदक्षिणाः ।
 स्वगुरूणां सन्निधौ तु यदि शिष्यः प्रपूजयेत् ॥ ३० ॥
 न स्वीकृतिं पूज्यं वै गुरूणां सन्मुखे क्वचित् ।
 तेषामाज्ञां विना देवि त्वन्यथा गुरुघातकः ॥ ३१ ॥
 ततः सुवासिनी पूज्या ध्यायेत् तां त्रिपुरामयीम् ।
 सुवासिनीमसम्पूज्य पूजनं वै निरर्थकम् ॥ ३२ ॥
 तस्माद् यथा कथञ्चिद् सम्पूज्यादौ सुवासिनी ।
 श्रद्धामक्तिसर्गायुक्ता देवतोपासने रता ॥ ३३ ॥
 शुद्धचित्ता दीक्षिता वै शक्तिः श्रेष्ठा सभर्तृका ।
 असान्निध्ये सुवासिन्या मनसा तु यथाविधिः ।
 सम्पूज्योद्दिश्य तां तत्र त्यजेद् द्रव्यं यथाविधि ॥ ३४ ॥
 अलाभे तु सुवासिन्याः सर्वथा हिमशैलजे ।
 तद्रूपां देवता ध्यात्वा पूजयित्वा यथाविधि ॥ ३५ ॥
 सन्तर्प्य चाष्टवारं तु शेषं भाव्य हुनेत् स्वयम् ।
 शक्तिपूजादिधाने तु दीक्षावत्युत्तमा स्मृता ॥ ३६ ॥
 सर्वलक्षणहीनापि दीक्षायुक्ता प्रशस्यते ।
 अभावे केवलं मन्त्रवती पूज्या महेश्वरि ॥ ३७ ॥
 सापि चेत्लभ्यते नैव तदा पूज्या हि केवला ।
 तां तु सस्कृत्यैव सद्यः पूजयेत्तद्विधि शृणु ॥ ३८ ॥

मूलेन शङ्खतोयेन प्रोक्ष्य तस्याः स्तनौ न्यसेत् ।
मूर्ध्न्यास्त्रे हृदये नाभौ श्रिय तत्त्वत्रय क्रमात् ॥ ३९ ॥
प्रजपेद् दक्षकर्णे तु सकृत्तस्याः श्रिय शिवे ।
सुवासिनीं पूजयेत्तु यथाशक्त्युपचारकैः ॥ ४० ॥
प्रदर्श्य मुद्रास्त्वखिला दद्यात् पात्राणि पूर्ववत् ।
अलिपात्रमिदं तुभ्य दीयते पिशितान्वितम् ॥ ४१ ॥
स्वीकृत्य सुभगे देवि श्रिय देहि रिपून् दह ।
एवं प्रार्थ्य प्रदद्यात् तु पात्रं तस्यै तथा ततः ॥ ४२ ॥
तत्त्वत्रयं विधानेन हुत्वा तुर्यं सशोपकम् ।
पीतशेष प्रदास्यामि वत्स तुभ्य सुधारसम् ॥ ४३ ॥
तव शत्रून् हनिष्यामि दास्यामि परमां श्रियम् ।
दद्यादाचार्याय चैव हुनेत् सोऽपि तदात्मनि ॥ ४४ ॥
समवाये बहूना तु एकत्रैवोत्तमे शिवे ।
गुरुपूजां शक्तिपूजा कुर्यान्न त्वखिलेष्वपि ॥ ४५ ॥
ततः सामयिकानिष्ट्वा दद्यात्पात्राणि हेतुतः ।
स्वात्मीकारविधानेन सर्वैर्होतव्यमग्निजे ॥ ४६ ॥
सर्वे वर्णा ब्राह्मणाद्याः सधवा विधवाः स्त्रियः ।
कुलटाश्च तथा वेश्या मान्याः पूज्यास्तथेश्वरि ॥ ४७ ॥
मण्डले शिष्यभूताश्च नाप(व)मान्याः कदाचन ।
सर्वान् सम्पूजयेन्मानपूर्वकं देवताधिया ॥ ४८ ॥
एव सामयिकानिष्ट्वा प्रदद्यात् कुसुमाञ्जलिम् ।
ततः कामकलां ध्यायन् जप कुर्याद् विशेषतः ॥ ४९ ॥
अत्रैकधा जपत्यापि फलानन्त्यं समीरितम् ।
तस्मादालस्यसरहितो यथाशक्त्या जप चरेत् ॥ ५० ॥
ततः शोपोपचारास्तु कृत्वा पूजा समर्पयेत् ।
इतः पूर्व प्राणबुद्धिदेहधर्माधिकारतः ॥ ५१ ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यवस्थासु वै मनसा वाचा ।
कर्मणा हस्ताभ्या पद्भ्यामुदरेण च वै शिञ्जा ॥ ५२ ॥

यत्स्मृतं च यदुक्तं च यत्कृतं च तत्सर्वं श्री ।
 गुरुदेवतासमर्पितमस्तु च शिरश्च माम् ॥ ५३ ॥
 मदीयं सबल (चेव) त्रिपुराये समर्पये ।
 ॐ तत्सदिति वै जप्त्वा सामान्यार्घ्यात् समर्पयेत् ॥ ५४ ॥
 साधु वासाधु वा कर्म यद्यदाचरितं मया ।
 तत्सर्वं कृपया देवि गृह्णणाराधनं मम ॥ ५५ ॥
 इति शङ्खं देवताग्रे त्रि परिभ्राम्य शैलजे ।
 तेनोदकेन देवीं स्वं सामयिकांश्च प्रोक्षयेत् ॥ ५६ ॥
 तत पुण्याश्रितं दत्त्वा सर्वावरणसयुताम् ।
 तेजोमयीं तु सन्ध्यायन् मुद्रा षोडश दर्शयन् ॥ ५७ ॥
 जप्त्वा मूलं यथाशक्त्या समर्पार्थो प्रदर्शयेत् ।
 सहारमुद्रां तेनैव ग्राह्यं यन्त्रस्य-पुष्पकम् ॥ ५८ ॥
 गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं परमेश्वरि ।
 यत्र ब्रह्मादयो देवाः न विदुः परमं पदम् ॥ ५९ ॥
 आप्राय कुसुम तेन तेजसा सहित ततः ।
 मूर्ध्नि तेजोमय प्राप्य हृदि देवीं समर्चयन् ॥ ६० ॥
 मूलाधारे कुण्डलिनीं ध्यायन् निश्चल(मा)नस ।
 आत्मानं तन्मयं ध्यात्वा उच्छिष्टबलिमाहरेत् ॥ ६१ ॥
 शान्तिस्तव पठित्वाऽथ प्रार्थयेच्छ्रीगुरुं शिवम् ।
 देव नाथ गुरो स्वामिन् देशिक स्वात्मनायक ॥ ६२ ॥
 त्रायस्व मा कृपासिन्धो पूजा पूर्णतरां कुरु ।
 उत्थाप्य तु विशेषार्घ्यं तर्पयेन्मूर्ध्नि वै गुरुन् ॥ ६३ ॥
 स्वाहान्ता पादुका मूला पठन् स्वात्मनि तद्धृनेत् ।
 शेष शिष्याय भक्ताय प्रदद्यात् तु प्रियाय वै ॥ ६४ ॥
 एतन्न देयमप्राप्तषोडशीकाय सर्वथा ।
 यद्यनेके प्रिया शिष्या दत्त्वा ज्येष्ठाय वै गुरु ॥ ६५ ॥
 आज्ञापयेत्तु सर्वास्तान् क्रमेण नगकन्यके ।
 सन्तोष्य श्रीगुरु यस्तु विशेषार्घ्यस्य शेषकम् ॥ ६६ ॥

गुरोरासाद्य जुहुयात् तस्यानन्त्यफल भवेत् ।
 सहस्रधा सोमपानफलमाप्नोत्यसशयम् ॥ ६७ ॥
 मार्तण्डभैरवायार्घ्यं दत्त्वा पुष्पोदकादिभि ।
 प्राणायाम त्रिधा कृत्वा त्रिपुरा हृदि सस्मरन् ॥ ६८ ॥
 विन्यस्य कामबीजेन निर्मात्य मूर्ध्नि धारयेत् ।
 भुक्त्वा सामयिकै सार्धं विहरेद् देवतात्मक ।
 एतत्सर्वं मयोद्दिष्टं यत्त्वया प्रविवक्षितम् ॥ ६९ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुराणवे त्रिपुरासारसर्वस्वे पु(पू)नोत्तरविधिर्नाम त्रयोदशस्तरङ्ग ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशस्तरङ्गः

गौर्युवाच

भव(ग)वन् श्रोतुमिच्छामि स्वात्मीकारविधिं स्फुटम् ।
कौलिकानां तथा धर्मं मण्डलस्य च सर्वशः ॥ १ ॥

महादेव उवाच

महेश्वरि प्रवक्ष्यामि स्वात्मीकारादिक क्रमात् ।
सम्यक् तु निर्णयेनैव सावधानेन तच्छृणु ॥ २ ॥
स्नातः शुचिः सुवासाश्च सपुण्ड्रः ससुसाधनः ।
सुचित्त(१) भावभक्तिश्च विशेष्रमस्तु मण्डे(ष्ट) ले ॥ ३ ॥
अभुक्तश्चाप्रावृत-मूर्धानुष्णीपस्त्वपूजितः ।
अतर्कितो दिवा भुक्तो यदा रात्रौ समागतः ॥ ४ ॥
तदा गुर्वाद्याज्ञया तु स्नात्वा सेवेत १नान्यथा ।
भुक्त्वा न मण्डले गच्छेत् सर्वथा परमेश्वरि ॥ ५ ॥
पूजागृहाद् बहिः स्थित्वा देवतादर्शनं चरेत् ।
कुलद्रव्यं तथा भुक्त्वा मोहाद्^२वापि प्रमादतः ॥ ६ ॥
यः सेवेत स वै देवि देवताशापमाप्नुयात् ।
फलाद्यभ्यवहारस्तु न शक्तानां कदाचन ॥ ७ ॥
व्रतोक्तफलहारादिरशक्तातुर्योर्भवेत् ।
एव सामयिको भक्त्या मानस्तम्भविवर्जितः ॥ ८ ॥
अनाहूतोऽपि ^३चाहूतो ब्रजेन्मण्डलमुत्तमम् ।
प्रविश्यैव गन्धपुष्पाक्षतैः सम्पूज्य सविशेत् ॥ ९ ॥
श्रीभिश्च पुरुषैश्चापि न स्पेय मितितैः शिवे ।
स्पर्शादिहेतुना कामक्रोधाद्युद्भवहेतुतः ॥ १० ॥

१ चान्यथा-क ।

२ हादपि-ख ।

३ चाहूतो-क ।

पृथक्स्थानस्थितास्तस्मात् स्त्रियश्च पुरुषा अपि ।
 न स्त्रीषु पुरुषस्तिष्ठेन्न स्त्रीपुरुषमध्यगा ॥ ११ ॥
 भूमौ समाविश्य कर्म विधिनाऽपि कृत शिवे ।
 तद्विरर्थकतामेति भिन्नकुम्भस्थ-तोयवत् ॥ १२ ॥
 अतस्त्वासनगो भूयादाचार्यस्तान् प्रपूजयेत् ।
 वर्ण-विद्या-ऋमज्येष्ठान् पूजयेत् पृथगास्थितान् ॥ १३ ॥
 सर्वान् सम्पूज्य पात्राणि दद्याज्येष्ठक्रमेण तु ।
 असम्पूज्य शिष्यमपि यो दद्यात् पात्रमम्बिके ॥ १४ ॥
 तस्मै कुप्यति सा देवी यस्मात् सर्वं हि तन्मयम् ।
 अदीक्षितोऽपि सन्यासी वनी पूज्योऽग्रत शिवे ॥ १५ ॥
 कौलिको यदि सन्यासी तस्योपारितविधि शृणु ।
 सन्ध्या-जपादिक सर्वं कर्तव्यं प्रोक्तवर्त्मना ॥ १६ ॥
 पूजा तु कुर्याद् बाह्या वा मानसीं वाऽनुकूलत ।
 आश्रम-त्रितयस्थ तु गुरुं न प्रणमेद् बहि ॥ १७ ॥
 तथाश्रम-कनिष्ठं च मनसैव नमेत् सदा ।
 उच्छिष्टमपि नो ग्राह्यं पादयोर्न च तर्पयेत् ॥ १८ ॥
 कुमारी शक्ति शेषं तु स्वीकुर्याद् यत्नतो यति ।
 गुरुपत्न्याश्च मातुश्च नान्यासा तु कदाचन ॥ १९ ॥
 असन्यासी गुरुरपि शिष्यं तं प्रणमेत् सदा ।
 नारायणात्मकं मत्वा तेन दोषो न चोभयो ॥ २० ॥
 चतुर्थाश्रमसस्थस्तु गुरुर्ज्येष्ठो यदि स्वतः ।
 कर्तव्यस्तु प्रणामो वै तर्पणं चापि चर्वणम् ॥ २१ ॥
 अदीक्षितं कनिष्ठं वा पित्रादिं पूजयेत् पुर ।
 विद्या-सम्बन्धतो योनि-सम्बन्धं प्रबलो यत ॥ २२ ॥
 प्रसङ्गात्पूजितश्चादौ स्वात्मीकाराय सर्वथा ।
 प्रतीक्षेत स्वात्मनो ज्येष्ठानन्यथा पतितो भवेत् ॥ २३ ॥

विशेषार्घ्यात्तु शक्तीनां वीराणां हेतुपात्रतः ।
 अन्यथा पात्रदानात् तु देवताशापमाप्नुयात् ॥ २४ ॥
 विशेषार्घ्याच्छक्तिशेष वीरशेषं च हेतुतः ।
 स्वीकुर्वन्नैव दुष्येत वीरः शक्तिरपाश्वरि ॥ २५ ॥
 ग्राह्यं पात्रं दक्षकरे दीक्षावद्भिर्नरैः शिवे ।
 अन्यैर्बामेन हस्तेन ग्राह्यमेवं विनिर्णयः ॥ २६ ॥
 एवं समुपविश्यैव तर्पयेन्मूर्ध्नि वै गुरुन् ।
 देवतां हृदये तद्वदात्मानं मूलपङ्कजे ॥ २७ ॥
 हुनेत् कुण्डलिनीवह्नौ द्रव्यशेषं समन्त्रकम् ।
 देवतातुष्टये तद्वन्महाफलसमाप्तये ॥ २८ ॥
 पूजादिकमकृत्वा वा स्वीया(य) सामयिकार्चने ।
 व्रती वापि हुनेदेव न दोषस्तत्र विद्यते ॥ २९ ॥
 व्रतादिशङ्कया यस्तु न व्रजेदाहु(हू)तोऽपि सन् ।
 व्रतं तस्य प्रतिहतमनर्थं च समाप्नुयात् ॥ ३० ॥
 तस्मात् कनिष्ठाहृतोऽपि प्रविशेदेव मण्डले ।
 गुरुणा सन्निधौ तत्तन्मन्त्रैर्नामयुतैः शिवे ॥ ३१ ॥
 चरणे परमेष्ठ्यादींस्तर्पयेत् पूजयेदपि ।
 अदीक्षितानां देवेशि गुर्वादिक्रमतस्तथा ॥ ३२ ॥
 तर्पणं मस्तके प्रोक्तं न गुर्वाद्यङ्घ्रिपङ्कजे ।
 स्वगुरुन् सन्तर्प्य पश्चाच्छिष्यैस्तर्पणमाददेत् ॥ ३३ ॥
 असन्तर्प्य गुरुन् स्वीयान् क्रमेण परमेश्वरि ।
 न पात्रं नापि पूजा वा स्वीकुर्यादपि वै गुरुः ॥ ३४ ॥
 एव गुरुस्तु चरणे पादुका मूर्ध्नि तर्पयेत् ।
 गुरुस्तत्र शिवादीन् वा नवमाद्यानथ त्रयम् ॥ ३५ ॥
 हृदि त्रिकोणवदेवीर्महामाहेश्वरीमुखाः ।
 अष्टोत्तरशत मूलामात्मानं चात्मविद्यया ॥ ३६ ॥
 समर्च्य ओघान् स्वे मूर्ध्नि हृद्याम्नायानपीश्वरि ।
 तत उत्पाय देवेशि भक्तिभावेन सयुतः ॥ ३७ ॥

शक्तिशेष गुरुणा च शेष ग्राह्यमयापि वा ।
 वीराज्ज्येष्ठात् तथाचार्याद् ग्राह्यं शेषं तु चर्वणम् ॥ ३८ ॥
 तद-भावेऽपि चान्यस्माज्ज्येष्ठाद् ग्राह्यं हिमाद्रिजे ।
 कथञ्चिदादौ तु गुरोरगृहीते तु शेषके ॥ ३९ ॥
 सर्वान्ते वा गुरो शेषो ग्राह्य एव नगात्मजे ।
 आज्ञा होष्यामीति तत प्रार्थयेत् पात्रहस्तक ॥ ४० ॥
 प्रार्थनं चाम्यनुज्ञान ज्येष्ठेपूत्थाय वै भवेत् ।
 अन्यथा चाप्यवज्ञानाद् देवताशापमाप्नुमात् ॥ ४१ ॥
 आचार्यमेवादिकन्ये कनिष्ठमपि प्रार्थयेत् ।
 त्रिखण्डं मातृकायास्तु अकथाद्यं यथाक्रमात् ॥ ४२ ॥
 आत्मविद्या शिवाद्यं च तत्त्व तत्तत्समूहकम् ।
 प्रकृत्याद्य च मायाद्य शिवाद्य त्रितय तथा ॥ ४३ ॥
 शरीराणा स्थूलसूक्ष्मकारणाना तथा त्रयम् ।
 ब्रह्मविष्णुऋद्रूपग्रन्थीनामगदेहजे ॥ ४४ ॥
 मिथुनत्रितय वाणीवत्तभौ श्रीहरी तथा ।
 विद्याशङ्कररूपौ च त्रितय हेतु-सस्तुते ॥ ४५ ॥
 मूलबीजत्रयं तत्तत्क्रमेण तु विशेषितम् ।
 ब्रह्मविष्णुपशुपतिभ्यो हुनेद् वह्निशक्ति ॥ ४६ ॥
 मूलमध्यशिखारूप-कुण्डल्यग्नौ शिवात्मके ।
 एव पात्रत्रय हुत्वा पात्र प्रक्षालयेत् सुधी ॥ ४७ ॥
 तत्त्वत्रयान्तरे यस्तु पात्र पाणिद्वय तथा ।
 क्षालयेदनिमित्तेन तस्य कर्म निरर्थकम् ॥ ४८ ॥
 सदाशिवाय च तत समष्ट्या तुर्य पात्रकम् ।
 हुत्वाऽन्ते क्षालितेनैव पूर्णपात्रं हुनेच्छिवे ॥ ४९ ॥
 हिरण्यपात्रमन्त्रेण तत प्रक्षाल्य शङ्करि ।
 शक्त्या स्वर्णादिसयुक्तमर्पयेत् पात्रमम्बिके ॥ ५० ॥
 यत्किञ्चिद्वापि पात्रस्य दत्त्वाऽनन्तफल भवेत् ।
 सुवासिन्या कुमार्या च त्रितत्त्वान्ते महेश्वरि ॥ ५१ ॥

आचार्याय प्रदातव्यं सावशेषं हि पात्रकम् ।
 एवं प्रोक्तविधानेन हुत्वा पात्राणि वै क्रमात् ॥ ५२ ॥
 उच्छिष्टं तु समादेयं हेत्वादेर्ज्योष्ठतः क्रमात् ।
 विद्यासम्बन्धतो वापि योनिसम्बन्धतस्तथा ॥ ५३ ॥
 ज्येष्ठानामपि चोच्छिष्टं दीक्षितानां तु भक्षयेत् ।
 पूर्वं दीक्षायुतो ज्येष्ठो महादीक्षायुतश्च वै ॥ ५४ ॥
 नान्यो(न्ये) ज्येष्ठाः समाख्याता वयो-विद्या-विशेषतः ।
 वयोहीनं योनिमात्रज्येष्ठं च परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥
 दीक्षाहीनस्य चोच्छिष्टं जनकस्यापि दीक्षितः ।
 न भक्षयेत् सकृद्वापि भुक्त्वा पातित्यमानु(या?)यात् ॥ ५६ ॥
 तथा गुरुसमेभ्यश्च सम्प्रार्थ्योच्छिष्टमाददेत् ।
 गुरोर्गुरुमुखास्तद्वद् गुरुज्येष्ठा अपीश्वरि ॥ ५७ ॥
 सर्वे ते गुरवः प्रोक्तास्तेषां शिष्योऽपि स स्मृतः ।
 सुवासिनीभ्यः शिष्याभ्यो देयं नान्यत्र शेषकम् ॥ ५८ ॥
 विद्यासम्बन्धहीनोऽपि ज्येष्ठ आचार्यसत्तमः ।
 शक्तिशेषानन्तरतस्तस्माद् ग्राह्यं तु चर्वणम् ॥ ५९ ॥
 एव पात्राणि स्वीकुर्यादुल्लासे योग्यताक्रमात् ।
 आरम्भस्तरुणस्तद्वद् यौवनः प्रौढ एव च ॥ ६० ॥
 प्रौढान्त्यश्चोन्मनस्तद्वदनवस्थ इति क्रमात् ।
 एतद्भेदस्तु विज्ञेयो बोधानां तारतम्यतः ॥ ६१ ॥
 यौवनान्तेषु सर्वेषामधिकारो वररत्ने ।
 आचार्यस्य चतुर्थान्तमन्ये त्वभ्यासशीलिनाम् ॥ ६२ ॥
 पानमेतत् त्रिप्रकारं दिव्यवीरपशुक्रमात् ।
 विशेषार्थोद्वासनान्तं दिव्यपानं प्रकीर्तितम् ॥ ६३ ॥
 ततः पश्चाद् वीरपानमन्यत्^१ स्यात्पशुपानकम् ।
 दिव्यमेव ब्राह्मणे तु वीरं च क्षत्रवैश्ययोः ॥ ६४ ॥

शूद्रस्य त्रितयं ज्ञेयमेवं शास्त्रस्य निर्णयः ।
 एवं यथोक्तबोधान्ते जपध्यानादिकं चरेत् ॥ ६५ ॥
 अभ्यासस्यानुरोधेन नात्यन्तं स्याद् बहिर्मुखः ।
 उत्तमा मध्यमास्तद्द्वयमाश्चाधमाधमाः ॥ ६६ ॥
 चतुर्धा कौलिकाः प्रोक्तास्तेषां भेदमिमं शृणु ।
 अशेष-जगतामात्मप्रसरत्वं सुवेत्ति यः ॥ ६७ ॥
 स कौलिकोत्तमो ज्ञेयो भावयत्यनिशं तु यः ।
 जगदेव्यात्मनामैक्यं स मध्यः कौलिको मतः ॥ ६८ ॥
 योऽन्तराधारचक्रेषु मानसार्चापरः सदा ।
 अधमः स तु विज्ञेयो यो बाह्यार्चारतः सदा ॥ ६९ ॥
 अधमाधमः स ज्ञेयो भवेदेवं चतुर्विधाः ।
 एवमभ्यासानुरूपाद् ध्यानाद्यं तु समाचरेत् ॥ ७० ॥
 उत्तमः कुलयोगो हि यत्ताभान्नानुशोचति ।
 तमेव सर्वथा जन्तुः साधयेद् गुरुमार्गतः ॥ ७१ ॥
 स्वविकल्पैक-संसिद्धिसारं जगदशेषकम् ।
 स्वशक्तिमात्रं जानीयात् कुलयोगस्त्वयं शिवे ॥ ७२ ॥
 एवमभ्यस्य सुचिरं शाम्भवीमुद्रयान्वितः ।
 यथेच्छं तु पिबन् मद्यं सर्वं सर्वत्र भक्षयन् ॥ ७३ ॥
 वसन् वेश्यासु सततं जीवन्मुक्तो न संशयः ।
 पिबन् मुहुः पतन् भूमावुत्थाय च पुनः पिबन् ॥ ७४ ॥
 करेणादाय कलशमागलान्तं पिबन् वमन् ।
 शीतोष्ण-सुखदुःखादि-द्वन्द्वं पश्यन् समं सदा ॥ ७५ ॥
 जपपूजाविहीनोऽपि स जीवन्मुक्त उच्यते ।
 अन्तर्लक्ष्यं बहिर्दृष्टिः सन्तुष्टो निश्चल-स्थितिः ॥ ७६ ॥
 एषा तु शाम्भवी मुद्रा जीवन्मुक्ति-फलप्रदा ।
 अथ वक्ष्ये मण्डलीयान् धर्मान् कौलिकसम्भवान् ॥ ७७ ॥

गुप्त्यै नतिर्देवतायां भक्तिः कार्या सदा बुधैः ।
 गुरु-दैवत-मन्त्राणां समयाचारवर्त्मनः ॥ ७८ ॥
 न निन्दां शृणुयात् क्वापि न तिष्ठेत् तत्र सर्वथा ।
 मन्त्रं मुद्रामात्मनाम शिष्यादन्यत्र नो वदेत् ॥ ७९ ॥
 सुवासिनी-समूहं च दृष्ट्वा भक्त्या नतिं चरेत् ।
 पशुहस्तगतं नैव कुर्याच्च कुल-पुस्तकम् ॥ ८० ॥
 न गळे(च्छे)त् पशुसङ्गं वै पशुशास्त्रं विवर्जयेत् ।
 पशवस्तु परज्ञानभक्तिश्रद्धाविवर्जिताः ॥ ८१ ॥
 सच्छास्त्रनिन्दकास्तेषां शुक्तकैकनिर्मितम् ।
 पशुशास्त्रमिति प्रोक्तं साधकस्तु न तत्स्पृशेत् ॥ ८२ ॥
 सर्वदा कुलशास्त्रं तु चिन्तनीयं प्रयत्नतः ।
 मण्डले शिवरूपं तु सदा सर्वं विभावयेत् ॥ ८३ ॥
 विशेषेण तु शक्तीश्च भावयेद् देवतात्मिकाः ।
 न कुर्यादपमानं हि नाम्नां तासामसंश्रयेत् ॥ ८४ ॥
 कुलद्रव्यं निषेवेत मण्डलान्तर्ग चान्यथा ।
 मण्डलाद् बाह्यतो यस्तु कुलद्रव्यं निषेवेते ॥ ८५ ॥
 पशुपान तेन कृतं सत्यं देवि ब्रवीमि ते ।
 मण्डलाद् बाह्यतोऽप्येताः सुवासिन्यस्तवांशजाः ॥ ८६ ॥
 निषेवन्त्यः कुलद्रव्यं न दोषं प्राप्नुवन्ति ताः ।
 प्रातःस्मृत्यादिसन्ध्यान्तं भूशुद्ध्यादिकमेव च ॥ ८७ ॥
 कुर्याज्जपेन्मुख्यमन्त्रानन्यमन्त्रान् सकृत्पठेत् ।
 पूजयेत् तु कथंचिद्वा शक्तिप्रज्ञानुसारतः ॥ ८८ ॥
 स्तोत्रं च कवचं नाम्नामावलिं चापि नित्यशः ।
 एष नैत्यकधर्मस्तु साधकानां सुसंमतः ॥ ८९ ॥
 दीक्षा प्राप्य तु यो मर्त्यः सुकल्पशपायुपासने ।
 त्यक्तुमिच्छेत् मोहेन स्वदेहं पतितो हि सः ॥ ९० ॥

१. न्याय मन्त्रान्-क ।

२. स्व देह-क ।

उपासनं¹ विहत्यासौ न दीक्षाफलमश्नुते ।
 समानां शतकं जीवेद् देवतोपासनाय वै ॥ ९१ ॥
 इतीच्छेत सदा मर्त्यो न श्रुतिं दीक्षितः क्वचित् ।
 दीक्षितस्यात्मसन्त्यागस्तस्मान्नैव विधीयते ॥ ९२ ॥
 आत्मानं त्यक्तुमिच्छेत मोक्षार्थमपि यो नरः ।
 प्रयागादिष्वपि शिवे दुर्लभा तस्य सद्गतिः ॥ ९३ ॥
 तस्माद् दीक्षायुतो नैव उपास्तिविहितं चरेत् ।
 उपास्याचरणादेव भवेत् साधकसम्मतः ॥ ९४ ॥
 एवं गुरुक्ति-सच्छास्त्र-विश्वासाद् भक्तियोगतः ।
 सर्वमात्मवता कार्यमन्यथा नाशमृच्छति ॥ ९५ ॥
 अयं सर्वोत्तमो धर्मः शिवोक्तः सुखसिद्धिदः ।
 जितेन्द्रियस्य सुलभो नान्यस्यानन्तजन्मभिः ॥ ९६ ॥
 यद्गुर्ध्वरेतसा सर्वत्यागिनामनिकेतिनाम् ।
 क्षणेन स्मृतमात्र³ तु मोहमुत्पादयत्यलम् ॥ ९७ ॥
 तदेवात्र हि ससिद्धौ कारणं सर्वभीरितम् ।
 इतो मद्यमितो मासं भक्ष्यमुच्चावचं तथा ॥ ९८ ॥
 तरुण्यश्चारुवेनाद्या मद⁴धूर्णितलोचनाः ।
 तत्र संयतचित्तत्वं सर्वथा ह्यतिदुष्करम् ॥ ९९ ॥
 भक्तिश्रद्धाविहीनस्य कथं स्यादेतदीश्वरि ।
 महाविघ्नसहस्रौघमकरग्राहसङ्कुलम् ॥ १०० ॥
 सन्मुक्ति-द्वीपनगरी सिन्धुमार्गं भयानकम् ।
 दृढश्रद्धाकर्णयुतां भक्तिनौकां विना जनः ॥ १०१ ॥
 सदाचारानुकूलोद्यद्वायुमात्रेण शङ्करि ।
 न सन्तरेदुपायानां सहस्रैः प्रगुणैरपि ॥ १०२ ॥

तस्मात्	सदा	भक्तियुतः	श्रद्धाभावन-संयुतः ।
कौलमार्गमुपासीनः		शुभां	गतिमवाप्नुयात् ।
एतत्त्वया	तु	यत्पृष्ट	तदाख्यातमगात्मजे ॥ १०३ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरारण्वे त्रिपुरासारसर्वस्वे स्वात्मीकारादिकथनं नाम चतुर्दशस्तोत्रं ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशस्तरङ्गः

गिरिजोवाच

महेश करुणासिन्धो मत्प्राणप्रियवल्लभ ।
मुद्राणा लक्षण ब्रूहि त्रिपुरार्णवसंस्थितम् ॥ १ ॥

शिव उवाच

शृणु प्रियतमे वक्ष्ये मुद्राणा लक्षण परम् ।
यद्दर्शनान्मुद राति मुद्रा तस्मात्प्रकीर्तिता ॥ २ ॥
त्रिपुरार्णवसम्प्रोक्तविधिना सशृणु प्रिये ।
सक्षोक्षि(भि)णी विद्राविष्याकर्षणी च वशङ्करी ॥ ३ ॥
उन्मादिनी महाङ्कुशा खेचरी बीजरूपिणी ।
योनि पाशाङ्कुशौ चापबाणाश्चेति त्रयोदश ॥ ४ ॥
त्रयोदशविधा मुद्रा देवताया प्रदर्शने ।
मध्यादित्रितय चोर्ध्वमुख सम्मिलित द्वयो ॥ ५ ॥
अङ्गुल पृष्ठमिलितमङ्गुष्ठाग्रयुत तथा ।
ऋजुरूपे च तर्जन्यावग्रदेशसुयोजिते ॥ ६ ॥
सक्षोभिणी नाम मुद्रा प्रथमा परिकीर्तिता ।
अत्रैव मध्यमाद्वन्द्व तर्जनीवत् स्थित तथा ॥ ७ ॥
तत्पाश्वे तर्जनीयुग्म द्वितीयेय प्रकीर्तिता ।
अङ्गुष्ठादित्रय प्राग्बधुक्त स्यात्परमेश्वरि ॥ ८ ॥
अनामा च कनिष्ठा च ऋजुरूपा च पूर्ववत् ।
तृतीयेय च करयो सम्प्रोतान्यङ्गुलानि च ॥ ९ ॥
मुष्टिरूपकरद्वन्द्वोदरसस्थानि तानि तु ।
चतुर्थीयन्तु विख्याता कनिष्ठाद्वितय तु यत् ॥ १० ॥
दक्षोपरि स्थिता वामेत्येव व्यत्यस्य तद्द्वयम् ।
मध्यमाभ्या धृतेऽनामातर्जन्यौ च प्रसारिते ॥ ११ ॥

मध्यमाप्रयुताङ्गुष्ठे मुद्रेयं पञ्च मता ।
 वक्रतर्जनिकायोगादियं पष्ठी प्रकीर्तिता ॥ १२ ॥
 वामानामाकनिष्ठोर्ध्वस्थितं तदितरद्वयम् ।
 तर्जनीभ्यां (म) त्र्यष्ट्याद्वयाग्रं मध्यपाश्व(श्व)योः ॥ १३ ॥
 तदग्रद्वितयं युक्तं तदन्तःसन्निधापितम् ।
 अङ्गुष्ठाग्रद्वयं हस्तद्वयवेष्टनतः कृतम् ॥ १४ ॥
 सप्तमी मध्यमायुग्ममनामावत् तथा पुनः ।
 अनामा मध्यमावत्स्यादङ्गुष्ठीवाष्टमी भवेत् ॥ १५ ॥
 नवमी तु पुरा प्रोक्ता तर्जन्यौ मुष्टिनिर्गते ।
 वेष्टिते व्यत्यस्य करौ मध्यच्छिद्रयुतं तथा ॥ १६ ॥
 वामस्कन्धे तु विन्वस्ता दशमी सम्प्रकीर्तिता ।
 वक्रतर्जनिका मुष्टेर्निर्गता चाङ्गुशा मता ॥ १७ ॥
 तीर्थाऽऽह्वाने तु सम्प्रोक्ता क्रौंबीजेन तु संयुता ।
 दक्षस्कन्धे सन्निविष्टा तीर्थाऽऽह्वानाङ्गुशा परा ॥ १८ ॥
 वाममुष्टिर्हृत्समीपे द्वादशी परिकीर्तिता ।
 तदग्रे दक्षिणा मुष्टिश्चरमा सम्प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥
 वाम-मध्यानामिके च ऊर्ध्वस्ये दक्षयोस्तयोः ।
 दक्षमध्यानामिकाग्रे तथा वामस्थयोस्तयोः ॥ २० ॥
 तर्जनीं च कनिष्ठां च योजयेद् वामदक्षयोः ।
 अधोमुखी धेनुमुद्रा प्रोक्तैषा परमेश्वरि ॥ २१ ॥
 दक्षतर्जन्यूर्ध्वतस्तु कनिष्ठायास्तथैव च ।
 वामाभ्यां वेष्टयेत् जितेभ्यामङ्गुष्ठाग्रे सुयो ॥ २२ ॥
 करपृष्ठद्वयं युक्तं मध्यमानामिकाद्वयम् ।
 वक्ररूपं सुयुक्तं च तार्क्ष्यमुद्रेयमीरिता ॥ २३ ॥
 अङ्गुलाग्राणि सयोज्य कुम्भमुद्रा तु कुम्भवत् ।
 दक्षोर्ध्व(र्ध्व)रीत्या सवेष्ट्य करौ प्रोताङ्गुलौ शिवे ॥ २४ ॥
 पृष्ठतः परिवर्त्याथ मध्यमादित्रयं तथा ।
 मुष्टौ स्थितं तर्जनिकाऽङ्गुष्ठी बाह्ये ऋजूयुते ॥ २५ ॥

सहारमुद्रा सम्प्रोक्ता देवतोद्वासकर्मणि ।
 तर्जनी मुष्टि-निर्मुक्ता भ्रामयेत् त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ २६ ॥
 ज्योतिर्मुद्रा तु सम्प्रोक्ता नियुक्ता रातिके शिवे ।
 वामाङ्गुष्ठं दक्षमुष्टौ दक्षाङ्गुष्ठाग्रयोजितम् ॥ २७ ॥
 वामाङ्गुलाग्र चैषा तु शङ्खमुद्रा प्रकीर्तिता ।
 दक्षोर्ध्वक्रमयोगेन ततोपरि तलं न्यसेत् ॥ २८ ॥
 पृथक् कृतान्यङ्गुलानि कनिष्ठामूलदेशके ।
 अङ्गुष्ठमूलयोगेन चक्रमुद्रा समीरिता ॥ २९ ॥
 दक्षाङ्गुष्ठादिकं वामाङ्गुष्ठसन्ध्यादिषु क्षिपेत् ।
 अङ्गुलाग्राणि संयोज्य करपृष्ठे तु मध्यमे ॥ ३० ॥
 ऋजूध्वग्नि योजिते च कूर्परान्तं करद्वयम् ।
 संयोजित समाख्याता गदामुद्रेति शङ्करि ॥ ३१ ॥
 दक्षे कनिष्ठामूले तु अङ्गुष्ठाग्रं विनिक्षिपेत् ।
 ऋजुयुक्तोर्ध्वाङ्गुलानि खङ्गमुद्रा भवेदियम् ॥ ३२ ॥
 करयोस्तलमूलं च कनिष्ठाङ्गुष्ठमस्तकम् ।
 संयोज्य चेषद्वक्राणि पृथगूर्ध्वाङ्गुलानि च ॥ ३३ ॥
 परस्पर सम्मुखाग्राण्येषा पद्माभिधा भवेत् ।
 पुरा प्रोक्ता योनिमुद्रा सैवात्रानन्तरा मता ॥ ३४ ॥
 दक्षमुष्टि-विनिर्गच्छतर्जन्याद्यङ्गुलत्रयम् ।
 पृथगूर्ध्वाग्रकं तु त्रिशूलाख्या भवेदियम् ॥ ३५ ॥
 ताक्ष्य-धेनुद्वयं प्रोक्त शृणु तत्पश्चिमं शिवे ।
 दक्षमुष्टि-विनिर्गच्छतर्जन्याद्यङ्गुलद्वयम् ॥ ३६ ॥
 तर्जनी-पृष्ठदेशे तु मध्यमोदर-योजनात् ।
 ऊर्ध्वाङ्गुलाग्रा सम्प्रोक्ता मुद्रा डमरुसजिता ॥ ३७ ॥
 मुष्टिद्वय कनिष्ठायां करभान्त तु योजितम् ।
 उत्तान तु तल कृत्वा चाङ्गुष्ठद्वितय ऋजु ॥ ३८ ॥
 दक्षोत्तराग्रक कुर्यान्मुद्रा शार्ङ्गाद्विया भवेत् ।
 मुष्टिद्वयं विनिर्गच्छदङ्गुष्ठ चोर्ध्वमस्तकम् ॥ ३९ ॥

प्रागग्रा तर्जनी कुर्यादियं नाराच-संज्ञिता ।
 दक्षहस्तोर्ध्वयोगेन वेष्टयित्वा कनिष्ठिके ॥ ४० ॥
 वाममध्यानामिकयोरग्रभागे तु वेष्टयेत् ।
 तर्जन्या दक्षया वामतर्जन्यग्रेण योजयेत् ॥ ४१ ॥
 दक्षाङ्गुष्ठा मध्यमाग्रमनामाग्रं नभोमुखम् ।
 वामाङ्गुष्ठं दक्षपृष्ठे मुद्रा कौस्तुभ-संज्ञिता ॥ ४२ ॥
 अधोमुखं दक्षहस्तमुत्तानं वामहस्तकम् ।
 दक्षतर्जनिकां वामकनिष्ठोपरि निक्षिपेत् ॥ ४३ ॥
 वामतर्जनिकायाञ्च कनिष्ठां दक्षिणां क्षिपेत् ।
 वामतर्जनिकापृष्ठाद् वामाङ्गुष्ठोदरे क्षिपेत् ॥ ४४ ॥
 दक्षमध्याऽनामिकाग्रे दक्षाङ्गुष्ठोदरे क्षिपेत् ।
 वाममध्यानामिकाग्रे मुद्रा श्रीवत्ससंज्ञिता ॥ ४५ ॥
 दक्षमुष्टिर्दक्षिणाग्रे मुद्रा मुसलसंज्ञिता ।
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयुगलकरपृष्ठाग्रयोः पृथक् ॥ ४६ ॥
 एवविधा योनिमुद्रा त्रिखण्डा सम्प्रकीर्तिता ।
 एता मुद्रा जपादौ तु प्रदर्श्या देवतामुदे ।
 एतन्मुद्राविवरणं प्रोक्तं शुश्रूषितं तु ते ॥ ४७ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरार्णवे त्रिपुरासारसर्वस्वे मुद्राविवरणं नाम पञ्चदशस्तरङ्ग ॥ १५ ॥

अथ षोडशस्तरङ्गः

पार्वत्युवाच

शङ्कराऽशनाविषया पूजां वद दयानिधे ।
असमर्थैस्तथा मन्दैर्नैषा कर्तुं प्रभाविता ॥ १ ॥

महादेव उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि पूजा गौणा लघीयसीम् ।
मुख्य-द्रव्येण पूजाया न सक्षेपो विधीयते ॥ २ ॥
आपत्काले त्वावृति तु चतुर्थाद्यामथापि वा ।
पष्टाद्यां वापि कुर्वीत मुख्या वै पञ्चिकास्वपि ॥ ३ ॥
होमं मन्त्र समावृत्या सर्वभूताभिध बलिम् ।
शान्तिस्तुति यथाशक्त्या चैवमन्यत्र शङ्करि ॥ ४ ॥
अनुकल्पेन पूजायामपीत्य तु लघीयसीम् ।
अत्राप्यशक्तो वक्ष्यामि समाहिततया शृणु ॥ ५ ॥
सामान्यार्घ्यमेकमेव पीठशक्तीश्च पूजयेत् ।
यथाशक्त्या समावाह्य सम्पूज्योक्तविधानतः ॥ ६ ॥
मूला त्रिस्तिति-निन्या च षोडशीं तत्परामपि ।
त्रिगुह्णं पादुकामङ्गत्रिकोणाखण्डदेवता ॥ ७ ॥
अष्टादशेमा. सम्पूज्य चान्याश्चापि तु देवताः ।
माला-मन्त्रोक्तान्ना तु प्रत्येक कुसुमाक्षतैः ॥ ८ ॥
पूजयन्तपि पूजायाः फल प्राप्नोत्यसशयम् ।
अलब्धे चोपकरणे मनसार्चा समाचरेत् ॥ ९ ॥
माला-मन्त्रजपो वापि कर्तव्य परमेश्वरि ।
सर्वमेतद् बाह्यरते चान्तरोपासनेन तु ॥ १० ॥
आन्तरोपासना देवि तन्त्रेषु बहुधा स्थिता ।
तत्र किञ्चित् प्रवक्ष्यामि सावधानमना शृणु ॥ ११ ॥

सुपुम्णोर्ध्वं	सुधारश्मि-कोटिकान्तिसमप्रभम्	।
अधोमुख	गुरुस्थान	सहस्रदलशोभितम् ॥ १२ ॥
सुपुम्णाधो	रक्तवर्णं	सहस्रदलपङ्कजम् ।
कुलाख्यं कर्णिकासंस्थं	कुलकुण्डे	स्थिता हि सा ॥ १३ ॥
कुण्डलीशक्तिरित्युक्ता		तटित्कोटिनिभारुणा ।
अकुले पूर्णचन्द्राभः	श्रीगुरुः	परमेश्वरः ॥ १४ ॥
अहकारात्मनावेतौ	भावयित्वा	व्यवस्थितौ ।
चतुर्दलाधारपद्मादधःस्थाद्विपुवाख्यकम्		॥ १५ ॥
पट्टदलं रक्तवर्णं	स्यात् तदाज्ञा	द्योत-सप्तके ।
क्रमेण तत्र नयेद् देवीं	गन्धाद्यैः	पञ्चभिर्यजन् ॥ १६ ॥
ताम्बूल प्रणतिं चापि	ततस्तु	शिवसंयुताम् ।
ध्यायन्क्षणं तु विश्रम्य	शून्यत्रयमयौ	स्मरेत् ॥ १७ ॥
अहकारौ तत्र तौ तु	तत्त्वाद्यन्तौ	प्रकीर्तितौ ।
तत्त्वाद्यः शून्यरूपौ वै	विसर्गस्त्वन्त्य	ईरितः ॥ १८ ॥
अहकारौ तु तस्माद् वै	शून्यत्रितयरूपकौ	।
तदेव तेजस्त्रितयं(य)	महरूप हृदि स्फु(स्म)रेत्	॥ १९ ॥
एवमादिप्रकारेण	भावयन्	भवजिज्जनः
एवविधोपासकाना	न	पूजादिर्विधीयते ।
एवं ते सर्वमाख्यात	किमन्यच्छ्रेतुमिच्छति	॥ २० ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरारणवे त्रिपुरासारसर्वस्वे सक्षेपपूजाविधिर्नाम षोडशस्तोत्रम् ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशस्तरङ्गः

देव्युवाच

महादेव ब्रूहि विभो पूजा नैमित्तिकाभिधाम् ।
कृपया परया युक्तो यद्यह तव वल्लभा ॥ १ ॥

वृषध्वज उवाच

निशामय महादेवि वदतो मम तद्विधिम् ।
नित्या नैमित्तिकां चापि साधकस्त्वाचरेत् सदा ॥ २ ॥
अशक्तो नित्यपूजाया मालामन्त्रं पठेच्छिवे
नैमित्तिका सर्वथैव कुर्यात् साधकपुङ्गवः ॥ ३ ॥
तत्रासमर्थो गुर्वाद्यैः कारयेदर्चनं बुधः ।
प्रतिमासं चैकवारमपि द्वार्चा तु कारयेत् ॥ ४ ॥
तत्राप्यशक्तः पद्भिस्तु मासैर्वा कारयेत् तु ताम् ।
तत्रोक्तविधिना हेतुमुखैर्द्रव्यैस्तु भक्तितः ॥ ५ ॥
यथाशक्त्वा पराशक्तेः पूजा वै कारयेत् सुधीः ।
आलस्यादथवा लोभात् पद्भिर्मसैरनर्चयन् ॥ ६ ॥
पशुर्भवेत् तस्य सङ्गं साधकः परिवर्जयेत् ।
पञ्चपर्वयुगाद्यादौ तथा पुण्याधिके दिने ॥ ७ ॥
तत्तद्द्रव्यैः पूजयेद् वै कुलपर्वस्वपीश्वरि ।
समातिथिः कुलतिथिर्द्वितीया दशमी तथा ॥ ८ ॥
कुलाकुलतिथिः षष्ठी चान्या स्यादकुला तिथिः ।
कुलवारी भौमशुक्रौ कुलाकुलमयो बुध ॥ ९ ॥
कुल स्यात् समनक्षत्रं रौद्रवारुणमूलभम् ।
कुलाकुल चाभिजिञ्च तथाऽन्यदकुल स्मृतम् ॥ १० ॥

कुलतिथ्यादिकं देवि कुलपर्वप्रकीर्तितम् ।
 कृष्ण¹त्रयोदशी शुक्ले² तृतीया दशमी तथा ॥ ११ ॥
 असितद्वादशी चामा शुक्लपष्ठी सितेतरा ।
 चतुर्दशी तथा शुक्ल³नवमी कृष्णपञ्चमी ॥ १२ ॥
 पूर्णमासी शुक्लगता चतुर्थी कृष्णपक्षगा ।
 एकादशीति चैत्रादिमासेष्वेकैकशो भवेत् ॥ १३ ॥
 एतानि देवि(वी)पर्वाणि पूजयित्वा महाफलम् ।
 कुलपर्वस्वपि तथा स्नानं दानं जपो व्रतम् ॥ १४ ॥
 पूजनं चाप्यनन्तं स्यात् त्रिपुराप्रीतिकारकम् ।
 नित्यपूजां दिवा कुर्याद् रात्रौ नैमित्तिकीं तथा ॥ १५ ॥
 दिवापर्वसमायोगे दिवाऽपि परमेश्वरि ।
 काले प्राप्ते नित्यपूजां पश्चात् कुर्यादगाङ्गजे ॥ १६ ॥
 एव सन्ध्यादिक सर्वं मध्येऽन्त्ये वा समाचरेत् ।
 मध्ये त्वावश्यकं प्राप्ते समायैकाङ्गमीश्वरि ॥ १७ ॥
 पात्रादिस्थापनारूपं कुर्यादावश्यकक्रियाम् ।
 एकदा पर्वणां योगे चाङ्गाधिक्ये च कर्मणाम् ॥ १८ ॥
 उल्लिख्य तु निमित्तानि सङ्कल्पे त्वखिलानि तु ।
 आवर्तयेत् पूजनं वै तत्तदङ्गेन मिश्रितम् ॥ १९ ॥
 तदभावे तु चैक(के)न पूजनेन कृतार्थता ।
 गुरु-शक्त्यादि-पूजा तु ⁴सर्वान्ते भवतीश्वरि ॥ २० ॥
 पूर्णिमाया चैत्रमासि त्रिपुरां दमनैर्यजेत् ।
 पूजयेद् दमनं देवि तथैव कुसुमाक्षतैः ॥ २१ ॥
 शिवप्रसादसम्भूत ! अत्र सन्निहितो भव ।
 शिवकार्यं समुच्छिद्य नेतव्योऽसि शिवाज्ञया ॥ २२ ॥
 रतिकामौ तत्र यजेद् यथाविभवविस्तरम् ।
 समूलं वा तथा गुच्छमाहरेदस्त्रमन्त्रतः ॥ २३ ॥

1 ध्या त्रयो-क।

2 क्त्वा तृती-क।

3 क्त्वा नव-क।

4 सर्वान्ते भवतीश्वरि इत्यस्य स्थाने पूजां कुर्यात् सर्वान्तत दिवे-य।

अलाभे तु क्रयक्रीत सम्पूज्या हृत्य पूजयेत् ।
 पात्रे सस्थाप्य सम्पूज्य नववस्त्रेण छादयेत् ॥ २४ ॥
 जपेदघोरमन्त्रेण धेनुमुद्रा प्रदर्शयेत् ।
 अघोरे बाक्तया घोरे ह्रीं सर्वत सर्व शर्वे- ।
 भ्यो घोरतरे श्रीं नमस्तेऽस्तु स्वरूपेभ्य ।
 ह्रीं श्रीमादौ वेदमुख प्रोक्षयेदिति मन्त्रत ॥ २५-२६ ॥
 दीक्षोक्तवस्तु कलश पूर्णपात्रेण सयुतम् ।
 तण्डुलैर्भरित तत्र पूजयेत्त्रिपुराम्बिकाम् ॥ २७ ॥
 वसुपत्र कर्णिकाया नवयोनि च बाह्यत ।
 भूपुर सिन्दूरकृत तत्र तत्कलश क्षिपेत् ॥ २८ ॥
 तद्दक्षिणेऽष्टपत्रस्य कर्णिका शोकगर्भिता ।
 नानावर्णे सुहचिरा तरुमूले त्रिकोणकम् ॥ २९ ॥
 त्रिकोणे कामदेव तु रति-प्रीतियुत यजेत् ।
 पूजयेत् त्रिपुरा तद्वत् कलशे पर्वतात्मजे ॥ ३० ॥
 यन्नादावपि सम्पूज्य सर्वत्र दमनैर्यजेत् ।
 पञ्च-पूजादिहोमाद्य ततो निर्वर्तयेत् क्रमात् ॥ ३१ ॥
 तथाग्नि बलिदेवाश्च गुर्वाद्य दमनैर्यजेत् ।
 पूजान्ते तस्य निर्माल्य धारयेन्मूर्ध्नि भक्तित ॥ ३२ ॥
 सबस्त्र-दक्षिणायुक्त कलश यत्प्रपूजितम् ।
 दद्यात् तत्तु सुवातिन्यै ब्राह्मणायाथवा शिवे ॥ ३३ ॥
 चैत्रादिज्येष्ठपर्यन्त नागाङ्गेन्द्र(न्दु)दिनेऽथवा ।
 दमनै पूजयेद् देवीं भक्तिश्रद्धासमन्वित ॥ ३४ ॥
 पवित्रैस्त्रिपुरामर्चच्छ्रवणे प्रोक्तरात्रिपु ।
 आश्विनान्तेषु वा पूजा पवित्रै पर्वतात्मजे ॥ ३५ ॥
 सुवर्ण-रौप्य-कौशेय-कार्पास-शण मुञ्जकै ।
 दर्भैर्निर्मि(र्भि) तसूत्रेण पवित्र तु विधीयते ॥ ३६ ॥

प्रोक्तेषु	शणमुज्जादि	वनस्थानामुदीरितम् ।
भूभुजा तु	सुवर्णादि	सर्वेषा पट्टसूत्रजम् ॥ ३७ ॥
रक्तकौशेयसूत्रोत्थ		त्रिपुरा-परमप्रियम् ।
वितस्त्रितय	मालाकारवद्वेष्टयेत्	क्रमात् ॥ ३८ ॥
तदर्धान्यूनमपि	वा वित्तशाठ्य	विवर्जयेत् ।
तत्रान्त्यसूत्रेण	समप्रदेशे	ग्रन्थयेद् दृढम् ॥ ३९ ॥
सयोज्य	सूत्रान्त्ययुग	ग्रन्थयेच्चरम दृढ(म्) ।
ग्रन्थिभि	पण्णवतिभिस्तावत्सूत्रैर्विनिर्मितम्	॥ ४० ॥
एक षोडशरूप	तु द्वयमेक	तदात्मकम् ।
तत्तदावृत्तिसाख्यानि	सामान्यान्यानि	पार्वति ॥ ४१ ॥
बलीना तु	त्रिसाख्यानि	गुर्वादीनामपीश्वरि ।
अष्टगन्धेनानुघृष्य	पात्रे	शुद्धेऽधिवासयेत् ॥ ४२ ॥
महत्पवित्र	कलशे	तत षोडशरूपकम् ।
चक्रराजे	सुवासिन्यामग्नावेकात्मक	तथा ॥ ४३ ॥
अन्यानि	तत्तदावृत्तौ	बल्यादिष्वपि वै क्रमात् ।
पूर्ववत्कलश	दद्यात्	पवित्रैरिति पूजनम् ॥ ४४ ॥
एवमन्येषु	तद्द्रव्यैर्देवतामग्निमेव	च ।
सुवासिनीसामयिकानर्चयेद्विधिवच्छिवे		॥ ४५ ॥
आश्विनशुक्लप्रतिपत्समारभ्य		महेश्वरि ।
नवरात्रव्रत	कुर्यात्	तद्विधान निगद्यते ॥ ४६ ॥
सम्पूज्याद्यतिथौ	कुर्याज्जप	होम शत शतम् ।
द्वितीयादौ	द्वित्रिशतजपहोमौ	समाचरेत् ॥ ४७ ॥
नवम्यामधिक	चैक	शत स्याज्जपहोमयो ।
एका सुवासिनी	तद्वदधिका	पूजने भवेत् ॥ ४८ ॥
दुर्गामुमा	तथा गौरी	पश्चामपि रमा तथा ।
लक्ष्मी च	भारती	तद्वन्धेधामपि तत परम् ॥ ४९ ॥
स्व(स)रस्वती	नवम्या	तु महात्रिपुरमुन्दरीम् ।
पूजयेत् तु	सुवासिन्या	नवम्यन्त यथाक्रमात् ॥ ५० ॥

कुमार्या वापि तद्वत्तु पृथङ्नैवेद्यमाचरेत् ।
 मुद्गैस्तिलैस्तथा मापैर्हरिद्रा^१शैर्गुडैरपि ॥ ५१ ॥
 दधिभिश्च घृतैर्दुग्धैः संस्कृतान्निश्च पायसैः ।
 आवृत्यन्तं^२ तु निर्वर्त्य नैवेद्यस्य जपान्तत् ॥ ५२ ॥
 शतं जपेत्तु होमान्ते शतधा च पृथग् हुनेत् ।
 एवमेव द्वितीयादौ तथैव तु सुवासिनी ॥ ५३ ॥
 पूजाङ्गतोऽन्या सम्पूज्या चालाभे पूजयेत् तु ताम् ।
 इयं पूजा महापुण्या त्रिपुराप्रीतिकारिणी ॥ ५४ ॥
 एतां विना हीयते वै त्रिपुरोपासकः शिवे ।
 कार्तिके (तु) प्रकुर्वीत दीपपूजामगात्मजे ॥ ५५ ॥
 घृतपक्वपिष्टजेपु डमरु-प्रतिभेषु वै ।
 पात्रे तु दीपान् प्रज्वाल्य क्रमेण तु समर्पयेत् ॥ ५६ ॥
 अम्य(भ्य) च्योक्तविधानेन यन्त्रराज महेश्वरि ।
 आवृत्यन्तं समभ्यर्च्य ततो दीपान् समर्पये(त्) ॥ ५७ ॥
 दीपोपचारमन्त्रेण तत्तन्नामान्ततोऽर्पयेत् ।
 अवृत्तौ पूजिताना तु क्रमेण प्राणवत्तभे ॥ ५८ ॥
 नागानन्देदु(न्दु)संख्याता दीपाः स्युर्मुष्यकल्पकाः ।
 सकृत् प्रपूजनादेवं वाञ्छितार्थान् समा लभेत् ॥ ५९ ॥
 एव प्रोक्त-निमित्तेषु कुर्यान्नैमित्तिकार्चनम् ।
 अशक्तः सर्वपूजाया दमन च पवित्रकम् ॥ ६० ॥
 पूजयेन्नवरात्र^३ञ्च सर्वपूजा-फलोदयम् ।
 एतद्व्रयमकृत्वा तु न भवेदखिलं फलम् ।
 एतत्ते सर्वमारुपात् किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ६१ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरारवि त्रिपुरासारसर्वस्वे नैमित्तिकपूजाकथन नाम सप्तदशस्तोत्रं ॥ १७ ॥

१ द्रामिर्गु-क ।

२ त्यन्ते तु-क ।

३ त्रे च-क ।

अथाष्टादशस्तरङ्गः

देव्युवाच

देव देव महेशान परिपूर्ण सनातन ।
पुरा यः सूचितो मालामन्त्रस्तं कथयस्व मे ।
खड्गसिद्धिप्रदं नृणां महासाम्राज्यदायकम् ॥ १ ॥

ईश्वर उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
तस्य श्रवणमात्रेण ललिता प्रीतिमानुयात् ॥ २ ॥
इदं रहस्यं तन्त्रेषु गोपितं परमार्थदम् ।
न वक्तव्यं कस्यचिद् वा लोभान्मोहादपीश्वरि ॥ ३ ॥
म(१)लामन्त्रं महापुण्यं जप्त्वा सिद्धिमवाप्नुयात् ।
ऋपिस्तु वरुणादित्य उपस्थाधिष्ठितात्मकः ॥ ४ ॥
गायत्रीछन्द इत्युक्तं ललिता देवतेरिता ।
मूलवत् तु प्रविन्यस्य ध्यायेत्तां परदेवताम् ॥ ५ ॥
पद्मरागप्रतीकाशां त्रिनेत्रां चन्द्रशेखराम् ।
नवरत्नलसद्भूपां भूयितां पादमस्तकाम् ॥ ६ ॥
पाशाङ्कुशौ पुष्पशरान्दधतीं पुण्ड्रचापकम् ।
पूर्णतारुण्य-नाबण्य-तरङ्गितकलेवराम् ॥ ७ ॥
स्वममानाकार-वेप-कामेशाश्लेषसुन्दराम् ।
ध्यात्वैवं मानसैर्देवीमाराध्य प्रपठेत् ततः ॥ ८ ॥
अथ मालामन्त्रमिह प्रवक्ष्यामि शृणु प्रिये ।
ब(१)ग्लज्जा श्रीः समुच्चार्य तारं हृदयमेव च ॥ ९ ॥
त्रिपुरा-शब्दतः सुन्दरीति प्रोक्त्वा । ततः परम् ।
दयाच्छिरसस्तद्वच्छिखा-कवचनेत्रतः ॥ १० ॥

अस्त्राद् देवि समालिख्य कामेश्वरि भगात् ततः ।
 मालिन्यथ नित्यक्लिन्ने भेरुण्डे वह्निवासिनि ॥ ११ ॥
 महाविद्येश्वरि शिवदूति वै त्वरिते कुलात् ।
 सुन्दर्यथ तु नित्ये नीलपताके च तत्परम् ॥ १२ ॥
 विजये सर्वतो मङ्गले ज्वालान्ते तु मालिनि ।
 चित्रे महान्ते नित्ये च परमेश्वर-शब्दतः ॥ १३ ॥
 परमेश्वरि मित्रीशपष्ठीशोड्डीशशब्दतः ।
 चर्यानाथाच्च लोपामुद्रागस्त्यात्कालतापनात् ॥ १४ ॥
 धर्माचार्यान्मुक्तकेशीश्वरादीपकलादिकात् ।
 नाथान्मयि पठित्वा तु विष्णोरथ प्रभाकरात्^१ ॥ १५ ॥
 तेजसश्च मनोजाच्च कल्याणादपि रत्नतः ।
 वासुशब्दाद् देव मयि ^२श्रीरामानन्दतो मयि ॥ १६ ॥
 अणिमा-लधिमाशब्दान्महिभेशित्वशब्दतः ।
 वशित्व-प्राकाम्य-भुक्तीच्छाशब्दात्प्राप्तिशब्दतः ॥ १७ ॥
 सर्वकामपदात् सिद्धे ब्राह्मि माहेश्वरीति च ।
 कोमारि वैष्णव वाराहि माहेन्द्रि ततः परम् ॥ १८ ॥
 चामुण्डे च महालक्ष्मि सर्वशब्दान्ततः पठेत् ।
 संक्षोभिणि च विद्राविण्याकर्पिणि वशङ्कुरि ॥ १९ ॥
 उन्मादिनि महाशब्दादङ्कुशे खेचरीति च ।
 बीजे योनौ त्रिखण्डे च त्रैलोक्यान्मोहनादथ ॥ २० ॥
 चक्रस्वामिनि तद्वत्तु प्रकटादपि योगिनि ।
 कामाद् बुद्धेरहङ्काराच्छब्दात्स्पर्शाच्च रूपतः ॥ २१ ॥
 रसाद्गन्धाच्चित्तधैर्यस्मृतिनामाच्च बीजतः ।
 आत्मामृतशरीराच्चाकर्पिणीति पठेत्क्रमात् ॥ २२ ॥
 सर्वाशापरिपूरकाच्च चक्रस्वामिनीति वै ।
 गुप्ताशब्दाद्योऽग्निनीति ततोऽनङ्गपदात् क्रमात् ॥ २३ ॥

- १ कर-मूलपुस्तके ।
- २ रामानन्दात्मयीति घ-ग ।
- ३ धोतिनी-मूलपुस्तके ।

कुसुमे मेखले तद्वन्मदने मदनातुरे ।
 रेखे वै^१गिन्यङ्कुशे च मालिनीति च सर्वतः ॥ २४ ॥
 संक्षोभणात्तु चक्रान्ते स्वामिनीति च गुप्ततः ।
 तरयोगिनि पश्चात्तु सर्वशब्दान्ततः क्रमात् ॥ २५ ॥
 सक्षोभिणि च विद्राविण्याकर्षिणि च वै ततः ।
 आह्लादिनि च सम्मोहिनि स्तम्भिनि च जृम्भिणि ॥ २६ ॥
 वशङ्करि रब्जिनि चोन्मादिन्यर्थाच्च साधिनि ।
 सम्पत्तिपूरणि मन्त्रमयि द्वन्द्वक्षयङ्करि ॥ २७ ॥
 सर्वसौभाग्यदायाच्च कचक्रस्वामिनीति वै ।
 सम्प्रदायाद्योगिनि च सर्वशब्दान्ततः क्रमात् ॥ २८ ॥
 सिद्धिप्रदे च सम्पत्प्रदे प्रियङ्करि वै ततः ।
 मङ्गलात् कारिणि तथा कामशब्दात् प्रदे तथा ॥ २९ ॥
 दुःखाद् विमोचि(च)नि तथा मृत्युप्रशमनीति च ।
 विघ्नान्निवारि(र)ण्यङ्गात् तु सुन्दरीति ततः परम् ॥ ३० ॥
 सौभाग्यदायिनि तथा सर्वार्थात् साधकान्ततः ।
 चक्रस्वामिन्यथ कुलोत्तीर्णयोगिनि वै ततः ॥ ३१ ॥
 क्रमात्सर्वपदान्ते तु ज्ञे शब्दे(क्ते)च ततः परम् ।
 ऐश्वर्याच्च प्रदे ज्ञानमयि व्याधिविना^२शि(श)नि ॥ ३२ ॥
 आधाराच्च स्वरूपे^३ वै पापादपि हरे ततः ।
 आनन्दमयि रक्षास्वरूपिणीप्सिततः प्रदे ॥ ३३ ॥
 सर्वरक्षाकराच्चक्रस्वामिनीति ततः परम् ।
 निगर्भाद् योगिनि तथा वशिन्यथ ततः परम् ॥ ३४ ॥
 कामेश्वरि मोदिनि^४ च विमले चारुणे ततः ।
 जयिनि सर्वेश्वरि च कौलिनीति च सर्वतः ॥ ३५ ॥
 रोगान्ते हरचक्रात्स्वामिनि रहस्ययोगिनि ।
 वाणिन्यथ चापिनि च पाशिन्यङ्कुशिनी(नि) ततः ॥ ३६ ॥

१ वेगेन्य-ग ।

२ गार्शि-ग ।

३ म्ये वै-मूल-पुस्तके ।

४ मोदिनि-ग ।

महान्ते कामेश्वरीति वज्रेश्वरि भगान्ततः ।
मालिनी(नि) श्रीसुन्दरि च सर्वसिद्धिप्रदादथ ॥ ३७ ॥
चक्रस्वामिन्यतिरहस्याद् योगिनि च श्रीद्वयम् ।
महाभट्टारिके सर्वानन्दान्ते मयचक्रतः ॥ ३८ ॥
स्वामिन्यथ परापररहस्यायोगिनी ततः ।
त्रिपुरे त्रिपुरेशीति(रेश्वरि) त्रिपुरात्सुन्दरी तथा ॥ ३९ ॥
त्रिपुराद्वासिनि तथा त्रिपुराश्रीस्ततः परम् ।
त्रिपुरामालिनि तथा सिद्धेम्बत्रिपुरां ततः ॥ ४० ॥
क्रमान्महाशब्दतस्तु त्रिपुरात् सुन्दरीति वै ।
महेश्वरि महाराज्ञि शक्ते गुप्ते महापदात् ॥ ४१ ॥
महाज्ञप्ते^२ महानन्दे महा^३स्पन्दे महाशये ।
श्रीचक्रनगरात् साम्राज्ञीत्यन्तेऽथ नमस्तु ते ॥ ४२ ॥
नमस्ते च शिरो लक्ष्मीर्माया वाग्बीजमेव च ।
एष मालामहामन्त्रः सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ ४३ ॥
एकत्रिंशत्सहस्रार्णः सर्वसाम्राज्यदायकः ।
पठित्वैतत्खड्ग^४हस्तस्तेन खड्गेन सयुगे ॥ ४४ ॥
देवेन्द्र विष्णुमपि च जयत्येव न संशयः ।
श्रीदेव्यावरणैर्युक्तः पूजाक्रममयः शुभः ॥ ४५ ॥
पूजाविधावशक्तोऽपि साधकः सकृदुच्चरन् ।
पूजाफलमवाप्नोति नात्र शङ्का महेश्वरि ॥ ४६ ॥
एतद्भेदं प्रवक्ष्यामि सावधानेन तच्छृणु ।
आदौ बीजचतुर्कं त्यात् ततो नम इतीरितम् ॥ ४७ ॥
मूलदेव्या^५ नम ततः षडक्षरमुदाहृतम् ।
ततो हृदयदेवीति चास्त्रदेव्यवसानकम् ॥ ४८ ॥

- 1 गिनीति च-ग ।
- 2 महातप्ते-मूलपुस्तके ।
- 3 स्पन्दे-मूलपुस्तके ।
- 4 हस्ते हस्ते खड्गेन-ग ।
- 5 व्या नाम-ग ।

अङ्गावरणकं	पट्कं	भूतपक्षा(ज्वा)क्षरं स्मृतम् ।	
कामेश्वरी	समारभ्य	महानित्यावसानकम्	॥ ४९ ॥
नित्यास्तु	नृपसंख्याका	भूततर्काक्षरात्मकाः ।	
१परमेश्वरीमारभ्य		रामानन्दमयीति	वै ॥ ५० ॥
गुह्यमण्डलमेकोनविंशतिः		स्यान्महेऽश्वरः ।	
भूपक्षचन्द्राक्षरकमणिमासिद्धितः		शिवे	॥ ५१ ॥
तद्वत्प्रकटयोगिन्या	सहितं	भूपुरावृतिः ।	
त्रिंशत्सङ्ख्यं		पक्षवेदचन्द्रसंख्याक्षरात्मकम्	॥ ५२ ॥
कामाकर्षिणिमारभ्य		गुप्तयोगिनिकावधि ।	
नृपपत्रावरणं ^३	कं	वसुचन्द्रोन्मितं	शिवे ॥ ५३ ॥
वसुनन्दाक्षरं		तद्वदनङ्गकुसुमादितः ।	
तथा		गुप्ततराद्योगिन्यन्तमष्टदलावृतिः	॥ ५४ ॥
दिक्संख्यानन्दभूतार्णा		सर्वसंक्षोभिणीत्यतः ।	
सम्प्रदाय ^४ योगिनीति		मनुकोणावृतिर्भवेत्	॥ ५५ ॥
नृपसंख्या ^५	नेत्रपङ्क्तिवर्णा	स्यात् तदनन्तरम् ।	
सर्वसिद्धिप्रदा-नाम्नः	कुलोत्तीर्णात्	तु ष्योगिनि	॥ ५६ ॥
इत्यन्तं	दशकोणस्य	देवताः सूर्यसङ्ख्यकाः ।	
वसुनागाक्षराः	सर्वज्ञामारभ्य	निगर्भतः	॥ ५७ ॥
योगिन्यन्तं	दशारस्य	देवताः सूर्यसंख्यकाः ।	
मुनिपर्वतवर्णाः	स्युर्वशिनीतो	रहस्यतः ^७	॥ ५८ ॥
योगिन्यन्तमष्टकोणदेवता		दशसङ्ख्यकाः ।	
नेत्रवेदाक्षरा		वाणिनिनाम्नोऽतिरहस्यतः	॥ ५९ ॥
योगिन्यन्तं	त्रिकोणस्य	देवता दशसङ्ख्यकाः ।	
भूतबाणाक्षरा		श्रीश्रीमहाभट्टारिकापदात्	॥ ६० ॥

१ परमेश्वरमारभ्य वागुदेवनीति वै-ग ।

२ श्वरि-ग ।

३ रगरु-ग ।

४ दायापो-ग ।

५ सत्यो नेत्र-ग ।

६ योगिनी-ग ।

७ त्वरा-ग ।

परापररहस्याद् योगिन्यन्तं बिन्दुदेवताः ।
 रामसङ्ख्यानन्दनेत्रवर्णाथो त्रिपुरा¹पदात् ॥ ६१ ॥
 महात्रिपुरसुन्दर्यन्तं स्याच्चक्रेश्वरीगणः ।
 नवसङ्ख्यः षट्समुद्रवर्णश्चाथो महामहात् ॥ ६२ ॥
 ईश्वरीति समारभ्य महाश्रीचक्रतः परम् ।
 नगरात् साम्राजिनामपर्यन्तं ललिता भवेत् ॥ ६३ ॥
 नवसङ्ख्यानन्दभूतवर्णाः पश्चात् पडक्षरः ।
 स्वाहा विलोमबीजानां त्रयमेवं समीरितः² ॥ ६४ ॥
 एकमेकत्रिंशता च सहस्रार्णोऽयमीरितः ।
 एष मालाम(नु)र्देवि तिथिभेदेन संस्थितः ॥ ६५ ॥
 तत्प्रकारं शृणु शिवे सावधानेन चेतसा ।
 शुद्धो नमोऽन्तः स्वाहान्तस्तर्पणान्तो जयान्तकः ॥ ६६ ॥
 स्त्री-पुं-मिथुनभेदेन पुनः प्रत्येकतस्त्रिधा ।
 सम्बुद्धचन्तस्तु शुद्धः स्यात् तद्वै त्रिपुरसुन्दरि ॥ ६७ ॥
 सुन्दर्यै नम इत्येवं नमोऽन्तो भवतीश्वरि ।
 सुन्दर्यै स्वाहेति रीत्या स्वाहान्तः समुदीरितः ॥ ६८ ॥
 सुन्दरीं तर्पयामीति तर्पणान्तः प्रकीर्तितः ।
 अथैवं³ सुन्दरि जयेत्येवं स्यात् तु जयान्तकः ॥ ६९ ॥
 एवं सुन्दरदेवेति पुम्भेदस्तु प्रकीर्तितः ।
 स्त्रीभेदस्तूक्त एवेह मिथुनाख्यमथो शृणु ॥ ७० ॥
 सुन्दरात् सुन्दरीत्येवं देवाद् देवीति वै क्रमात् ।
 एवं रीत्या पञ्चदशप्रकारस्तु समीरितः ॥ ७१ ॥
 जपे शुद्धस्तु पूजायां नमोऽन्तो होमकर्मणि ।
 स्वाहान्तस्तर्पणान्तस्तु तर्पणे समुदाहृतः ॥ ७२ ॥

1 पुरे प-ग ।
 2 रितप-ग ।
 3 धैव सु-ग ।

स्तोत्रे १जयान्त उदित^२स्त्वधैतस्य फलं शृणु ।
 सकृज्जप्त्वा तु देव्यग्रे महापापात् प्रमुच्यते ॥ ७३ ॥
 शतावृत्त्या तु ललिता प्रसन्ना तस्य सर्वतः ।
 आवृत्तीनां सहस्रेण साक्षाद्देवी स्वरूपवान् ॥ ७४ ॥
 सुगन्धिपुष्पैरभ्यर्च्य महापूजाफलं भवेत् ।
 होमद्रव्यैस्तथा हुत्वा क्षीराद्यैस्तर्पयेत् तु यः ॥ ७५ ॥
 जपान्तेनापि संस्तुत्वा तस्य पुण्यं न गण्यते ।
 इति ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं पृष्टवत्यसि ।
 एवं मालामनुः प्रोक्तः पुनः किं श्रोतुमिच्छसि ॥ ७६ ॥

॥ ३इति श्रीत्रिपुरार्णवे त्रिपुरासारसर्वस्वे मालामन्त्रकथन नामाष्टादशस्तारङ्गः ॥ १८ ॥

1 जयान्त-ग ।

2 तत्त्वधैतस्य-ग ।

3 इति ... स्तारङ्ग इत्यस्य स्थाने इति श्रीत्रिपुरार्णवे मालामन्त्रोद्भाषे नामाष्टा-
दशस्तारङ्ग -ग ।

अथैकोनविंशतिस्तरङ्गः

देव्युवाच

महेश्वर प्रियतम प्रोक्तं यत् त्रिपुराण्वि ।
रहस्यार्चनकं श्रेष्ठं श्रोतुमिच्छामि तद्वद ॥ १ ॥

ईश्वर उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि रहोयागं महत्तरम् ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ २ ॥
पुरा ह्येतन्मया देवि परमेण सुगोपितम् ।
विदित्वा संज्ञया पश्चात् प्रार्थितो बहुधा मया ॥ ३ ॥
तयापि न मया प्राप्तं ततस्तप्तं महत् तपः ।
दिव्यवर्षसहस्राणां दशकं तु तदा परः ॥ ४ ॥
श्रीकण्ठं प्रेषयामास स दृष्टो भगवान्भग(व) ।
पञ्चवक्त्रस्त्रिनयनो बालचन्द्रावर्तसकः ॥ ५ ॥
तेनाहमुक्तो देवेशि वत्स किं तपसेच्छसि ।
ततः प्रणम्य साष्टाङ्गं मया श्रीकण्ठ ईरितः ॥ ६ ॥
भगवन् यदि सन्तुष्टो यद्यनुप्राप्तता मयि ।
रहोयागविधिं ब्रूहि यदुक्तं त्रिपुराण्वि ॥ ७ ॥
अथ प्रहस्य श्रीकण्ठः प्रोवाच मपुराक्षरम् ।
शृणु वत्स त्वया चाद्य तपस्तप्तं महत्तरम् ॥ ८ ॥
अद्य यावन्न केनापि मत्तोऽन्येन श्रुतं त्विदम् ।
आज्ञया श्रीपरेशस्य तुष्टस्य तपसा तव ॥ ९ ॥
घटामि भक्तलोकानां सिद्धयै शृणु संपतः ।
श्रीपुरावाससंसिद्ध्या कैवल्य-प्राप्तये शिवे ॥ १० ॥
एकान्तपूजा कर्तव्या मक्तिप्रदायुतेन वै ।
दीक्षावतोऽधिकारोऽत्र नान्यस्य तु यदापन ॥ ११ ॥

दीक्षाद्युक्तदिने पुण्यदेशे तीर्थादि-सन्निधौ ।
 एकान्ते निर्भये देशे दुष्ट-कण्टकवर्जिते ॥ १२ ॥
 विघ्नेश्वरं समाराध्य गुरुं चापि प्रपूजयेत् ।
 स्वस्ति-वाचनकं कृत्वा श्राद्धमभ्युदयं तथा ॥ १३ ॥
 मातृका अपि सम्पूज्य ततः तद्कल्पमाचरेत् ।
 गुर्वाद्याज्ञानुरोधेन आचार्यादिवृत्तिं चरेत् ॥ १४ ॥
 आचार्यश्च तथा ब्रह्मा होता स्तोता पुरःसरः ।
 पञ्चत्विजो वृत्तास्तत्र पाद्याद्यैः सुप्रपूजिताः ॥ १५ ॥
 यागागारे चतुर्द्वारि मध्ये हस्तमितोच्छ्रितम् ।
 चतुर्हस्तमितां वेदि ईशान्ये योनिकुण्डकम् ॥ १६ ॥
 वितान-कदली-स्तम्भ-मण्डितं यागमन्दिरम् ।
 रङ्गवल्ली-पुष्पगुच्छ-सुधूपातिमनोहरम् ॥ १७ ॥
 पूर्वद्वारबहिर्देशे हस्तत्रितयतो बहिः ।
 ध्वजस्तम्भस्तु वैत्वो वा खादिरः पैपलोऽथवा ॥ १८ ॥
 अष्टहस्तसमुच्छ्रायः स्थूलः अष्टाङ्गुलात्मना ।
 समः श्लक्ष्णोऽतिरुचिरो वृत्तो वाच्यस्र एव वा ॥ १९ ॥
 हस्तसम्मित-तत्काष्ठत्रयं तिर्यङ्निवेशितम् ।
 ऊर्ध्वाधः काष्ठयुगले चतुष्कोष्ठतया स्थितम् ॥ २० ॥
 काष्ठत्रये ह्येकपार्श्वे छिद्रयुक्तं ध्वजाग्रगे ।
 चूडे हस्तमिते प्रोतं पताकाकारतां गतम् ॥ २१ ॥
 तदधः पश्चिमदिशि वेदीं हस्तमितां शुभाम् ।
 वेदाङ्ग(ङ्गु)लसमुत्सेधां त्रिकोणां मण्डपोन्मुखाम् ॥ २२ ॥
 मृण्मयीं प्रतिमा तत्र ध्यानोक्तालङ्कृताकृति (तिम्) ।
 अश्वारूढा तु संस्थाप्य मण्डपाभिमुखां शुभाम् ॥ २३ ॥
 कुर्याद् ध्वजारोपणं वै आचार्यः प्रयतस्ततः ।
 दक्षिणद्वार-वेद्योस्तु मध्ये होता ह्युदङ्मुखः ॥ २४ ॥
 पद्मासनेन चासीनः कृताञ्जलिपुटः शुचिः ।
 एवं स्तोता ह्युदग्भागे पूर्वाभिमुखतः स्थितः ॥ २५ ॥

पश्चिमद्वारदक्षे तु यजमानस्तु प्राङ्मुखः ।
 ब्रह्मा दक्षिणतस्तस्य तथासीनो महेश्वरि ॥ २६ ॥
 आचार्यः पृष्ठभागे तु संस्थितः स्यात् पुरःसरः ।
 कर्मकाले तु सर्वेषां नियमस्त्वेवमीरितः ॥ २७ ॥
 आचार्य आदौ सर्वत्र कर्मणां परमेश्वरि ।
 कृताञ्जलिः प्रार्थयेद् वै ब्रह्माणं चोत्थितः स्वयम् ॥ २८ ॥
 प्रत्युक्तस्तेन तत्पश्चात् कर्म कुर्याद् यथाविधि ।
 देवतानां पूजनादावाह्वाने विनियोजयेत् ॥ २९ ॥
 होतारं च ततः पश्चात् स्तोतारं स्तोतुमेव च ।
 ब्रह्माज्ञा तु समादाय ध्वजारोप समाचरेत् ॥ ३० ॥
 ध्वज सम्पूज्य पुष्पाद्यैः कुशयुङ्गववाससा ।
 दशसहस्रसुदीर्घेण वेष्टयेन्मूलतः शिवे ॥ ३१ ॥
 चूडा मूर्ध्नि दृढां बद्ध्वा मन्त्रपाठान्ततः शिवे ।
 प्रलम्बयेद् वस्त्रशेष पताकां पश्चिमोर्ध्वतः ॥ ३२ ॥
 पृथिव्या हस्तमात्र तु समाविष्ट दृढात्मना ।
 मण्डपाभिमुखं तत्र ध्वजारोपणमाचरेत् ॥ ३३ ॥
 पुरःसर तु विसृजेदादौ सम्मारसम्भृतम् ।
 पुरःसरस्तु निर्गच्छेत् प्रत्यङ्गद्वारेण सर्वदा ॥ ३४ ॥
 दक्षद्वारेण होता वै स्तोता चोत्तरद्वारतः ।
 यजमानब्रह्मणोस्तु प्राङ्द्वारेणैव निर्गमः ॥ ३५ ॥
 आचार्यः सर्वतो यायाद् नान्यथा तु कदाचन ।
 प्रविशेयुः सर्व एव तत्तत्सम्मुखद्वारतम् ॥ ३६ ॥
 पुरःसरस्तु सामग्रीं सस्याप्य ध्वजसन्निधौ ।
 आचार्यं सन्दिशेत् सोऽपि तत आचार्यवित्तम ॥ ३७ ॥
 कुर्याद् ध्वजारोपण तु सम्यगुक्त-विधानतः ।
 ध्वजमभ्यञ्ज्य तैलेन स्नाप्य चोष्णेन वारिणा ॥ ३८ ॥
 पुष्पाघलङ्कृत कृत्वा समारोप्य पुरःसरः ।
 सन्दिशेदथ आचार्यं वेष्टयेद् वाससोक्तवत् ॥ ३९ ॥

आहूतं संस्तुतं चेन्द्रं यजेद् देवसमावृतम् ।
 विसर्जयेत् सर्वतश्चाप्यादौ सम्भारसम्भृतम् ॥ ४० ॥
 पुरःसरं सोऽपि तत्र गत्वा सर्वं प्रकल्पयेत् ।
 पात्रादिकं यथा युक्तमाचार्यमथ सन्दिशेत् ॥ ४१ ॥
 आचार्यस्तत्र गत्वा तु विसृजेदग्रकर्मणि ।
 पुरःसरेण सन्दिष्टो मन्दिरामुरकोणके ॥ ४२ ॥
 तन्मण्डले क्षेत्रपालं बहिरभ्यर्च्य वै क्रमात् ।
 महिषं पिष्टरचितं हस्तोच्चं समलङ्कृतम् ॥ ४३ ॥
 कृष्णवर्णं तत्पुरतो दक्षिणाभिमुखं न्यसेत् ।
 पूजयेदुपचारैश्च रक्तमाल्योपहारक (कैः) ॥ ४४ ॥
 ततस्तु मण्डपान्तर्वे वेदिकाधः प्रपूजयेत् ।
 श्रीदेवीमुक्तविधिना कुलद्रव्यैरनुक्रमैः ॥ ४५ ॥
 सुवासिनी ऋत्विगाद्या. स्वात्मीकुर्युर्गथाविधि ।
 ततो निशीथसमये यजमानमुखाः शिवे ॥ ४६ ॥
 स्व-स्व-स्थान-गताश्चापि कर्म कुर्युर्गथाविधि ।
 ब्रह्माज्ञया च सङ्कल्प्य तिरस्करणिकार्चनम् ॥ ४७ ॥
 सन्दिष्टश्चापि तन्मूर्तिपुरतः पात्रसंस्थितिम् ।
 कृत्वा पीठं समभ्यर्च्य तथात्मानमपीश्वरि ॥ ४८ ॥
 आहूता च स्तुता मूर्ती तिरस्कृतिमथार्चयेत् ।
 नीले पुष्पाक्षतैर्गन्धैर्नैवेद्यैस्त्रभूषणैः ॥ ४९ ॥
 पूजयेदावृत्तिं तस्याः परितो मण्डले पृथक् ।
 सिन्दूरेण कृते देवि त्र्यस्रवेद्युपरिक्रमात् ॥ ५० ॥
 पट्टिकोणे षडङ्गानि मोहिनीं स्तम्भिनीं तथा ।
 भयङ्करीं महाभीमा परुषां दृष्टिदर्षहाम् ॥ ५१ ॥
 नेत्रर्चीं श्रोत्रहन्त्रीं च पूजयेदग्रतः क्रमात् ।
 अष्टत्रिकोणके पश्चादश्व खड्गं च पूजयेत् ॥ ५२ ॥
 आरत्यन्तं ततः कृत्वा नीलवस्त्रविभूषणाम् ।
 तरुणीं चारुसर्वाङ्गीं पूजयेत् तु सुवासिनीम् ॥ ५३ ॥

उद्गासरहितां	पूजा	समाप्योत्तरद्वारके ।
बहिः	सुवेदिका-मध्ये	रक्तचन्दनमण्डले ॥ ५४ ॥
त्रिकोणे	भैरवं चोक्तरीत्या	सम्पूजयेच्छिवे ।
मध्ये	महाभैरवं च	भैरवीसंयुतं ततः ॥ ५५ ॥
तदष्टदिक्षु	ब्राह्म्यादियुक्ताश्चाप्यष्टभैरवाः ।	
पूज्याश्च	तद्वहिः ( ) देवि	बटुकत्रयमर्चयेत् ॥ ५६ ॥
सम्पूज्य	बटुकं तत्र भैरवीं च	सुवासिनीम् ।
तिरस्करणिकायाश्च	भैरवस्य च	शङ्करि ॥ ५७ ॥
आवृत्यर्चनकाले	तु स्तोता	तत्स्तुतिमीरयेत् ।
ततः	प्रातर्महेशानि कृतनित्यक्रियास्तु	ते ॥ ५८ ॥
आज्या	वेदिकामध्ये	सर्वतोमद्रमण्डले ।
आहूतान्	सस्तुतान् देवान्	पूजयेदद्रिकन्यके ॥ ५९ ॥
कोणश्वेत-चतुष्के	च	मध्यश्वेत-चतुष्टये ।
शृङ्खलानां	चतुष्के च कृष्णे	कोणस्थिते ततः ॥ ६० ॥
तत्पार्श्वस्थ-हरिद्वर्णाष्टके	रक्ताष्टके	तथा ।
पीत-वीथी	चतुष्के च	प्रोक्त-द्वात्रिंशत्स्थानके ॥ ६१ ॥
मङ्गलानि	शोडशोऽङ्गयोगिनीसहितान्	शिवे ।
तन्नाथान्	पश्चिमस्रोतः प्रोक्तानेकत्र	युग्मशः ॥ ६२ ॥
मेखला-त्रितये	दिक्पान्	हेतीर्हेतुकभैरवान् ।
सम्पूज्यैवं	समष्ट्या तु	विश्वमूर्तिं मनोन्मयीम् ॥ ६३ ॥
आहूय पूजयेत्	स्तुत्वा	ततस्तदुपरि विन्यसेत् ।
धान्येषु	कलश तत्र पूजयेत्	परमेश्वरीम् ॥ ६४ ॥
आह्वानस्तुतिपूर्वण	उपचारैः	सुविस्तृतैः ।
वेदी-दक्षिणतो	देवि कुशोष्वासादयेत्	कमात् ॥ ६५ ॥
काष्ठपात्राणि	ध्वजस्य सजातीयानि	शङ्करि ।
इन्द्रस्य	चतुरस्र तु	क्षेत्रपस्य त्रिकोणकम् ॥ ६६ ॥
तिरस्कृतेर्वर्तुलं	तु	भैरवस्य षडस्रकम् ।
पूर्वादि-पश्चिमान्त	तु	सदृशाधारके न्यसेत् ॥ ६७ ॥

हेतुपात्रसमानानि तत्तदाकारमण्डले ।
मन्त्रपूर्वं समासाद्य संविदेर्वी समाह्वयेत् ॥ ६८ ॥
ततः सविद्धरां देवि तरुणीं तु (सु)वासिनीम् ।
वेणुपात्रस्थितां तत्र संविदं दक्षहस्तके ॥ ६९ ॥
धारयन्तीं मण्डपस्य बाह्याद् दक्षिणभागतः ।
क्षेत्रपालभैरवयोर्मध्येनैव पुरःसरः ॥ ७० ॥
हस्तो धृत्वा स्वयं बाह्यादुदग्द्वारात् प्रवेशयेत् ।
ततो वेदीपूर्वभागे संस्थितामासनोपरि ॥ ७१ ॥
अनुगच्छेदथाचार्यो दक्षद्वाराद् विनिर्गतः ।
क्षेत्रपालभैरवयोर्मध्ये नैव पुरःसरः ॥ ७२ ॥
प्रवेशयेद् गृहीत्वा त स प्रणम्य तु तां ततः ।
मन्त्रेण संविदं या चेत् प्रत्युक्तिः स्तुतया ततः ॥ ७३ ॥
ब्रह्माणमाह्वयेत् सोऽपि स्वद्वारनिर्गतस्तथा ।
पुरःसरेणैव तथा प्रादक्षिण्यात् प्रवेशितः ॥ ७४ ॥
याचितश्चापि प्रत्युक्तः होता स्तोता तथैव च ।
ततस्तु यजमानो वै पुत्रदारधनादिभिः ॥ ७५ ॥
याचेत् तां संविदं तत्र प्रत्युक्तस्तु तथा तथा ।
स्वात्मदानेन ता याचेद् दत्त्वा तां संविदं ततः ॥ ७६ ॥
यजमान गृहीत्वाऽथ निर्गच्छेत् तु सुवासिनी ।
आचार्योऽथ गृहीत्वा वै संविदं स्वासने विशेत् ॥ ७७ ॥
पूर्वद्वारक्रमेणैव निर्गच्छेद् यावदेव सा ।
यजमान-युता तावद् ब्रह्माद्यास्त्वगराट्सुते ॥ ७८ ॥
स्व-स्व-द्वारस्थितास्तां तु मन्त्रेण प्रतिरोधयेत् ।
क्रमेणैवमुदग्द्वारे स्तोता ता प्रतिरुध्यतु ॥ ७९ ॥
स्तुवीत पश्चादाचार्यः सुराग्रहप्रतिक्रयात् ।
यजमान समादाय शक्त्या वस्त्रधनादिभिः ॥ ८० ॥
पूजयित्वात्तरद्वाराद् विसृजेत् तु सुवासिनीम् ।
ततश्च संविदं वेद्या दक्षे न्यस्य कुशेषु वै ॥ ८१ ॥

सदशेन नूतनेन वस्त्रेणाच्छादयेत् ततः ।
ततः पात्राणि सर्वाणि क्रमेणासादयेच्छिवे ॥ ८२ ॥
वेद्याः पश्चिमदिग्भागे पूजा-पात्राणि सादयेत् ।
तूष्णीमेव धातुजातमयान्यथ महेश्वरि ॥ ८३ ॥
वेद्युत्तरे वर्तुलं तु पात्रं हेतु-चतुर्गुणम् ।
मृण्मयं तदाधारेण युतमासादयेत् तथा ॥ ८४ ॥
तत्पूर्वतः पञ्चसङ्ख्य-पात्राणि मृण्मयानि वै ।
वर्तुलं मध्यपात्रं तु त्रिकोणानीतराणि तु ॥ ८५ ॥
बाह्याग्राणि समाधारे सादयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।
तत्पश्चिमे पात्रयुग्मं पद्माभ दीर्घभूनिभम् ॥ ८६ ॥
पञ्चिकानां पञ्चपात्रं मन्त्रिण्याः पद्मसन्निभम् ।
दण्डिन्याश्चतुरस्रं स्याद् विशेषार्धसमानि वै ॥ ८७ ॥
वेदिका पूर्वदिग्भागे नित्यापात्रं नृपास्रकम् ।
गुरुपात्रं त्रिकोणं तु आवृतीनां नवास्रकम् ॥ ८८ ॥
पङ्कजं बलि-देवानां कुगार्यं तु त्रिकोणकम् ।
वटुकाय वर्तुलं चण्डं दिक्संस्थानि सादयेत् ॥ ८९ ॥
अथ हेतुविधिं कुर्यात् तद्विधानं शृणु प्रिये ।
समावहेत् सुराधात्री संविद्धात्रीविधानतः ॥ ९० ॥
प्राग्द्वारेण विशेषत् सा तु अग्रपूजा वरेण तु ।
गृहीत्वा हेतुकलशं पूजयेद् विभवेन ताम् ॥ ९१ ॥
दक्षिणावस्त्रभूपाद्यैर्विसृजेत् तां सुवासिनीम् ।
मण्डपाद् बहिराग्नेय्यां कुर्यात् संस्कारमण्डपम् ॥ ९२ ॥
तत्र चुल्ली-चतुष्कं तु प्राक्संस्थं स्याद्बुद्धगुखम् ।
मूलेन प्रोक्ष्य तोयेन कुशैश्चुल्लीः परिस्तरेत् ॥ ९३ ॥
त्रयं पालाशसमिधां न्यसेच्चुल्लीपु वैकशः ।
मण्डपे पुनरागत्य वेद्याः पश्चमतः शिवे ॥ ९४ ॥
कुशान्स्त्रेण संस्तीर्य तत्र पात्रं महत्तरम् ।
द्रोणान्मूत्रं क्षालितं तु अस्त्रेणाथ महेश्वरि ॥ ९५ ॥

मूलेन विन्यसेत् तस्मिन् पञ्चरत्नानि विन्यसेत् ।
मन्त्रेण च नमोऽन्तेन पञ्चतिक्तमपीश्वरि ॥ ९६ ॥
मूलेन निक्षिपेत् तत्र ततो हेतुं च निक्षिपेत् ।
यजमानधृत तस्मिन् मन्यानं सन्निवेश्य च ॥ ९७ ॥
पुरःसरस्तथाचार्यः पूर्वपश्चिमतः स्थितौ ।
निर्मथेत् तां सुराह्वानं तत्स्तुतिं चापि शृण्वतः ॥ ९८ ॥
हेतुसूक्तजप(पं कुर्वन्ना)चार्यः परमेश्वरि ।
आच्छादयेत् ततः पात्रं वरुणाह्वानपूर्वकम् ॥ ९९ ॥
पुरःसराहत तोयं शुद्धं द्योतः-समुद्भवम् ।
वायुकोणे समास्तीर्य कुशान् पात्रे सुविन्यसेत् ॥ १०० ॥
तस्मिन् पवित्रसाहिते वस्त्रपूतं क्षिपेज्जलम् ।
परिस्तीर्य समाच्छाद्य आपोहिष्ठां पठेत् सुधीः ॥ १०१ ॥
हिरण्यवर्णामपि च पवमा (नं च सूक्तकम्) न वाकक ।
गङ्गामाहूय चावाह्य पूजयेदुपचारकैः ॥ १०२ ॥
तेनोदकेन प्रक्षाल्य अरणीयुगलं ततः ।
कुशान् कृष्णाजिनं चापि समास्तीर्याग्निकोणके ॥ १०३ ॥
मन्त्रेणारणियुग्म तु विन्यसेत् तस्य चोपरि ।
पुरःसरस्तथाचार्यो निर्मथेत् ता क्रमेण तु ॥ १०४ ॥
अग्नि सम्प्रार्थयन् होता स्तोता चापि समाह्वयेत् ।
स्तूयात् त्रिवारमेव तु अग्निं निष्पाद्य शङ्करि ॥ १०५ ॥
कुण्डे सस्थापयेदग्नि दीक्षोक्तविधिना ततः ।
आग्नेयादग्निमन्त्रेण उद्धृत्याङ्गारपञ्चकम् ॥ १०६ ॥
अग्निनामसामायुक्त्या गच्छेत् सस्कारमण्डपम् ।
होताऽप्रतः समाह्वान स्तोता स्तोत्रन्तु पृथतः ॥ १०७ ॥
मध्ये पुरःसरेणाग्निं नयेदाचार्यसत्तमः ।
ब्रह्मा च यजमानश्च तस्य दक्षिणवामयोः ॥ १०८ ॥
ताम्रपात्रस्थितं चाग्निं काष्ठत्रिपदिका-धृतम् ।
स्व-स्व-द्वारेण निष्कान्ता दक्षिणद्वारसङ्गताः ॥ १०९ ॥

मण्डपस्य प्रकुर्वाणाश्चान्वारब्धाः प्रदक्षिणम् ।
 संस्कारमण्डपे गत्वा प्रत्यक्चुल्या विनिक्षिपेत् ॥ ११० ॥
 शकलैर्योजयित्वा च ज्वालयेन्मन्त्रपाठतः ।
 ततः पुनः समागत्य चैवं हेतुघटं नयेत् ॥ १११ ॥
 तत्तद्द्वारस्य पुरतस्त्रिपधां विनिधाय च ।
 पञ्चोपचारैरभ्यर्चन् निक्षिपेच्चुलुकोपरि ॥ ११२ ॥
 तत्क्रियाकुशलं विप्रं वृणेत् तत्र महेश्वरि ।
 साधकाचार्यमिति नै सम्पूज्य कुसुमादिभिः ॥ ११३ ॥
 मण्डपे प्रविशेत् पश्चादाचार्यादि महेश्वरि ।
 हेतोर्विधिं चाग्निविधिं कृत्वा पश्चान्महेश्वरि ॥ ११४ ॥
 कुर्यात् संविद्विधिं देवि वेद्यां वायव्यकोणके ।
 जलपात्रं पूर्वभागे मृत्कुण्डेऽस्त्रेण सविदम् ॥ ११५ ॥
 क्षिप्वा प्रक्षाल्य तूर्णीं तु तीर्थतोयं विनिक्षिपेत् ।
 मन्त्रेण तोयं सङ्गृह्य मन्त्रेणानुप्रपूरयेत् ॥ ११६ ॥
 आचार्या निर्भयेत् तं तु पठन् भैरवसूक्तकम् ।
 ततो दृष्यञ्चोपदृपत्प्रक्षाल्य कलशोदकैः ॥ ११७ ॥
 उत्तरद्वारमध्ये तु निक्षिपेत्तदुदङ्मुखम् ।
 प्रक्षाल्य संविदं नूत्नवस्त्रेण परिपीडयेत् ॥ ११८ ॥
 वंशपात्रे विनिक्षिप्य मन्त्रेण दृपदि न्यसेत् ।
 ततश्छागं समानीय क्षेत्रपालस्य दक्षतः ॥ ११९ ॥
 तहणं धित्रवर्णं च पुष्टं सर्वाङ्गसंयुतम् ।
 संस्नाप्य तीर्थतोयेन वस्त्रेण परिवेष्टयेत् ॥ १२० ॥
 गन्धायैश्चाप्यलङ्कृत्य तदङ्गान्यभिमन्त्रयेत् ।
 तद्गायत्रीं त्रिधा कर्णं जप्त्वा तत्पृष्ठमालभन् ॥ १२१ ॥
 तद् बोधमन्त्रं त्रिर्जप्त्वा रज्जुं तत्राभिमन्त्र्य च ।
 शङ्खौ निवेश्य मन्त्रेण बन्धयेत् तद्गले ततः ॥ १२२ ॥
 भूमौ तु निखनेच्छङ्खं ध्वजजातीयकं तथा ।
 अरत्नसम्मितं पश्चात् खड्गं च दुरिकामपि ॥ १२३ ॥

क्रमेणादाय मन्त्रेण तद्या तीर्थेन क्षालयेत् ।
 मन्त्रेण कुशारज्जु तु तन्मुष्टावभिवेष्टयेत् ॥ १२४ ॥
 गन्धाद्यैस्तु समभ्यर्च्य मन्त्रं जप्त्वा तु विन्यसेत् ।
 क्षेत्रपाल-दक्षपाशर्वे ततो मत्स्यान् समानयेत् ॥ १२५ ॥
 जलकुण्डे विनिकिष्य क्षेत्रपालस्य वामतः ।
 जीवयुक्तास्तु विषमसख्यास्तेष्वेकमद्रिजे ॥ १२६ ॥
 तीर्थोदकेनाभिमिष्य तद्रिन्दु तन्मुखे क्षिपेत् ।
 मन्त्रेण योजयित्वा तं छादयेद् वाससा ततः ॥ १२७ ॥
 ध्वजजातीयके पीठे हस्तामात्रसुदीर्घके ।
 षोडशाङ्गुलविस्तारे वह्निकोणे निवेशिते ॥ १२८ ॥
 त्रिकोणं चापि षट्कोणं विलिखेन्मण्डलद्वयम् ।
 सुराधात्र्यास्तथा सविद्धात्र्या अपि महेश्वरि ॥ १२९ ॥
 रक्तचन्दनकेनैव तत्पश्चात्पुलकान्तरे ।
 मन्त्रिण्याश्चापि दण्डिन्या प्रोक्तमष्टदलान्तरम् ॥ १३० ॥
 मण्डलद्वितयं कुर्यात् तथा तदक्षतं शिवे ।
 द्विगुणे फलके देवि मण्डलानि प्रकल्पयेत् ॥ १३१ ॥
 पञ्चसङ्ख्यस्रोतसानां पक्तिपञ्चकरूपतः ।
 वेदभूतबाणरामवेदसङ्ख्यानि तानि तु ॥ १३२ ॥
 त्रिकोणानि च सर्वाणि उदक्सस्थानि शङ्करि ।
 प्रत्यङ्मुखानि सर्वाणि तेष्वार्हानादिपूर्वकम् ॥ १३३ ॥
 दैवतानि च सम्पूज्य उपचारैस्तु पञ्चभिः ।
 ततः सपर्यां श्रीचक्रे कुर्याद् वै सुविधानतः ॥ १३४ ॥
 पायसं श्रपयित्वाऽथ नैवेद्ये विनियोजयेत् ।
 इन्द्रादीनावाहितस्तु सर्वान् पञ्चोपचारकैः ॥ १३५ ॥
 सम्पूज्य त्रिस्तपयेन्न ततो होमादिकं शिवे ।
 सामर्थ्याश्चापि सम्पूज्य समाप्यार्चनकं ततः ॥ १३६ ॥
 यजमानो ऋत्विजश्च कुर्युः पायसभोजनम् ।
 रक्षणं सुविधायाम् स्वापं कुर्युः पवित्रतः ॥ १३७ ॥

रात्रौ तु साधकाचार्यः प्रथमं सुविधानतः ।
 यन्त्रविद्यासु कुशलो यन्त्रात् समवतारयेत् ॥ १३८ ॥
 ततोऽर्धरात्रसमये प्रोत्थायत्विङ्मुखाः शिवे ।
 पवित्रभूतास्तं सर्वे कर्म कुर्युर्यथोक्तवत् ॥ १३९ ॥
 ततस्तु शमितारं वै सञ्चूद्रं विनियोजयेत् ।
 उपासनायुक्तं भक्तिश्रद्धायुक्तं महेश्वरि ॥ १४० ॥
 दद्यान्मन्त्रेण खड्गं तु तस्मै प्रत्यङ्मुखस्ततः ।
 शमितोदङ्मुखः छागं प्रार्थयेत् प्राङ्मुखं पशुम् ॥ १४१ ॥
 ततोऽस्त्रमुच्चरंश्छिन्यात् सकृद्घातेन वै गले ।
 गतप्राणं २३पृष्ठ-प्राङ्मूर्धानं विनिक्षिपेत् ॥ १४२ ॥
 मस्तकेन च संसृज्य ततस्तु छुरिकां तथा ।
 दद्यात्तस्मै तथा मत्स्यान् घातयेदखिलानपि ॥ १४३ ॥
 तांश्चापि वस्त्रे निक्षिप्य शमितारमुपस्थितम् ।
 सम्सृज्य वस्त्रमन्नं च दत्त्वा तं तु विसर्जयेत् ॥ १४४ ॥
 पुरःसरं (रं) पशोरङ्गे सिञ्चेत् कलशतो यतः ।
 मन्त्रैः प्रोक्तक्रमेणैव आचार्येण सहैव तु ॥ १४५ ॥
 गृहीत्वा छुरिकां मन्त्रैः पशोर्विशसनं चरेत् ।
 बद्ध्वा विसृज्य तच्चर्म चाङ्गानि प्रविभागशः ॥ १४६ ॥
 उपलक्ष्य तु सूक्ष्मेण मत्स्यान्प्येवमेव तु ।
 निवेदयेत् पादशालामध्ये मन्त्रेण शङ्करि ॥ १४७ ॥
 प्रदर्शयेत् साधकाचार्याय सोऽपि पचेत् पृथक् ।
 एकत्र चापि देवेशि तदङ्गान्यमितंजया ॥ १४८ ॥
 आचार्यः पुनरागत्य पशोर्मत्स्यस्य चैव तु ।
 शोणितं पतितं भूमौ तद्देव्यै तु समर्पयेत् ॥ १४९ ॥
 निखनेत् तत्र चास्त्रीनि मलपित्तकफादिकम् ।
 छुरचर्मादिकञ्चापि ततो मण्डपमध्यतः ॥ १५० ॥
 अणकास्तु समादाय मन्त्रेणोन्मुखते क्षिपेत् ।
 मन्त्रेण कण्डवेच्चापि निस्तुपातीर्यतोयतः ॥ १५१ ॥

निपिच्य पश्चान्मन्त्रेण पञ्चतित्तसमायुताम् ।
संविदं पेपयेत् त्रिवै तत्पश्चात्तु पुरःसरः ॥ १५२ ॥
पेपयेत् सूक्ष्मरूपेण गालयेद् वाससापि च ।
अर्धमानेन सितया मिश्रयेत्तु प्रमाणतः ॥ १५३ ॥
तीर्थं तोयेन ससाध्य न्यसेत् काष्ठस्य भाजने ।
त्रिकोणरूपे साधारे चणकान् पेपयेत् ततः ॥ १५४ ॥
निवेदयेत् साधकाचार्याय पात्रं तु संविदः ।
वेद्यधश्चोत्तरदिशि कुशेष्वाच्छाद्य साधयेत् ॥ १५५ ॥
ततस्तु साधकाचार्यः प्रागन्ते चुल्लिकात्रये ।
द्वितीयादित्रयं कार्यं तत्पिष्टेनान्यपिष्टकम् ॥ १५६ ॥
सम्मेल्य मुद्रां संसाध्य पशोरङ्गानि सर्वतः ।
सुपक्वानि पृथङ् न्यस्य पतान्यून सुपात्रके ॥ १५७ ॥
मूर्धानं च वर्षां मेद्रं वृषणं च समग्रकम् ।
अन्यत्सर्वं मेलयित्वा संस्क्रुर्याल्लवणादिभिः ॥ १५८ ॥
तृतीयं चापि संस्क्रुर्याद् विधिना सुविधानवित् ।
अथाचार्यमुखाः सर्वे नित्यं निर्वर्त्य वै ततः ॥ १५९ ॥
स्व-स्व-स्थानस्थिताः सर्वे कर्म कुर्युर्यथाविधि ।
वेदिकायां पश्चिमतो यन्त्रराजं निधाय तु ॥ १६० ॥
द्वारपूजादिपात्राणां प्रतिष्ठान्तं निवर्त्तयेत् ।
मण्डलेशाह्वानपूर्वं ततः पात्रे तु काष्ठजे ॥ १६१ ॥
चतुरस्रे हस्तमिते गर्तेष्व्याज्यमुपस्तरेत् ।
मन्त्रेण तत्तदङ्गानि क्रमेणैव विनिक्रियेत् ॥ १६२ ॥
अग्नेश्तरतस्तद्वै कुशेष्वासादयेच्छिवे ।
प्रार्थ्याथ सम्यगाच्छाद्य कुशैर्वस्त्रेण चोपरि ॥ १६३ ॥
ब्रह्माग्निमध्ये गर्ते तु अङ्गुलद्वयनिम्नके ।
अङ्गुलद्वितयोच्चात्ममेखला-सुविराजिते ॥ १६४ ॥
प्राक्-प्रत्यक्-दीर्घरूपे वै सार्ध-हस्ताप्रमाणके ।
इत्तमात्र-सुविस्तारे प्रोक्ष्यास्त्रेण कुशान् न्यसेत् ॥ १६५ ॥

तेषु पात्राप्यासादयेत् सुक्त्रयं सुवमेव च ।
 हस्तदीर्घं दक्षिणतः प्रागग्र तत्र पूर्वतः ॥ १६६ ॥
 चतुरङ्गुलविस्तार मध्येऽष्टाङ्गुलसम्मितम् ।
 पार्श्वयोर्दीर्घवृत्तं वै द्वादशाङ्गुलमानतः ॥ १६७ ॥
 शेषपात्रं च संसाद्य सस्कुर्यादुक्तरीतितः ।
 प्रत्यग्भागे द्वयं चैव द्वादशाङ्गुलदीर्घकम् ॥ १६८ ॥
 षडङ्गुलसुविस्तारमुच्च स्याच्चतुरङ्गुलम् ।
 संविद्ग्रहणिकाख्यं च सुराग्रहणिकाख्यकम् ॥ १६९ ॥
 एव सर्वं तु सस्कुर्यात् शेषपात्रात्त्रयं शिवे ।
 चतुरङ्गुलदण्डेन पार्श्वयोर्हमयोर्युतम् ॥ १७० ॥
 संविद्भैरवसूक्ताभ्यामभिमन्त्र्य तु संविदम् ।
 आकाशे तर्पयेत् तत्त्वमुद्रया भैरव त्रिधा ॥ १७१ ॥
 इन्द्रस्य पात्रादारभ्य पात्राणि स्थापयेत् क्रमात् ।
 हेतुद्रव्येण सम्पूर्य यजेत् तत्तन्मानुं क्रमात् ॥ १७२ ॥
 उपचारान्मूलदेव्याः सम्भूज्य तदनन्तरम् ।
 वेद्याः प्राङ्नैर्ऋतमरुद्भागे पीठत्रयोपरि ॥ १७३ ॥
 चतुरस्रे चाष्टदले वृत्तेषु क्रमतो यजेत् ।
 ब्रह्मविष्णुशिवान् सूर्यपावकेन्दूश्च पूजयेत् ॥ १७४ ॥
 आवृत्ति तु समाप्याथ पूजाङ्गं होममेव च ।
 ततः प्रवर्त्तयेद् याग इन्द्रादिक्रमतः शिवे ॥ १७५ ॥
 तत्र तत्र पूजयित्वा उपचारैस्तु पञ्चभिः ।
 इन्द्रं तिरस्कृति क्षेत्रपाल भैरवमेव च ॥ १७६ ॥
 विश्वमूर्तिं सविदाद्या सुराद्यामपि देवताम् ।
 गङ्गां च बरुणञ्चैव मन्त्रिणीं दण्डिनीं तथा ॥ १७७ ॥
 नित्याश्चौघगुरुंश्चापि षडङ्गाद्यखिलावृत्तिः ।
 ब्रह्माद्यान् सूर्यमुख्यांश्च तयान्नायस्य देवताः ॥ १७८ ॥
 क्रमेणैता यजेद् देवि आह्वानस्तुतिपूर्वकम् ।
 होतुर्यागस्य मन्त्रान्ते स्वाहान्तं नाम वै पठन् ॥ १७९ ॥

यजेत् क्रमेण त्वाचार्यो ब्रह्माज्ञादि-क्रमेण वै ।
 क्रमेण सुकत्रये देवि उपस्तरणपूर्वकम् ॥ १८० ॥
 मन्त्रेण संविदं हेतुं पशवङ्गमगकन्यके ।
 द्विधाऽवदानं पशवङ्गेऽभिधारः पुनरेव च ॥ १८१ ॥
 संविद्धेत्योश्चतुर्धा तु ग्राह्यं दर्व्या महेश्वरि ।
 तत्तत्पात्रात् तु गृह्णीयाद्धेतुं सामान्यतोऽन्यतः ॥ १८२ ॥
 श्रीपात्रान्मूलदेव्यै तु पशवङ्गहविषः शिवे ।
 ऊर्ध्वं हेतुसुचं न्यस्य वामे संवित्सुचं नयेत् ॥ १८३ ॥
 पुरःसरेण पात्राणामुद्घाटनपिधानकम् ।
 कुर्यादादौ सुवेणाज्यं जुहुयात् क्रमतः शिवे ॥ १८४ ॥
 सुकत्रयं क्रमतो न्यस्य स्थाने पश्चाद् घृतं हुनेत् ।
 इन्द्रादि-मुख्यदेवांस्तु त्रिधा हुत्वा तदावृत्तिम् ॥ १८५ ॥
 प्रोक्तेषु सकृदाज्येन हुत्वा पश्चात् तु संविदम् ।
 हेतुं पशवङ्गकं चापि जुहुयात् प्रोक्तरीतितः ॥ १८६ ॥
 संविच्छेषं हेतुशेषं हुतस्य शेषपात्रके ।
 क्षिपेदेवमङ्गशेषं प्राक्पात्रेऽपि महेश्वरि ॥ १८७ ॥
 एवं भैरवपर्यन्तानिष्ट्वा शेषन्तु संविदः ।
 षोडशाङ्गुलदीर्घं तु अष्टाङ्गुलसुविस्तृते ॥ १८८ ॥
 चतुरङ्गुलनिम्ने च पात्रे शेषे विनिक्षिपेत् ।
 पूर्वद्वारवेदिकयोर्मध्ये दर्भान् परितस्तरेत् ॥ १८९ ॥
 संवित्पात्रात् संविदं तु तत्पात्रे सुप्रपूरयेत् ।
 मन्त्रेणानीय दर्भेषु तेषु मन्त्रेण विन्यसेत् ॥ १९० ॥
 उदग्दक्ष-सुदीर्घेण शक्तिं तत्र सुपूजयेत् ।
 भैरवीं वस्त्रमूपाद्यैः प्रत्यङ्मुखतया स्थिताम् ॥ १९१ ॥
 दक्षिणोत्तरयोस्तस्य आचार्ययजमानकौ ।
 प्रत्यग्दिशि तथा ब्रह्मा तदक्षे चोत्तरेऽपि च ॥ १९२ ॥
 होता स्तोता शक्तिदक्षे निषीदेष्व पुरःसरः ।
 यजमानस्य पत्नी तु स्याच्चेत् तद्दामतः स्थिता ॥ १९३ ॥

मन्त्रेण पात्रदण्डे तु गृहीत्वा पात्रमुद्धरेत् ।
 आचार्यो यजमानश्च शक्तिमन्त्रेण पाययेत् ॥ १९४ ॥
 अन्वारब्धाः सर्व एव द्विस्तूर्णीं पाययेदनु ।
 ततस्तस्येच्छया सम्यक् पाययित्वा ततः परम् ॥ १९५ ॥
 पत्नी तथा पाययेद् वै ब्रह्माचार्यस्ततः परम् ।
 होता स्तोता चापि पुरःसरश्च यजमानकः ॥ १९६ ॥
 तथा पिबेयुः सर्वे वै आचार्ययजमानयोः ।
 पाने ब्रह्मा दण्डधर आदौ शक्तिमुखे सकृत् ॥ १९७ ॥
 ब्रह्मा पिबेत् स्वस्य मुखेऽनन्तर ब्रह्मणोऽपि च ।
 आचार्यः स्वमुखे पश्चादेवमन्त्रेषु वै क्रमात् ॥ १९८ ॥
 प्रादक्षिण्येन सर्वेषां पाने पानमुदाहृतम् ।
 विच्छेदो नैव कर्तव्यो यजमानस्तृतीयकम् ॥ १९९ ॥
 पत्नीसत्त्वे तन्मुखेन पानं दक्षे स्थितः पिबेत् ।
 सर्वत्रैव सशेषन्तु भैरवाग्रे समुत्सृजेत् ॥ २०० ॥
 मन्त्रेणाचार्यकः पश्चाद् यागं कुर्याद् यथाक्रमम् ।
 तलेन दक्षिणेनैव पात्राधः संस्पृशन् पिबेत् ॥ २०१ ॥
 सुवासिनीं वस्त्रभूपादक्षिणाद्यैः सुपूजयेत् ।
 पश्चात् तु विश्वमूर्त्यादीन् क्रमेणैव यजेच्छिवे ॥ २०२ ॥
 नित्याद्या आवृत्ति-प्रान्ता घृतेन जुहुयात् पृथक् ।
 षोडशीं सप्तदशिकां त्रिगुरून् पादुकामपि ॥ २०३ ॥
 चक्रेश्वरीमखण्डा च पञ्चिकायाः क्रमाद् यजेत् ।
 तुरीय-समयामाम्नायानां च समया तथा ॥ २०४ ॥
 यजेत् ततस्तु ब्रह्मादीन् प्रोक्तरीत्यागकन्यके ।
 एवं यागं समाप्याथ बलिपूजादिकं चरेत् ॥ २०५ ॥
 सुवासिनीपूजनान्ते कुर्यात् पूर्णाहुतिं शिवे ।
 सुचां त्रयेऽपि च घृतसविद्धेतु-प्रपूरणात् ॥ २०६ ॥
 मुष्याङ्गेनापि संयोज्य क्रमेण परमेश्वरि ।
 आह्वानस्तुतिमन्त्रास्तु सवृदाद्ये द्वयं ततः ॥ २०७ ॥

स्वाहान्तनाम्नैव देवि ततोऽग्नेस्तु प्रपूजनम् ।
 प्रायश्चित्ताहुतीश्चैत्र चाग्नेरुत्तर-कर्म च ॥ २०८ ॥
 दिक्पालाना बलि दद्यान्मन्त्रैश्च तिरस्कृते ।
 भैरवाय बलि दत्त्वा क्षेत्रपालाय चेश्वरि ॥ २०९ ॥
 तिरस्कृत्यादिके देवि पुरुषाहारसम्मितम् ।
 हेतुपात्रमित हेतु बलि दद्यात्पृथक् पृथक् ॥ २१० ॥
 दिक्पालेषु बिल्वफलमितान् पिण्डान् बलि हरेत् ।
 भैरवस्य बलि श्वभ्य शूद्राय क्षेत्रपालजम् ॥ २११ ॥
 तिरस्कृतेर्बलि दद्यात् सर्वेभ्योऽपि महेश्वरि ।
 तत खड्ग समादाय अस्त्रान्त बलिमन्त्रकम् ॥ २१२ ॥
 पठन् पिष्टलुलाय तु सम्पूज्य छेदयेत् सकृत् ।
 तत पूजा सामयिकी कृत्वा सवित्प्रपानके ॥ २१३ ॥
 पात्रे तु सविच्छेपन्तु गृहीत्वा किञ्चिदेव तु ।
 सकृत् पिबेत् पुरोक्तेव पुन प्रधात्य तत्र तु ॥ २१४ ॥
 हेतुशेष समापूर्य सर्वपात्रस्य शेषकम् ।
 निक्षिप्य तत्र सस्थाप्य सवित्पात्र समुद्धरेत् ॥ २१५ ॥
 सामयीभ्य समर्प्याथ शेष भैरवसन्मुखे ।
 उत्सृजेद् भुवि तत्पात्रे तोयमापूर्य विन्यसेत् ॥ २१६ ॥
 ततो हेतुप्रपाणन्तु परित पूर्ववत् स्थिता ।
 सुवासिनीस्तु क्रमश पाययेदेकवक्त्रत ॥ २१७ ॥
 ततस्तस्मात् समुद्धृत्य सामयिभ्य समर्पयेत् ।
 सर्वे सामयिकास्तत्र पिबेयुर्यौवनान्तकम् ॥ २१८ ॥
 ततो ब्रह्ममुखा सर्वे पिबेयु पूर्ववच्छिदे ।
 तत पशवङ्गशेषाणि भक्षयेयुर्महेश्वरि ॥ २१९ ॥
 ब्रह्माङ्गं ब्रह्मणे दद्याच्छेप सर्वं विमिश्र्य तु ।
 आचार्याद्या क्षमयिका भक्षयेयु पृथक् पृथक् ॥ २२० ॥
 ततो देवीं त्रिसृज्यैव क्रमादन्या विसर्जयेत् ।
 शान्तिस्तवान्तं निर्वर्त्य ऋत्विज पूजयेत् तत ॥ २२१ ॥

यजमानो दक्षिणां तु प्रदद्यात् क्रमशः शिवे ।
 पल सुवर्णमाचार्ये ब्रह्मणे तत्सम भवेत् ॥ २२२ ॥
 होतुः स्तोतुस्तदर्धं स्यात् तदर्धं तु पुरःसरे ।
 सुवासिनीर्ब्राह्मणाश्च दक्षिणाद्यैः सुपूजयेत् ॥ २२३ ॥
 ततो ध्वजाग्रः पीठे तु यजमान महेश्वरि ।
 कुम्भोदकेनाभिपिच्य शेषं कर्म समाप्य च ॥ २२४ ॥
 सम्पूज्य साधुगचार्यै दक्षिणाद्यैः सुतोषयेत् ।
 वस्त्रपात्रादिसामग्रीभाचार्यायाखिला ददेत् ॥ २२५ ॥
 पूजा समाप्य देव्यै तु कर्म सर्वं समर्पयेत् ।
 एतत्ते सर्वमाख्यात रहोयागविधानकम् ॥ २२६ ॥
 एतत्कर्तुर्यत्तु पुण्यं तत्सशृणु ब्रवीमि ते ।
 अश्वमेधसहस्रं वा राजसूयशत तथा ॥ २२७ ॥
 वाजपेयायुतमपि नैतस्य सदृशं भवेत् ।
 महादानानि सर्वाणि महातीर्थ-व्रतानि च ॥ २२८ ॥
 ऋतवोऽप्यखिलाश्चैतत्कृता नार्हन्ति षोडशीम् ।
 मनुष्य-देव-गन्धर्व-सिद्ध-विद्याधरादिषु ॥ २२९ ॥
 एकान्तपूजकसगो गान्यो भवति कश्चन ।
 स एव धन्यो जगति य एवान्तार्चको भवेत् ॥ २३० ॥
 ब्रह्मादीनां दर्शनीयः पूजनीयः स एव वै ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वदुःखविवर्जितः ॥ २३१ ॥
 सर्वसौख्य-समायुक्तो देहान्ते श्रीपुरं व्रजेत् ।
 वर्षाणामयुतं दिव्यं दिव्यदेहो निवस्य तु ॥ २३२ ॥
 भुक्त्वाभीष्टान् सुविपुलान् दुर्लभोस्तत्र शङ्करि ।
 अन्ते श्रीबण्डमुग्रतः प्राप्य ज्ञानं मत्सरम् ॥ २३३ ॥
 परं निर्वाणमाप्नोति सत्यं सत्यं महेश्वरि ।
 यः षोऽप्यत्र महायागे सविच्छेपं पिबेच्छिवे ॥ २३४ ॥
 योपिद्वा पुराणो वापि हेतुःशेषमप्यापि वा ।
 अङ्गशेषं तथा वापि तस्मानन्तरं भवेत् ॥ २३५ ॥

सर्वपाप-विनिर्मुक्त शतपूजा-फल लभेत् ।
 अश्वमेध-वाजपेयफल प्राप्नोत्यसशयम् ॥ २३६ ॥
 यजमानस्य तुर्याशमाचार्य सुकृत लभेत् ।
 अन्येषामष्टमाश तु फल भवति निश्चयम् ॥ २३७ ॥
 अन्ते मण्डलपूजा तु कुर्यात् तत्र महेश्वरि ।
 अङ्गलोपादिदोषाणा शान्तये परमेश्वरि ॥ २३८ ॥
 अग्निनाशे पात्रनाशे हविर्नाशेऽपि शङ्करि ।
 अयुत प्रजपेत् पश्चात् तद्विधि च पुनश्चरेत् ॥ २३९ ॥
 अन्यत्र युक्त्या प्रजपेत् सहस्र शतमेव वा ।
 न बुध्या लोपयेत् किञ्चित् सर्वथा पर्वतात्मजे ॥ २४० ॥
 अन्यथा दण्डिनी देवी दण्डयत्यतिभीषणा ।
 जिह्वाच्छेद मन्त्रलोपे करच्छेद क्रियाहतौ ॥ २४१ ॥
 करोति दण्डनाथा सा तस्मात् कुर्यात् समाहित ।
 ऋत्विजा यस्य तु भवेत् स्वालित्य तेन शङ्करि ॥ २४२ ॥
 मण्डलार्चा सुकर्तव्या तत पापाद् विशुद्ध्यति ।
 इत्येतत् ते समाख्यात कि पुन श्रोतुमिच्छसि ॥ २४३ ॥
 ॥ इति श्रीत्रिपुरार्णवे त्रिपुरासारमर्बस्वे रहोयागवधन नामैकोनविंशतिस्तरङ्ग ॥ १९ ॥

अथ विंशतिस्तरङ्गः

गिरिजोवाच

वृषध्वज महादेव प्रोक्तमेकान्तपूजनम् ।
 अतिगोप्य महापुष्यं त्रिपुरार्णवसस्थितम् ॥ १ ॥
 महाश्चर्यमयं सर्ववाञ्छितार्थ-प्रदायकम् ।
 तत्रोपयुक्तमन्त्रास्तु कथयस्व कृपामय ॥ २ ॥

श्रीवृषध्वज उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि रहोयाग-समुद्भवान् ।
 मन्त्रानाथर्बणानेकस्वर्यास्तान्प्रपठेच्छिवे ॥ ३ ॥
 ब्रह्मन् ध्वज रोपयिष्ये इत्युत्थाय तु प्रार्थयेत् ।
 सर्वत्रैवं कर्मनामप्रार्थनं सगुदीरयेत् ॥ ४ ॥
 ॐ रोपयेति प्रत्युक्तिः कृताञ्जलिपुटो वदेत् ।
 एव सर्वत्र कर्मादौ प्रार्थनं प्रतिवागपि ॥ ५ ॥
 मन्दमध्योच्चभेदैस्तु स्वरैर्मन्त्रान् पठेत्तथा ।
 वितम्बमध्यद्रुतकैरुच्चारैरगनन्दिनि ॥ ६ ॥
 होतरिन्द्रमावहेति स्तोतरिन्द्रं स्तुहीति च ।
 होतुः स्तोतुश्च गिरिजे विनियोगमुदाहरेत् ॥ ७ ॥
 वानस्पत्यं वनमन्ते त्वं हि महान्महत्तर ।
 त्वं वेत्थ क्रतूनन्यान् क्रतुराजानममृतवहम् ॥ ८ ॥
 त्वं वरुणःपुद्देवगणो मीढुष्टमस्य वृषस्य देवानाम् ।
 क्रतूनां क्रतुराजां सदनं त्वा वाससामि सवृणोमि ॥ ९ ॥
 त्वं यजमानस्यामुं धातृव्यानपनयामुं यजमानमुप्रय ।
 यथा त्वमुज्जृम्भणोस्येवममुं त्रिपुररुपनाम अमुकस्य क्रतुवरं मुञ्चिर्नाहि ॐ ॥ १० ॥
 क्रमस्वरेण मन्त्रोऽयं पठितव्यो ध्वजावृत्तौ ।
 पुरःसारध्वजविधिं पुरः प्रतिविधेहि ॥ ११ ॥

पुरःसरविसर्गे तु मन्त्रः प्रोक्तो हिमाद्रिजे ।
 आचार्योऽयं प्रतिविहितो ध्वजविधिः ॥ १२ ॥
 मध्यस्वरेण सर्वत्र मध्योन्कारेण वै पठेत् ।
 विसर्गश्चापि सन्देशः सर्वत्रैवं महेश्वरि ॥ १३ ॥
 आयाहि दिवस्पते सहस्राक्ष शचीपते ।
 यजमानस्यामुं वीतिं जुपाण वृत्रहन्तम ॥ १४ ॥
 वानस्पत्ये शतवल्शोनिषण्ण (ण्ण) अमु वीतिं वर्धय सुरयाप्यायितः ।
 यजमानस्य क्रतुं ये समीयुरसुरा अरातयः ॥ १५ ॥
 तांस्त्वं वज्रेण वृत्रजेन पराणुददेवरजोऽस्मभ्यं सभाजित ।
 सर्वत्राह्वानमन्त्रं तु तारान्त्यं समुदीरयेत् ॥ १६ ॥
 इन्द्र त्वं सोमपा असि देवानां समभिष्टुतः ।
 त्वा हि विद्वांसः सोमनाभि यजन्ति संस्तुतं देवगणैरभीषुभिः ॥ १७ ॥
 महत्तरेषु क्रतुषु त्वमीड्यो यजमानस्यामृतत्वं वितन्वसे ।
 त्वं हि पुरांदिति गर्भेशयानमिन्द्रशत्रुमभिजघ्निवान् वज्रेण ॥ १८ ॥
 पुनस्तान्देवान्विदधास्यभिष्टुतो लोके स्वर्गे सततं समिन्धसे ।
 इन्द्रस्तुतिरियं देवि ध्वजयागविधौ स्मृता ॥ १९ ॥
 आयाहि क्षेत्रपते चतुर्भुजेमं यज्ञं वह मण्डलस्थितः ।
 भूतान्प्रेतान्विभ्रन्थाकिनीश्चेमं क्षेत्रं विदधीद्दुशक्तगम् ॥ २० ॥
 अयं ते वीतिकृद्यजमानः संसहोत्रो बलिमुद्यच्छतीमम् ।
 सैरिभोयं समभिषिलष्टवर्ष्मा उद्यतस्ते वीतये तं समेहि ॥ २१ ॥
 संकल्प्यास्ते संविदः गुप्रपाणाः परिस्तुताः पुरुधा घ्राणवेशाः ।
 अभि तान् पाहि सुमनसा अपाभरेमं यज्ञं यजमानामृताय ॥ २२ ॥
 त्वं हि क्षेत्रपालो भूतपतियोगिनीराट् रोचसे वर्ष्मणा नीलभासा ।
 शूलं दण्डं नृकरोटिं व विभ्रयभीतिदो भजतां भूतिदानः ॥ २३ ॥
 इमं यज्ञमवतङ्गम्य स्वानां युक्तो विदधीद्दामृतं पारयास्मान् ।
 एतत्स्यामृते ह्यवसादमीयाभ्रताः स्मो वयं नाथय नाथ चात्मान् ॥ २४ ॥
 आयातु वीरसूर्वाजिनी वाजयित्री तिरस्कृतिः ।
 त्वं सर्वतः सं तमसं लोकमोषं वितन्वती ॥ २५ ॥

इमं मखं मखकृतं समेहि मृत्योर्ध्रातृव्यान्मोचनाय ।
 भ्रूहिन्याघाभिः संवृता मोहनाय तान्यान्वयं द्विष्यो येऽपि चास्मान् ॥ २६ ॥
 त्वं देवि भैरवि भीषणाभे सप्तप्रोढे वेगगम्ये सुवेगे ।
 कालाकल्पावासवर्षप्रकाशे विभ्रती कृपाणिं चपलाभं सुकल्पम् ॥ २७ ॥
 सौदामिनीव भजमानं द्विषां वै चक्षुषि त्वमचिरं संवृणोषि ।
 नेमं वीतिं रक्षयित्री त्वदन्या तां न प्रजासिपुः सूरयोप्यादिमायाम् ॥ २८ ॥
 आयाहि भीमोद्य महादृहास सह प्रोद्यैर्वलिभुग्भूतसंधैः ।
 आयाद्यमुं यजमानस्य सुकृतं सुकृतं चास्य पारयितुं समीहितम् ॥ २९ ॥
 मन्त्राहृतोऽस्मभ्यं समीहितं सुवर्हुर्यथा साधयितुं स्म भैरव ।
 वत्सानिव सौरभेष्यो चिराय प्रैहि प्रीत्यान् भजमानाविभर्तुम् ॥ ३० ॥
 त्वं कालवर्षा धृतदण्डोरुणाक्षो ज्वालावक्त्रो लेलिहन् दिक्तटानि ।
 अनुयातैर्वलिभुग्भिः समेतो घनस्वनैर्भीषणैर्भीषयन् गाम् ॥ ३१ ॥
 सटाभिः पिङ्गाभिर्व्यापयस्यन्तरालं द्यावापृथिव्योर्नृत्यमानः सूनृतम् ।
 रुद्रैरादित्यैः समरुन्द्रिरशिवभ्या देवास्तो विश्वे सततं समीडिरे ॥ ३२ ॥
 तिरस्कृतैर्भैरवस्य परिवारसमर्चने ।
 प्रोक्तस्तोत्रद्वयेनैव त्रिः स्तुवीत क्रमेण वै ।
 स्वरोच्चारिन्नेदेन प्रत्येकं गिरिनन्दिनि ॥ ३३ ॥
 आयान्तु ते सिद्धनाथाः सयोषा यासां गणाः कोटिशो भीषणा गाम् ।
 चक्रम्यमाणा अपि सर्वाः समेता समागच्छन्तु मण्डले सुप्रधानाः ॥ ३४ ॥
 अयन्तु ते सिद्धनाथाः सयोषास्त्विभं क्रतुं यजमानं मण्डलञ्च ।
 याभिर्निचिताः सर्वलोका अलोका लोकालोकाः सगमाश्चागमाश्च ॥ ३५ ॥
 आयाहि विश्वमूर्ते त्वं विश्वस्य विभावनः ।
 द्यावा-पृथिव्यावपि सरितः सागरा गिरयस्तैः समेतः ॥ ३६ ॥
 इमं वीतिं सुनिगूढं च कर्तुं समाहृतो देवः समेहि ।
 वर्षिष्ठेषु श्रेष्ठतमेह यज्ञं प्राक्रम्यारं यजमानस्य भूतये ॥ ३७ ॥
 त्वं विश्वमूर्ते भव त्कृतो नो विश्वान्यङ्गानि पुरुषा ते विभान्ति ।
 धौस्ते मूर्धा दिशः श्रुतिर्ज्योतीष्यशिपी वदनं द्याशुशुसपिः ॥ ३८ ॥
 उदरं नभो वारिधश्च कुली विदिशो बाहा अंध्रयो वै तलानि ॥ ३९ ॥

अस्थीनि शैना ओषधयो वनस्पतयो लोमानि नाडय सरित्तो वेगवाहा ।
 सर्वं वपुरधिदेवासश्च सर्वे त्वयीष्टे सर्वमिष्ट सुमर्त्ये ॥ ४० ॥
 इम ऋतु परि सर्वे सुपर्वभिर्भरस्व सर्वानधियज्ञ कृणुष्व ।
 आयाहीम वीतिमीश प्रेष्ठेमनोन्मनि त्वा यजमान प्रकामम् ॥ ४१ ॥
 विश्वशक्ति विश्वजन्यामभिराद्भु समुद्यत सह होत्रै समीह ।
 मनोन्मनीं त्वा विश्वमूर्तेर्भवित्री विश्वप्राणा विद्युदादित्यवर्णाम् ॥ ४२ ॥
 विश्वप्रह्ला विष्णुमाया विराजीमभिकुर्मो वयममृताय लोके ।
 हिरण्यवर्णामित्यादि पङ्क्तये श्रियमन्तकम् ॥ ४३ ॥
 ऋचा चतुष्टय मूलदेव्याह्वाने समीरयेत् ।
 चन्द्रा प्रभासामत्यादि ऋचा चैव (च)तुष्टये ॥ ४४ ॥
 मे गृहादिति पर्यन्त स्तोता स्तोत्रमुदीरयेत् ।
 इम त्वा देवराज्येन्द्राय भूतराजाय क्षेत्रपाय ॥ ४५ ॥
 तमो राज्यै तिरस्कृत्यै बलिभुगराजाय भैरवायासदे ।
 मन्त्रा पात्रासादनेमी चत्वार क्रमतोऽम्बिके ॥ ४६ ॥
 आयाहि सविद धारयित्रि ऋतुमेत पारय त्व हविर्भि ।
 अस्मभ्यमभिदुर्मति हत कृणुष्व श विधात्री ॥ ४७ ॥
 त्व शेमुपीणामधिपत्नी त्व वै नीहारस्य प्रहर्त्री सङ्गतानाम् ।
 त्व याज्याना प्रसवित्री सुपोष्ट्री सुनेत्री कामानामसि बोधयित्री ॥ ४८ ॥
 देवि नो देहि ऋतवे पारणायेमा सविदमभिपूत्यै सुनीताम् ।
 वर यत्ते प्रेक्षित प्राप्नुहीममाचार्योऽहन्त्वा प्रपन्नोऽभि याचे ॥ ४९ ॥
 आचार्या त्व ऋतुयु यद्वेत्याद्य मौल्य मूल गरिष्ठम् ।
 तेनाह सविदमिमा विक्रीणे ऋतुपारिणीम् ॥ ५० ॥
 ब्रह्मप्रेदि सविदमभियाचस्व चेति वै ।
 तत्तन्नाम्ना समाह्वानं सर्वेषा क्रमत शिवे ॥ ५१ ॥
 ब्रह्मादय स्व स्वनाम्ना याचेयुर्मन्त्रयोगत ।
 तत्तन्नामसमायोगात्प्रत्युक्ता अपि ते तथा ॥ ५२ ॥
 पुत्रा दारा अपि गेह धनानि पशवोऽश्वा यच्च विञ्चित्वमस्ति ।
 सर्वरेतेर्गोत्यमूत्रै ऋतूनां विक्रीणीणीमां सविदं याचतो मे ॥ ५३ ॥

न मे पुत्रैर्धनगोऽदिभिर्वा यन्मुख्य स्व क्रतुपूपयुक्तम् ।
 तदेकं दातुं प्रतिजानीहि तेन विक्रीणेऽहं संविदं ते समिष्टाम् ॥ ५४ ॥
 प्रब्रूहि तन्मे प्रतिजाने ददानि प्रत्तं तद्विद्धि न ह्यदेय तवास्ति ।
 असुभ्योऽपि यद्गरीयस्त्वमृच्छ नाह प्रव्रजे सन्तमसं दुरन्तम् ॥ ५५ ॥
 क्रतुष्वेको यजमानो गरीयान् येन स्विदृतेन क्रतवी भवन्ति ।
 तं त्वां गृहीतमभिजानीहि सुक्रतो क्रमेणैनामीप्सतां ते स होता ॥ ५६ ॥
 नेदं द्वारमभिनिर्गन्तुमहं मया ब्रह्मणा समभिक्रान्तवर्त्म ।
 निवर्त्तस्वान्यद्वारेण नाहं स्व मार्गं ददिम नहि तेऽत्राभिसंक्रमः ॥ ५७ ॥
 होता पुरःसरः स्तोता त्विममेव समीरयेत् ।
 स्व-स्वनामसमायुक्तं द्रुतमुच्चस्वरेण च ॥ ५८ ॥
 त्वं सविदं धारयन्ती सुधात्री क्रतुष्वेवं हविषः प्रापयित्री ।
 देवीं त्वां हविषो धारयित्रीमृते यज्ञा ह्यवसन्ना भवेयुः ॥ ५९ ॥
 इन्द्रस्त्वामभिराध्य वृत्रहन्तामो अभिराध्यो वितायिभिः ।
 स्तोमन्ते शतघृतिर्विश्वमूर्तिरचि(ची)ऋतृपत् ॥ ६० ॥
 अमृतास्त्वामनुजग्मुः सुवीतिषु समीडिता हैमवती सुजानिना ।
 छन्दासि मन्त्रास्त्वयि संसृज्यमानाः समीयिवासो महिमान महान्तम् ॥ ६१ ॥
 वयं सास्ते ह्यनुचरास्तारयात्मानुवर्चसे ।
 यजमानं निषीणीमहे छन्दितेन तव निष्कयेण ॥ ६२ ॥
 ओमित्युदाहृत्य पश्चात्ता ब्रूयान्मन्दमध्यतः ।
 आचार्यो मे कल्पय सुराग्रहं समभिष्टुतम् ॥ ६३ ॥
 देवि संविद्धारयित्रि नः सुराग्रहमभिकल्पयामो वधम् ।
 समाहृतमभिष्टुत विश्वमेधं पाहीमं सुक्रतु यजमानोऽभिराधति ॥ ६४ ॥
 देव्यत्र प्रस्तरे निषीदास्मान् क्रतुं मुसमृद्धान् विधेहि ।
 एतेन त्वां सदशेन श्टदामहे यजमानस्य विवृति त्व समाछद ॥ ६५ ॥
 इमं त्वां देवताभ्यः पिताभ्यः श्रीदेव्यै मूलरूपादे ।
 रश्मिरूपाभ्यो लक्ष्मीभ्यः कौशाभ्यः कल्पलताभ्यः कामदुषाभ्यो रत्नाभ्यः ॥ ६६ ॥
 देव्यै मन्त्रिष्यै दण्डिन्यै तिपिदेवताभ्यो नित्याभ्यः ।
 नापेभ्य ओषधुरभ्यो रश्मिमृताभ्य आवृतिभ्यः ॥ ६७ ॥

देवेभ्यो बलिदेवेभ्यो बालायै कुमार्यै नाथाय वदुकायासदे ।
 संवित्स्थाने सुरेत्युक्त्वा सुराह्वानं समीरयेत् ॥ ६८ ॥
 अभियाचनमन्त्रेऽपि तथा संयोजयेच्छिवे ।
 तथा स्तोत्रा स्तुता चापि यजमाने सुरापदम् ॥ ६९ ॥
 सुराग्रहे चाग्रपूजां विनिवेश्य च शङ्करि ।
 इमां त्वामाद्य-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थसंस्काराय ॥ ७० ॥
 भूः परिस्तृणामि भुवः स्वर्भूर्भुवः स्वः परिस्तृणामीति प्रत्येकम् ।
 एता आद्याय सदाशिवाग्नये समिधो निक्षिपामि ॥ ७१ ॥
 एता द्वितीयाय तृतीयाय चतुर्थायेश्वररुद्रविष्णवग्नये इति ।
 त्वं सुरे निर्जरोभिर्निधीनां सम्राज्ञी अभिनिर्मिता ॥ ७२ ॥
 त्वां पूरयामि ऋतवेऽस्य पूरय स्वकामान्याननु देवासः ।
 अमृतस्येव मन्दरस्त्वं मयासि धृतस्त्वह ॥ ७३ ॥
 पयसीव सारं मन्यानाभिनिर्गम यशंवह ।
 सुरा सदित्वं विनिविश्यमानोऽस्मान् पुषाण हविषः पारणेन ॥ ७४ ॥
 सन्तर्प्य देवीः सुगुणैर्हविर्भिरियाम तत्स्वाराज्यं समीड्यम् ।
 स्तोत्रे सुवर्चसेऽन्ते तु निर्मथतस्त्विमौ गुणनिर्मोचनाय ॥ ७५ ॥
 हेतुस्त्वं शर्मणः खलु देवासस्त्वामभीवृताः ।
 ऋतं यद्ब्रह्म भुवनस्य प्रेष्ठं तद्धेतुस्त्वमभिष्टुता ॥ ७६ ॥
 वीर्ये मुनीना तपसाभि सम्भृते हेतुर्विप्राणामपि सत्यवाचि ।
 लोकचक्षुर्महत्तमस्त्वयि प्रेष्ठश्च धारकः ॥ ७७ ॥
 तवान्तराये पिनरो मनुष्या देवासश्चाभवन्शर्मगर्धाः ।
 हेतुस्त्वं तेषां वृषभः जनायेमं सघ्नीचीनमभिसं विधेहि ॥ ७८ ॥
 अपिधानेनाभुना सवरस्व स्तोमं गुणानां नातियादितोन्ये ।
 अनेनैव सुक्रतोररातीनभिरोधामि यजमानस्य श्रेयसे ॥ ७९ ॥
 आयाहि वरुण क्रतुपारणायाप्यायय हवीषि वर्धमानः ।
 स्रोतोभिः समुद्रैरपि चोदपानैः समेतोत्र वीरिं निभृतं पुनीहि ॥ ८० ॥
 इमं मे व० प्रियासः ४
 इमं त्वां सुक्रतवेऽभिवर्धनाय सदे पवित्रं पावनाय पवित्रपते ।
 संवर्धस्व सप्रिवर्तस्वाहीन सुक्रतुं कुरु ।

संवर्त्ता इव सागर पात्रेऽभि पूरयामि ।
 इमं त्वाभिवर्धनाय भूः परिस्तु० ।
 आयाहि गङ्गे सरितां वरिष्ठे क्रतोरस्य पावयितुं हवींषि ।
 यथासुपेहपरिप्टाद्धि भिन्नादर पुरा पावयितु हि लोकान् ।
 त्व देवि गङ्गे महति खे निपण्णा पुरमाजगतीः पातुमारात्प्रवृत्ता ।
 सहस्रमूर्ध्नाऽङ्गुष्ठभेदात्पुनाना शतधृति मीढुप विश्वमूर्तिम् ।
 धावा भूमि संवृता ते पृथक्तैस्तमोहन्त्री लघुसस्पर्शनेऽपि ।
 तीर्थान(१)मधिपत्नी सम्राज्ञी सरिता पतेः ।
 त्र्यम्बकं हरिमात्मभुवं पुनासि स्पृष्टैकान्ते लोकयात्रा वरिष्ठम् ।
 परमे व्योम्नि पतितानात्मनोऽङ्गेन यश्चरन्तः परिपाहि सुक्रतुम् ।
 अग्निगर्भमरणि पूर्वमभि मृजामि तथोत्तरम् ।
 अग्नि० पाये कुशान्तंस्तरामि तथा कृष्णाजिनम् ।
 त्वां क्षेत्रमसि वीतीना त्वामभि संसदामि ।
 हिरण्मयः प्रस्तरराडिवाभि विशस्व योनौ ।
 यज्ञानां सुक्रतूनां सत्राणामुत कव्यानाम् ।
 देवानामपि जीवातुरसि वैश्वानर सुप्रसीद ।
 अग्न आयाहि० मुक्रतु पारयस्व समेधितः ।
 अभितर्पय देवान्हविपात्मान्सुपुष्टिभि ।
 आयाह्यग्ने वीतिमलङ्कृधि सुपुष्टः पुष्टिमान्कृधि ।
 इमं नो यजमान बर्हिषोऽस्मादजीजन ।
 अग्ने त्वन्नो० रयिन्दा० ।
 त्वां हविर्निर्वप्तये कामाग्निमाददे ।
 तथा सदाशिवेश्वररुद्रविष्णून् ।
 निर्वप्तये हविषो निर्वप्तिम् ।
 हवि० प्तिम् ।
 इत्याह्वानान्ते ।
 सवर्धस्व समेधस्वान्ते हविषो निर्वप्तये सदधामि ।
 इमानि वानस्पत्यान्वाष्टिग्रानि सदधामि ।

अभिवर्धस्व वैश्वाना(न)र हविषां साधनाय ।
 काष्ठानीव यजमानस्य पाप्मनो निर्दह ।
 आयाहि त्व वीतये यजमानस्य श्रेयसे ।
 आह्वयाम सुरे मन्त्र-कृतैरुशत्तमै स्तोमैः ।
 आयाहि त्व शतधृतिना समीडिते अभीष्टुतैरुभिरुक्थशंसैः ।
 यजमानस्य कामान् पुप रायस्पोपाय सन्नता ।

हेतुसूक्तम्—

देवैरध्वर्णव निर्गतासि निर्वप्ये सुरे त्वामधिश्चये ।
 गन्ध रस चाक्ष विषमं विमुञ्चानर्हं यत्ते मादनम् ।
 सुधारस यत्ते पुरा स्कन्नं तेनाभि निर्गच्छ ।
 वैश्वानरस्त्वामुन्नयतु सुश्लोक्यामश्लोक्यामपनोदतु ।
 अपा मेध्य यज्ञियं तदभिगृह्णामि ।
 आपस्तन्वो मा भवन्तु पुनर्नः प्रतिपूरिताः ।

भैरवस्तुतिः—

दृपदसि वीतिसाधन त्वामभिनिक्षिपामि ।
 उपदृप०/त्वा दृपदि निक्षि० ।
 येऽत्र ये कृता दोषा देवानामवभोददाः ।
 तीर्थेन तान्निर्णुं दाम. सुहिता भव सविदे ।
 अभिपीडितान्तर्दोषान्प्रविमुञ्जीयेत आसन्भैरवीयैः
 प्रेतै सगतिना । सुवशे पात्रेऽभिप्रसृता यजमानं सु शं कृणु ।
 आसादिता दृपदि वायुना गर्भदोषान्निर्गमय ।
 पशुरसि क्रतुपारग ।
 एभिस्तीर्थैरभिपावितो भव ।

एत वास सवृणोमि तेनासुरैः संवृतो भव ।
 देवाना तर्पण सुमेध्यो ब्रह्मभावनः ।

मूर्धा ते क्षेत्रपतये भूयात् । ग्रीवा तिरन्कृत्ये । हृदय मूलराजे(ज्ये) ।
 दक्षपार्श्वं मन्त्रिण्यै । वाम० दण्डिन्यै । उदर पञ्चिकाभ्यः ।
 नाभिर्नित्याभ्य । वपा अग्नये । वस्तिर्गुरूणाम् ।
 आन्त्राणि भैरवाय । क्रोडमावृत्तिभ्यः । दक्षभुजं कुमार्यै ।

वामभुजं वटुकाय । ककुदं वलिदेवताभ्यः । मेढ्रं ब्रह्मणे ।
 वृषणमिन्द्राय । दक्षजङ्घा गङ्गायै । वामं वरुणाय । अन्यान्यन्येभ्यः ।
 पशुपाशाय० दयात् । शिवोत्कृत्तमि० ह्यसि । इमामगृभ्ण० कथ्या
 मेढी भव खचक्रस्य ध्रुवो भव ।
 बज्रामि त्वा रशनया मान्यत्र पराक्रम ।
 देवैरुपयुक्तोऽमृतमधुहि ।
 निखनामि त्वामगराजे वाचालो भव ।
 कृपाणिं त्वां करातं नैर्ऋतोद्यतम् ।
 समाददे विशसनाय पशोरस्य सुकृती ।
 तीर्थेनाभिर्निर्णितः सुदृढान्यामतान् जहि ।
 बद्धो मेखतया विकृतोऽभिसविश ।
 कृपाणिं त्वामभिमन्त्रये दुर्गा त्वामभिसविशतु वरेण्या ।
 छुरिकां त्वां करालामित्यादि० । राजीवारोहितवक्षः स्रोतो देवताभ्यः ।
 कामद्रवः श्यावमुखाः । अमुभिन्सविशध्व सुहितास्थो वीतये ।
 मीनोसि सु० भव । एतत्तीर्थं संपिद्रामृतत्वमधिगच्छ ।
 संयुजामि त्वाममीपु पावितः पुनीहीमान् । एतं वासः० भावनः ।
 आयाहि सुरां धार० पारय पूजिता त्वं० धात्री । त्व रोमु० धयित्री ।
 त्वं सुरां धारयन्ती० महिमानं महान्तम् । एवं सविद्धात्र्याः ।
 आयाहि मन्त्रिणि मन्त्रवता वरिष्ठे गीतैर्हास्यैरभिराधुमो वयम् ।
 आयाहि मन्त्रकृताहता सबृता रश्मिगणैर्महीपुभिः ।
 त्वं मन्त्रजा मन्त्रिणि मातृमूर्तिर्गीतैर्वाद्यैरपि नर्मवाग्भिः ।
 सभाजिता भुक्वाफ्संश्रुतीना रसजा महाराजी प्रेयसी मूलशक्तिः ।
 मणेर्येचकस्वाङ्गकान्त्वावहा सा तन्त्रीयुक्ता कच्छपीं धारयन्ती ।
 विद्याबलानां शेमुपीणां विधात्री पाद्मस्मान् पूरय सुक्रतुवयम् ।
 आयाहि दण्डिन्यमुमीडित वै विधातुमत्र समावृता स्वीयसवारवेशेः ।
 विताय क्रतुमभिरायो बलानि भवस्वेमं यजमान शरण्या ।
 त्वं दण्डिन्युप्रदण्डप्रचण्डा मन्मूना राजी किरिकत्राभिरम्पा ।
 अधिक्षिपस्यनुगृत् प्रतीपान् जगदण्डेने (न)जयसि त्वमेका ।
 त्वया हीनास्तुत्पया सविशेषु सर्वेऽन्योन्यं प्रविशेषुर्बुध्पि ।

सीरं मुसलं प्रहिणोऽथ्यातिवेत्तान् हिरण्मयेन वपुषा सूर्यवर्चसा ।
 आगच्छतामुं वीतिं गुरवः सुमेधसः पूर्वं स्रोतः सन्निधाना वरेण्याः ।
 समाधाय सुक्रतुं पारयं त्वस्मान् प्रपन्नानभिराधमानान् ।
 पूजनीया गुरवः सर्वतश्च समीडिता सर्वगुणप्रधानाः ।
 शिवात्मानः संवरणाः समीहासुशेवधयः काम्यमानस्य लोके ।
 अत्रैव गणपतिं पीठानि समयदेवा(व)तां योजयेत् ।
 एवं दक्षिणस्रोतसि भैरवान् सिद्धान् बटुकान् पददेवते समयदेवताम् ।
 पश्चिमस्रोतसि दूतीर्मण्डलानि वीरभैरवान् नाथान् समयदेवताम् ।
 उत्तरस्रोतसि मुद्रा वीरावलीः समयदेवताम् ।
 मालिनीं मन्त्रराजं मण्डलगुरून् समयदेवतां योजयेत्लिङ्गादिविपरिणामश्चेति
 शमनोसि शामित्रमभिगमय ।
 इमं खड्गमभिसंगृहाणेम पशुं वीतये सन्नियच्छ ।
 पशूनां त्वा पशुराजं सुक्रतवे संयुनज्मि ।
 मा मा हिग्गीर्मे हिसितः सुकृतेन त्वोन्नयामि ।
 छुरिकामुक्तवदद्यात्प्रार्थ्यं मत्स्यं तथा चरेत् ।
 इदं वासोभि ददामि ते शमित्रे व्रीहीना द्रोणमभिसंगृहाण ।
 तेनेममभि मा हिंसन्तु रायस्पोषाः सन्तु पशवः क्रतूनाम् ।
 मूर्धान्ते क्षेत्रपतयेऽभिषिञ्चामीति सर्वतः ।
 आददे त्वामसि-पुत्री शर्मकर्त्री यजमानस्य ।
 अनया त्वं विशसितः शर्मकृद्यजमानस्य भूयाः ।
 तत्ते बध्नामि रशनाभिर्नियोत्रैः ।
 मीनानां विशसनं च प्रोक्त भवतीश्वरि ।
 मूर्धानमिम क्षेत्रपतये शंसामीति सर्वतः ।
 क्षेत्रपते परिचरा लोहितपाः सुतीक्ष्णधियः ।
 ये तान् यजमानाय पातवे क्षतजेनाभिप्रीणयामि ।
 समाददे वोऽत्र वीतिदेवांस्तर्पयितुं संस्करणायोत्सूते निक्षिपामि ।
 भरस्वेमाश्वणकानुलूगलोऽभियाचितः । आददे त्वां मुसलं कण्डनाय
 तेनारातीः कण्डिताः स्युः समन्तात् ।
 भूरभिहनिये भुवः सुवर्भूर्भुवः सुवरभि हनिये ।

अभिपिञ्चामीमान्सुवीतयोऽभिसंयुनज्मि ।
 भूरभिपुणोमीत्येवं संविदि पेपणम् । पेपयेत्तद्वेवात्र चणकानपि शङ्करि ।
 त्वं सुक्रतूनां विदधासि वै फलं देवान्तोपय हविषा स्वेन सविदे।
 निपीदात्र प्रस्तरे सर्वकामान् यजमानस्य वर्धय सुप्रणीता ।
 आयाहि मण्डलेशात्र ऋतु मण्डय मण्डले ।
 देवताभिरभिसंवृतोऽभिगमय ऋतोः फलम् ।
 त्वं मण्डलेशो मण्डलानि मण्डलेस्युशतमः ।
 यजमानस्य सुक्रतुं पारय रायस्पोपः सर्वतः समभिप्युतः ।
 क्षेत्रपतेर्मूर्धानं निक्षिपागि सर्वत एवम् । नैऋत्यादिषु कोणेषु दिक्षु प्रागादितोऽपि चा
 विदिक्षु तत्तदग्रेऽपि ब्रह्मिः प्राग्दक्षिणोत्तरे ।
 मध्ये च निक्षिपेदङ्गान्शुक्लरीत्या क्रमेण तु । निपीदात्र प्रस्त० ।
 र्धय सुप्रणीत ।
 त्वं सुक्रतूनां० हविषा पाशवेन ।
 इमां त्वां संविद्ग्रहणीं हेतुग्रहणीं हविर्ग्रहणीं सुचं सुवमासदे ।
 तथा संविदादिशेषग्रहणीमासदे ।
 त्वं शोमुयिणा० बोधयित्री । त्व सविदं धा० नं महान्तम् ॥
 त्वं जालवर्ष्मा० तं समीडिरे ॥ हिरण्यगर्भः सम० द्यामुते मां तं
 देवमिहावहे । इति ऋक्त्रयम् ।
 तस्मै देवाय हविषा विधेमेति स्तुतिः ।
 आयाहि विष्णोऽत्र ऋतुपारणायेमं यज विततं पाहि चास्मान् ।
 देवैः सम्यक् समीडितोऽत्र लोके लोकानवसि द्रुतमायाहि चात्र॥
 तद्विष्णोः परमं पदम् ॥
 विष्णोर्नुकं वी० श्रयं त्वा ।
 आयातु देवो भगवाद्भीतिकण्ठ इम यज्ञ वहतु सर्वतः ।
 गिरिब्रजो गिरिजाजानिरीशोऽस्मान् यजमान पातु विद्विपः ॥
 श्रम्बकं यजामहे० मृतात् । अवतत्य धनुस्त्व० नाभव ॥
 आयाहि सूर्य ऋतुषु त्वमीशः सर्वं लोकं वहसि स्वमहिम्ना ।
 धाम्नामस्युत्तरदेवपूज्य ऋतुमिमं पारय लोकमूर्ते ॥
 आयाद्वाग्ने सोमेत्यादि ॥ उद्वय तम० रुत्तमम् ॥ उदुत्वं जा० सूर्यम् ॥

अग्ने त्वं पारया० शंयोः । अग्ने त्वं० रयिन्दाः ॥ आप्यायस्व० सङ्गथे ॥
 सोमो राजा नक्षत्राणामोपधीनाम् । अपां रसो रसमयः आप्यायकः ।
 आयात्वमुकयजमानस्य यज्ञं पारयितुं पारणीयः । देवैरीड्यः
 क्रतुराजे समिष्टः श्रेष्ठः पुष्टिं विदधीद्वाशु रायः ॥
 त्वं यज्वनां श्रेय ओजो बलं च रायः पुष्णासि यजमानं पाहि सर्वतः ।
 तं त्वां हविषा यजामहे सुकृतं लोकं नयामुकास्मान् ॥
 अनुक्ते सर्वतास्त्वैतदाह्वानं स्तुतिमीरयेत् । इमं हविः पशोरङ्गनामेन्द्रायते
 बर्हिषदे हवामः । तेनास्य यजमानस्य सुकृतं काममभिवर्धताम् ॥
 प्रत्येकं यागमन्त्रोऽयं तत्तन्नामाङ्गसंयुतम् ।
 इन्द्रो मे रिपुहा भूयाद्धविषा हुतेन संप्रीत इन्द्रायेदं न मम ।
 तिरस्कृतिः पशुदृष्टिणी । क्षेत्रपालः क्षेत्रपो । भैरवो भयहन्ता ।
 विश्वमूर्तिः विश्वबोधनः । संवित्संवेदयित्री । सुरा सौमनस्यदात्री ।
 गङ्गा पावयित्री । वरुण आप्यायनोः । मन्त्रिणी मन्त्रदात्री ।
 दण्डिन्यरातिदण्डदात्री । नित्या नित्यार्तिहन्त्र्यः । गुरवो ज्ञानप्रदाः ।
 अङ्गदेव्यङ्गपोष्ट्री । त्रिपुराद्यावृतिदेव्यः पृथक् सम्पत्कर्ष्यः । ब्रह्मा
 ब्रह्मवर्चसदः । विष्णुरोजोदः । शिवः शुभदः । सूर्याद्यास्तेजोदाः ।
 आम्नायगा अशुभहरा इति ।
 यजमानस्य यागान्ते त्यागमन्त्रा उदाहृताः ।
 देवानां त्वा हविषामभिसन्नयामि संविदम् ॥
 ०मभ्यासदे० । मभिसंगृह्णामि० । मभिषिबामि० ।
 उच्छिष्टभागभ्योभि समुत्सृजामि यजमानस्य पातवे ॥
 हिरण्यवर्णामित्यादि तथाह्वानं स्तुतिभिर्(भं)वेत् ।
 गन्धद्वारादि सप्तर्चं पठित्वा क्रमतः शिवे ॥
 सुपूर्णा पूरयित्री त्वां प्रपद्ये सुन्दरीं श्रियम् ।
 सुपूर्णं मा विदधीहि श्रीमति प्रेतसविशे ॥
 हविषा सविदा पारिसुतेन वसुधारया च ।
 सर्वाङ्गः पूर्णानभिसविधेद्वागस्कृते मयि शान्तिं विधत्स्व ॥
 द्वाभ्यां युत त्रिधा वृत्त्वा पूर्णाहुतित्रयं यजेत् ।
 मुन्दर्ये त्रिपुरा गये कामदायै त्यजेत्तथा ॥

इति मन्त्रास्तु ते प्रोक्ता अथर्वणसमुद्भवा ।
पाठमात्रेण मन्त्राणां तत्पूजाफलमाप्नुयात् ॥

॥ इति श्रीत्रिपुराणने त्रिपुरासारसर्वस्वे मन्त्ररूपेण नाम विशतिस्तरङ्ग ॥२०॥

अथैकविंशतिस्तरङ्गः

शैलजोवाच

भगवन् श्रोतुमिच्छामि श्रीसूक्तस्य विधिं परम् ।
त्रिपुरारणवसम्प्रोक्तं वद मे कृपया विभो ॥ १ ॥

भैरव उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि श्रीसूक्तविधिमुत्तमम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण त्रिपुरा वाञ्छितप्रदा ॥ २ ॥
हिरण्यवर्णामित्यादि पुरुषानहमन्तकम् ।
तिथिसंख्यर्चसंयुक्तं श्रीदेवीप्रीतिदायकम् ॥ ३ ॥
श्रीविद्यायाः सूक्तमिदं श्रीसूक्तमिति कीर्तितम् ।
श्रीविद्या त्रिपुरैव स्यात् त्रिपुरासूक्तमेव तत् ॥ ४ ॥
उपचारेषु मन्त्राणां योजनं यः समाचरेत् ।
एकैकशश्चतुर्धा च चतुर्भिस्त्रिस्त्रिभिस्तथा ॥ ५ ॥
चतुःषष्ट्युपचाराणां योजनैवं प्रकल्पिता ।
एकैकशः समस्तेन षोडशेषु प्रकल्पनम् ॥ ६ ॥
एवं पूजनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
न कर्मणां लोपदोषो भवतीति सुनिश्चितम् ॥ ७ ॥
सौभाग्यविद्यावर्णैस्तु पुटित प्रतिमन्त्रकम् ।
यो हुनेतस्य तलिता वाञ्छितार्थान्प्रयच्छति ॥ ८ ॥
बिल्वपत्रैः पापनाशो भवेत्सौभाग्यसम्पदः ।
सुगन्धकुसुमैः सौख्य तिलैः पापप्रणाशनम् ॥ ९ ॥
धान्यवृद्धिर्भवेद्धान्यहोमैस्तेजो धृतेन तु ।
अन्यैरप्यागमप्रोक्तैर्होमस्तत्तत्फलाप्तये ॥ १० ॥
शतावृत्या सहस्रैर्वा तथा दशसहस्रकैः ।
सर्वकामास्तथा सौख्य देवता-प्रीतिमाप्नुयात् ॥ ११ ॥

लसावृत्त्या श्रीपुरे तु वास स्यात्कल्पकावधि।
 तथाभिषेकैः श्रीचक्रे प्रोक्तवद्वा महाफलम् ॥ १२ ॥
 वाग्बीजसम्पुटजपात् प्रतिमन्त्रमगोद्भवे ।
 वाक्पतित्व तु श्रीबीजपुटितैर्देवतात्मता ॥ १३ ॥
 कामबीजेन पुटिताद्वशीकुर्याज्जगत्त्रयम् ।
 पूजने यस्त्वशक्त स्यात् त्रिधा सूक्तप्रपाठत ॥ १४ ॥
 पूजाफलमवाप्नोति ह्यीयते न कथञ्चन ।
 (श्रीसूक्तस्या)स्य जपत फल शतगुण भवेत् ॥ १५ ॥
 तस्य श्रीत्रिपुरादेवी (भवेत्सर्वा)र्ध्ववर्द्धिनी ।
 एतदावश्यक देवि सर्वथा प्रपठेदिदम् ॥ १६ ॥
 त्रिपुरोपास(को देवि त)स्मान्नित्य पठेदिदम् ।
 एतस्य सदृश पुण्य न किञ्चित्पर्वतात्मजे ॥ १७ ॥
 (पाप ज्ञा)त्त्वैतदखिल नश्यत्यामघटाम्बुवत् ।
 इति ते देवि सम्प्रोक्त विस्तरेण विधानकम् ॥ १८ ॥

॥ इति श्रीत्रिपुरारणवे त्रिपुरासारासर्वस्वे श्रीसूक्तविधिर्नामैकविंशतिस्तोत्रं ॥ २१ ॥

परिशिष्टम्

त्रिपुरार्णवस्य विभिन्नतन्त्रग्रन्थेषूद्धृतां पद्यानां निदर्शनानि

श्रीविद्याण्वे

द्वितीयश्वासे दग्धमन्त्रप्रसङ्गे—

आदौ कूर्चद्वयं मध्ये कूर्चबीजद्वयं तथा ।
 अन्ते कूर्चद्वयं यस्मिन् मन्त्रराजे प्रदृश्यते ॥ १ ॥
 स तु पट्कर्णको मन्त्रो दग्ध इत्यभिधीयते ।
 जपतां सिद्धिरोधः स्यात् त्याज्यः सर्वैः सदा बुधैः ॥ २ ॥

द्वितीयश्वासे मन्त्रप्रसङ्गे—

हृङ्कारस्यैव नामानि कूर्चं माया सरस्वती ।
 जलं नीर तथा कर्णं तटं कूले महेश्वरी ॥ १ ॥

द्वितीयश्वासे ऋतमन्त्रप्रसङ्गे—

आदावन्ते च मध्ये वाप्यधिकाक्षरयोगतः ।
 त्रस्तः सोऽभिहितो मन्त्री जपतामशुभप्रदः ॥ १ ॥

द्वितीयश्वासे गर्जितमन्त्रप्रसङ्गे—

मोहाद्वा लोभतो वापि विधिमुत्सृज्य यो जटैः ।
 दीयते स तु मन्त्रस्तु गर्जितो गर्हितः सदा ॥ १ ॥

द्वितीयश्वासे मन्त्रप्रसङ्गे—

स्वतन्त्रोक्तं परित्यज्य ज्ञात्वा वाऽतृप्तितोऽपि वा ।
 स्वगुरुप्रोक्ततो वापि मन्त्राः सिद्धिभ्रमादपि ॥ १ ॥
 जपतर्पणहोमार्चामार्जनानि पुनः पुनः ।
 कुर्वतो मन्त्रराजः स्यान्निर्जितो गर्हितः सदा ॥ २ ॥

द्वितीयश्वासे असहमन्त्रप्रसङ्गे—

नियमस्य च भङ्गेन मन्त्रः स्यादसहः सदा ।

द्वितीयश्वासे मन्त्रपुरश्चरणप्रसङ्गे—

वीर्यहीनो यया देही स्वकर्मसु न क्षमः ।
 पुरश्चरणहीनो यो तथा मन्त्रः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥
 नित्यनैमित्तिकाद्यैश्च पुरश्चर्यादिभिर्गुणैः ।
 भवेत् मत्त्वगुणोपेतः सेवया नृपतिर्यथा ॥ २ ॥

सत्त्व गुणं समापन्नो मन्त्रः कल्पलतासमः ।

द्वितीयश्वासे छिन्नमन्त्रप्रसङ्गे—

पल्लवाद्यैर्विलोपेन स्वरवर्णविलोपतः ।

अपूर्णत्वं समापन्नः स मन्त्रश्छिन्नसज्जकः ॥ १ ॥

द्वितीयश्वासे मन्त्रप्रसङ्गे—

सानुनासिकवर्णेन सयुक्ताः स्तम्भिता मताः ।

× × × ×

स्वरप्राप्ते ऋणप्राप्ते कालेषु विनियुज्यते ।

अन्यदा विनियुक्तश्चेन्मन्त्रो मत्त उदाहृतः ॥ १ ॥

× × × ×

स्वापकालो वामवहो जागरो दक्षिणावहः ।

स्वापकालजपान् मन्त्रोऽप्रबुद्धो हन्ति मन्त्रिणम् ॥ १ ॥

× × × ×

पुस्तके लिखितं दृष्ट्वा जपेद् यः साधकाधमः ।

चत्वारि तस्य नश्यन्ति आयुः कीर्तिर्यशः धियः ॥ १ ॥

जपात्पत्रेषु मन्त्रं स्यात् कुद्दं सन् हन्ति साधकम् ।

× × × ×

दुःखितास्ते समुद्दिष्टा वैरिवर्णेष्व सयुताः ।

द्वितीयश्वासे कुण्ठितमन्त्रप्रसङ्गे—

प्रयुज्यन्ते सदा मन्त्रास्तत्तच्छान्तिं विना नरैः ।

ते मन्त्राः कुण्ठता यान्ति तस्माच्छान्तिं समाचरेत् ॥ १ ॥

द्वितीयश्वासे रुष्टमन्त्रप्रसङ्गे—

मौनं विना जपेन्मन्त्रं राक्षसैर्गृह्यते जप ।

मन्त्रोऽपि रुष्टता याति सिद्धिं नैव प्रयच्छति ॥ १ ॥

द्वितीयश्वासेऽवमानितमन्त्रप्रसङ्गे—

मन्त्रे गुरौ देवतायामुपेक्षा क्रियते यदि ।

अवस्थया वा वैपम्यान्मन्त्रं म्यादवमानितं ॥ १ ॥

द्वितीयश्वासे मन्त्रप्रसङ्गे—

मधुमत्यां महादेव्यां ऋणशोधो विशिष्यते ।
 कालीमते तु मालिन्यामंशकाद्य प्रशस्यते ॥ १ ॥
 कथं ऋणित्वं मन्त्राणां साधकानां च मे वद ।
 पूर्वजन्मकृताभ्यासे पापस्याफलाप्तिकृत् ॥ २ ॥
 पापे नष्टे फलावाप्तिः काले देहक्षणादृणी ।
 मन्त्रः सम्प्राप्तिमात्रेण प्राक्तनः सिद्धये भवेत् ॥ ३ ॥
 सिद्धमन्त्राद् गुरोर्लब्धमन्त्रो यः सिद्धिभाङ्गुरः ।
 लक्ष्मीमदादनादृत्य मन्त्रभोगमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥
 स मन्त्रस्य ऋणी ज्ञेयो भजनं तस्य पूर्वगम् ।
 तस्मादृणविशुद्धिस्तु कार्या सर्वैस्तु सर्वतः ॥ ५ ॥

द्वादशश्वासे द्वारपूजाप्रसङ्गे—

वामपादं पुरस्कृत्य प्रविशेद्यागमण्डपम् ।

चतुर्दशश्वासे कामेश्वरीनित्यायजनप्रसङ्गे—

ऋषिः सम्मोहनः प्रोक्तस्त्रिष्टुप्छन्द उदाहृतम् ।
 कामेश्वरीदेवता स्याद् ब्रह्मबीजं तु बीजकम् ॥ १ ॥
 शक्तिः कामकला प्रोक्ता धराबीजं तु कीलकम् ।

चतुर्दशश्वासे भगमालिनीनित्यायजनप्रसङ्गे—

ऋपिरस्यास्तु सुभगो गायत्रीच्छन्द उच्यते ।
 देवतेयं तु बीजं तु हरब्लेमात्मकं प्रिये ॥ १ ॥
 शक्तिः श्रीबीजमन्त्रं तु कीलकं परमेश्वरि ।

चतुर्दशश्वासे नित्यक्लिन्नानित्यापूजाप्रसङ्गे—

ऋपिर्ब्रह्मा समुद्दिष्टो विराट् छन्द इतीरितम् ।
 नित्यक्लिन्ना देवतोक्ता वनिता द्राविणी परा ॥ १ ॥
 बीजमाद्यं वह्निजायां शक्ति-मतम् ।

चतुर्दशश्वासे भेरुण्डानित्यामन्त्रोद्धारप्रसङ्गे—

ऋपिरस्या महाविष्णुर्गायत्री छन्द उच्यते ।
 देवतेयं धरारोठे तृतीयं बीजमुच्यते ॥ १ ॥
 वह्निजायां तु शक्तिः स्यात् कीलकं सृणिरेव च ।

चतुर्दशश्वासे वह्निवासिनीनित्यापूजाप्रसङ्गे—

ऋषिर्वशिष्ठश्छन्दः स्याद् गायत्री देवता त्वियम् ।

आद्यन्तं बीजशक्ती स्यात् कीलकं मध्यमेन च ॥

चतुर्दशश्वासे वज्रेश्वरी नित्यायजनप्रसङ्गे—

————— ऋषिर्ब्रह्मा च गीयते ।

गायत्री छन्द आख्यातं देवता परमेश्वरी ॥ १ ॥

आद्यन्ते बीजशक्ती तु वाग्भव कीलकं भवेत् ।

चतुर्दशश्वासे शिवादूतीनित्यायजनप्रसङ्गे—

ऋषी रुद्रोऽथ गायत्रीछन्दस्तदेवता शिवा ।

आद्यन्ते बीजशक्ति च मध्यं कीलकमुच्यते ॥ १ ॥

चतुर्दशश्वासे त्वरितानित्यायजनप्रसङ्गे—

ऋषिः सोरिर्विराद् छन्दो देवतेयं च पार्वति ।

कवचं स्त्री शक्तिबीजे क्षे च कीलकमीरितम् ॥

चतुर्दशश्वासे कुलसुन्दरीपूजाप्रसङ्गे—

ऋपिस्तु दक्षिणामूर्तिरहं शिरसि विन्यसेत् ।

छन्दः पङ्क्तिस्तु विज्ञेय मुखे विन्यस्य देवताम् ॥ १ ॥

हृदये परमेशानीं विन्यसेत् कुलसुन्दरीम् ।

वाग्भवं बीजमित्युक्त शक्तिस्तार्तीयमीरितम् ॥ २ ॥

कामबीजं कीलकं स्यात् पुरुषार्थं निबोजितम् ।

चतुर्दशश्वासे बातानित्यानित्ययोरभेदप्रसङ्गे—

नित्यानित्या तु बाता चे..... ।

चतुर्दशश्वासे नीलपताकार्चाप्रसङ्गे—

ऋषिः सम्मोहनश्छन्दो गायत्रं देवता मनो ।

नित्या नीलपताकाख्या ह्रीं बीज ह्रीं च शक्तिकम् ॥ १ ॥

कामबीजं कीलकं स्यात्... .. ।

चतुर्दशश्वासे विजयानित्यार्चाप्रसङ्गे—

ऋपिरस्या अहिश्छन्दो गायत्री देवता स्वयम् ।

चतुर्दशश्वासे सर्वभङ्गलासपर्याप्रसङ्गे—

ऋषिश्चन्द्रो महेशानि गायत्री छन्द उच्यते ।

देवतेयम्..... ॥ १ ॥

चतुर्दशश्वासे ज्वालामालिनीनित्यापूजाप्रसङ्गे—

ऋपिस्तु कश्यपश्छन्दो गायत्रं देवता त्वियम् ।

रेफास्वे बीजशक्ती तु कीलकं कवचं प्रिये ॥ १ ॥

चतुर्दशश्वासे चित्रानित्यायजनप्रसङ्गे—

ऋपिर्ब्रह्मास्य मन्त्रस्य गायत्री छन्द उच्यते ।

विचित्रा देवता..... ॥ १ ॥

चतुर्दशश्वासे कुरुकुल्लासपर्याप्रसङ्गे—

ऋपिस्तु दक्षिणामूर्तिः पङ्क्तिश्छन्द उदाहृतम् ।

देवता कुरुकुल्ला..... ॥ १ ॥

चतुर्दशश्वासे वाराहीसपर्याप्रसङ्गे—

ऋपिस्तु दक्षिणामूर्तिर्गायत्री छन्द ईरितम् ।

पञ्चदशश्वासे प्रातःकालस्य त्रिपुरसुन्दरीस्तोत्रम्—

प्रातर्नमामि जगतां जनन्याश्चरणाम्बुजम् ।

श्रीमत्त्रिपुरसुन्दर्या जनन्या जगतां सदा ॥ १ ॥

प्रसन्नायाः स्वभक्तानां नमिताया हरादिभिः ।

प्रातस्त्रिपुरसुन्दर्या नमामि चरणाम्बुजम् ॥ २ ॥

हरिर्हरो विरिञ्चिश्च सृष्ट्यादीन् कुरुते यया ।

प्रातस्त्रिपुरसुन्दर्या नमामि पदपङ्कजम् ॥ ३ ॥

यत्पाद्यमम्बु शिरसि भाति गङ्गा महेशितुः ।

प्रातः पाशाङ्कुशशरपाशहस्तां नमाम्यहम् ॥ ४ ॥

उघडादित्यसङ्काशां श्रीमत्त्रिपुरसुन्दरीम् ।

प्रातर्नमामि पादाब्जं ययेदं भासते जगत् ॥ ५ ॥

तस्यास्त्रिपुरसुन्दर्या यत्प्रसादान्निवर्तते ।

यः श्लोकपञ्चकमिदं प्रातर्नित्यं पठेन्नरः ॥ ६ ॥

तस्मै दद्यादात्मपदं श्रीमत्त्रिपुरसुन्दरी ।

पञ्चदशशवासे सन्ध्यावन्दनप्रसङ्गे-

सन्ध्या चतुर्विधा ज्ञेया बाला कौमारयौवना ।
 प्रौढा च निष्कला चेति सन्ध्या देवि प्रकीर्तिता ॥ १ ॥
 प्रातःकाले महादेवी विद्या वागीश्वरी मता ।
 कामेश्वरी च मध्याह्ने सायाह्ने पुरभैरवी ॥ २ ॥
 मध्यरात्रे महादेवी ज्ञेया त्रिपुरसुन्दरी ।

× × × ×
 प्रातःसन्ध्येयमीशानि सर्वकर्मसु सर्वदा ।
 कर्तव्या मन्त्रिणा मित्य मन्त्रसिद्धिसमृद्धये ॥ १ ॥
 प्रातःसन्ध्या परित्यज्य देवतापूजन चरेत् ।
 अशुद्ध स दुराचार सर्वकर्मवहिकृत ॥ २ ॥
 प्रातःसन्ध्या परित्यज्य देवपूजादिक चरेत् ।
 होमान् कृत्वा महेशानि नारकी जायते नर ॥ ३ ॥
 प्रातःसन्ध्या परित्यज्य होम वा तर्पण शिवे ।
 कुर्वन्नकारण विप्रस्त्यजन् श्वा च भवेद् ध्रुवम् ॥ ४ ॥
 पिशाचो जायते देवी अपि वेदाङ्गपारग ।
 सन्धानामपि सर्वासा प्रातःसन्ध्या गरीयसी ॥ ५ ॥
 तस्मात्ता न त्यजेद् विप्रस्त्यजन्नरकमानुषात् ।

× × × ×
 सन्ध्याहीनोऽन्यसन्ध्याया पूर्वसन्ध्याक्रियामथ ।
 विधायोत्तरसन्ध्याया क्रिया कुर्यात् समाहित ॥ १ ॥

पञ्चदशशवासे कालनित्याजपप्रकरणे द्वितीयवर्गारम्भात् पूर्व स्तोत्रम्-

क्षमाम्बश्रीरण्णाकार्केन्दुयष्टप्राययुगस्वरै ।
 मातृभैरवगा वन्दे देवी त्रिपुरभैरवीम् ॥ १ ॥
 कादिवर्गाष्टराकारसमस्ताष्टकविग्रहाम् ।
 अष्टशक्त्यावृता वन्दे देवी त्रिपुरभैरवीम् ॥ २ ॥

1) सन्ध्याया मानुषात् इति पाठ उच्यते। अत्र पञ्चदशशवासे श्रीविद्यावन्दना श्रीसन्ध्या दीपिकायामपि दृश्यते । एष सन्ध्या मयागा इत्यस्य त्वासे सर्वात्मनि सन्ध्यायात् इति पाठः वा ।

स्वरपोडशकानां तु षट्त्रिंशद्भिः परापरैः ।
 षट्त्रिंशत्तत्त्वगां वन्दे देवीं त्रिपुरभैरवीम् ॥ ३ ॥
 षट्त्रिंशत्तत्त्वसंस्थाप्यशिवचन्द्रकलास्वपि ।
 कादितत्त्वान्तरां वन्दे देवीं त्रिपुरभैरवीम् ॥ ४ ॥
 षडध्वपिण्डयोनिस्थां मण्डलत्रयकुण्डलीम् ।
 लिङ्गत्रयातिगां वन्दे देवीं त्रिपुरभैरवीम् ॥ ५ ॥
 स्वयम्भूहृदयां बाणभूकामान्तःस्थितेतराम् ।
 प्राच्यां प्रत्यक्चितिं वन्दे देवीं त्रिपुरभैरवीम् ॥ ६ ॥
 अक्षरान्तर्गताशेषनामरूपां क्रियां पराम् ।
 शक्तिं विश्वेश्वरीं वन्दे देवीं त्रिपुरभैरवीम् ॥ ७ ॥
 वर्गान्ते पठितव्यं स्यात् स्तोत्रमेतत्समाहिते ।

अष्टादशश्रवासे स्नानविशेषप्रसङ्गे—

२विधाय वैदिकं स्नानं ततस्तान्त्रिकमाचरेत् ।
 मृदमस्त्रेण चादाय तेन तामभिमन्व्य च ॥ १ ॥
 शिखामन्त्रेण संशोध्य मन्त्रयेन्मूल^३मन्त्रतः ।
 मूर्धादिपादपर्यन्तं विलिप्य च तया वपुः ॥ २ ॥
 सम्मुखीकरणं मुद्रां बद्ध्वा^४प्राणान् निरुध्य च ।
 निमज्ज्य तूष्णीमुत्थाय नाभिमात्र^५जले स्थितः ॥ ३ ॥
^६प्राणायामं ततः कृत्वा मूलमन्त्रेण^७मन्त्रवित् ।
 विन्यस्य च षडङ्गानि कल्पयेत् तीर्थमग्रतः ॥ ४ ॥
 ततः सम्प्रार्थयेत् तीर्थं^८सूर्यात् तन्मण्डलं ततः ।
^९घृणिमन्त्रेण मन्त्रजो भित्त्वा चाङ्कुशमुद्रया ॥ ५ ॥

- १ ताराभक्तिमुधारणवेऽपि पञ्चमतरङ्गे स्नानप्रसङ्गे प्रकरणमिदं किञ्चित्पाठभेदेन त्रिपुरार्णवतन्त्रवचनादुपताभ्यते ।
- २ विधाय माचरेत् इति पाठस्तत्रैव तर्पणप्रकरणेऽपि स्मर्यते ।
- ३ मध्यत—तत्रैव ।
- ४ प्राणान् इत्यस्य स्थाने प्राण—तत्रैव ।
- ५ मात्रे जले—तत्रैव ।
- ६ प्राणायामस्य कृत्वा—ताराभक्तिमुधारणवे ।
- ७ मन्त्रवित्—तत्रैव ।
- ८ सूर्यमण्डलं ततः—तत्रैव ।
- ९ घृणिमन्त्रेण—श्रीभेदाणवे ।

तीर्थावाहनमन्त्रेण तीर्थमावाहयेत् प्रिये ।
 मूलमन्त्रेण संयोज्य कल्पिते तीर्थमण्डले ॥ ६ ॥
 तीर्थशक्तिं च तत्रैव समावाहार्कमण्डलात् ।
 ध्यात्वा तन्मनुनाभ्यर्च्य गङ्गामन्त्रेण मन्त्रयेत् ॥ ७ ॥
 सप्तकृत्वः शिवे १वच्चि भृणु मन्त्रद्वयं प्रिये ।
 जलस्थं व्योमपद्दीर्घस्वरमिन्नं सविन्दुकम् ॥ ८ ॥
 सर्वानन्दमये तीर्थं शक्ते २चैहियुगं द्विठः ।
 ३(एकविंशाक्षरः प्रोक्तस्तीर्थशक्तिमनुः प्रिये) ॥ ९ ॥
 तारं नमो भगवति ब्रूयादम्बे ततोऽम्बिके ।
 अम्बालिके महामालिन्येद्देहि भगवत्यथ ॥ १० ॥
 अशेषतीर्थालवाले मायाश्री^४बीजयोरथ ।
 शिवजटाधिरुडे च गङ्गे गङ्गाम्बिके द्विठः ॥ ११ ॥
 गङ्गाविद्येयमाख्याता त्रिपञ्चाशद्विरक्षरैः ।
 भुवनेश्या ५समालेख्यामृतीकृत्य सुधापुना ॥ १२ ॥
 कवचेनावगुण्ठयाथ संरक्ष्याऽस्त्रेण ६मन्त्रयेत् ।
 मूलेन देयतां तत्र साङ्गां सावरणां ७प्रिये ॥ १३ ॥
 समावाह्यं जले ध्यात्वा ८तत्पदद्वयनिर्गतम् ।
 ९ध्यात्वा तीर्थं स्मरन् मूलमन्त्रं मन्त्रेण तर्पयेत् ॥ १४ ॥
 त्रिधा देवीं समुत्तीर्य जलाद् धौते १०सुवाससी ।
 परिधायथ तिलकं कृत्वा सन्ध्यां समाचरेत् ॥ १५ ॥

- 1 वच्चि इत्यस्य स्थाने चास्मिन्-ताराभक्तिसुधाणवे ।
- 2 चैहि इत्यस्य स्थाने एहोहि-तत्रैव ।
- 3 एक — प्रिये नास्ति-श्रीविद्यार्णवे ।
- 4 बीजमुच्चरेत्-ताराभक्तिसुधाणवे ।
- 5 समालोड्याऽमृतीकृत्य-तत्रैव ।
- 6 मन्त्रवित्-तत्रैव ।
- 7 प्रिये इत्यस्य स्थाने तथा-तत्रैव ।
- 8 तत्पादद्वय-तत्रैव ।
- 9 ध्यात्वा . तर्पयेत् इत्यस्य स्थाने पाठोऽयं दृश्यते ताराभक्तिसुधाणवे-
 ध्यात्वा तीर्थं स्मरन् मूलमन्त्रं स्नायाज्जले त्रिश ।
- उन्मज्ज्य मूलमन्त्रेण सिञ्चयेत् क कुम्भमुद्रया ।
 आबन्ध्या विधिना पश्चान्मूलमन्त्रेण तर्पयेत् ॥
- 10 सुवाससी इत्यस्य स्थाने शुभाम्बरे-तत्रैव ।

पञ्चविंशश्वासे भुवनेश्वरीभैरवीप्रकरणे—

ह्रसात्प्रयो दन्त्यसकाररूढा वस्वब्धिपङ्क्तिस्वरसविमिन्ना ।

आद्यौ सविन्दू परतो विसर्गो मध्य विरिज्वीन्द्रहराग्नियुक्तम् ॥ १ ॥

पञ्चत्रिंशश्वासे श्रीचक्रक्रमाभ्यर्चनप्रसङ्गे—

मध्यत्रिकोणे रेपासु नित्याना मण्डलत्रयम् ।

पञ्च पञ्च विभागेन मध्ये श्रीललिता यजेत् ॥ १ ॥

यद्दिने या यजेत् ता तु सर्वावरणसंवृताम् ।

पूजयेत् सर्वसौभाग्यहेतवे ज्ञानसिद्धये ॥ २ ॥

सौभाग्यभास्करे—

नाडीत्रय तु त्रिपुरा सुपुष्पा पिङ्गला इडा ।

मनोबुद्धिस्तथा चित्त पुरत्रयमुदाहृतम् ॥ १ ॥

तत्र तत्र वसत्येषा तस्मात्तु त्रिपुरामते ।

पुरश्चर्याणिवे—

द्वितीयतरङ्गे दीक्षाकालनिर्णये नक्षत्रफलप्रसङ्गे—

अश्विन्या सुखमाप्नोति भरण्या मरण ध्रुवम् ।

कृत्तिकाया भवेद्दुःखी रोहिण्या वाक्पतिर्भवेत् ॥ १ ॥

मृगशीर्षे सुखावाप्तिरार्द्राया बन्धुनाशनम् ।

पुनर्वसौ धनाढ्य स्यात् पुष्ये शत्रुविनाशनम् ॥ २ ॥

आश्लेषाया भवेन्मृत्युर्मघाया दुःखमोचनम् ।

सौन्दर्य पूर्वफाल्गुन्या प्राप्नोतीति न सशय ॥ ३ ॥

ज्ञान ज्येष्ठरफाल्गुन्या हस्ताया च वली भवेत् ।

चित्राया ज्ञानसिद्धि स्यात् स्वात्या शत्रुविनाशनम् ॥ ४ ॥

विशाखाया भवेत् सौख्यमनुराधा च बुद्धिदा ।

ज्येष्ठाया सुतहानि स्यान्मूलाया कीर्तिवर्धनम् ॥ ५ ॥

पूर्वाषाढोत्तराषाढे भवेता कीर्तिदायिके ।

श्रवणाया भवेद्दुःखी धनिष्ठाया दरिद्रता ॥ ६ ॥

1 कृष्णाणन्द आगमवागीशकृते बृहत्तन्त्रसारे द्वितीयपरिच्छेदे भुवनेश्वरीभैरवी प्रकरणे श्लोकोऽयं दृश्यते ।

बुद्धि शतभिषाया स्यात् पूर्वभाद्रे सुषी भवेत् ।

सौम्य चोत्तरभाद्रे स्याद्रेवत्या कीर्तिवर्धनम् ॥ ७ ॥

केवल्याश्रमकृत-सोभाग्यवर्धिनीनाम-सोन्दर्यलहरीटीकायाम्-
प्रथमश्लोकस्य टीकाया विद्याप्रासादपदोद्धारप्रसङ्गे-

वाग्भव प्रथम बीज कामराज द्वितीयकम् ।

तृतीय शक्तिबूटाञ्ज निगमत्रितयोद्धृतम् ॥ १ ॥

इत्य कुमारीविद्याया बीजत्रयमुदीरितम् ।

नृतामश्लोकस्य व्याख्यायाम्-

हरत्यज्ञानमज्ञानाञ्जडिमानमत पुन ।

इत कामान्वितनुते केवल्य कलया विधो ॥ १ ॥

वाग्भव प्रथम बीज वेदाना पुरतो यत ।

त्रिपुरासज्जया भद्रे त्वद्रूपा विश्वविग्रहा ॥ २ ॥

वाच्यवाचवरूपेण व्याप्नोत्यमितवैभवम् ।

विद्यानन्दकृतार्थरत्नावलीनाम नित्यापोडशिकार्णवटीकायाम्-

चतुर्थपटले ४५ सूत्रस्य व्याख्यानावसरे 'कामस्थ इत्यस्य विवेचनप्रसङ्गे-

काम प्राण प्रकर्तव्य मन्मथ कारयेत तनुम ।

कन्दर्प मान्दर कृत्वा द्विधाभूत च पार्वति ॥ १ ॥

मकरध्वज न्यसोद देवि पटस्थानेष्वस्य सुवते ।

मोहनाभ्यन्तरे कृत्वा वेष्टयेत् तस्य मायया ॥ २ ॥

रामेश्वरकृत-परशुरामकल्पसूत्रव्याख्यायाम्-

प्रथमखण्डे दीक्षाविधौ शूद्रादौ केवलतान्त्रिककर्मप्रमाणप्रसङ्गे तथा
तृतीयखण्डे श्रीक्रमे तान्त्रिकस्नानसन्ध्याप्रकरणे च-

त्रैचणिकिर्वैदिकान्ते तान्त्रिक क्रियतेऽखिलम् ।

तृतीयखण्डे श्रीक्रमे तर्पणप्रोक्षणप्रसङ्गे-

मन्त्रानुक्तौ मूलमन्त्र योजयेत परमेश्वरि ।

तत्रैव श्रीचक्रस्वरूपतत्साधनद्रव्यप्रसङ्गे-

वृत्त तता भूपुराणा वितय द्वारशोभितमा ।

तत्रैव ब्रह्मरन्ध्रस्थितायोमुखसहस्रच्छदपद्ममपि अकुलमिति प्रसङ्गे—

सुपुम्नोर्ध्वं सुधारश्मिकोटिकान्तिसमप्रभम् ।
अधोमुखं गुदस्थानं सहस्रदलशोभिताम् ॥ १ ॥
अकुलं तद्विजानीयात्..... ।

तत्रैव द्विपात्रविधिमुख्यत्वसमर्थनप्रसङ्गे—

आत्मयोगपरानां तु नाङ्गलोपेन हीयते ।

तत्रैव कुलद्रव्यस्वीकारविधिसमर्थने—

कामान्मोहाद्यदि सुरां पिबेत् सकृदपि द्विजः ।
विद्वानपि च संत्याज्यः तन्त्रजैरविचारितम् ॥ १ ॥

× × × ×

गौडी माध्वी च पैट्टी च त्रिविधं द्रव्यमीरितम् ।
ऐक्ष्वक्षौद्रजानाऽऽद्या गौडी स्यात् सात्त्विकी स्मृता ॥ १ ॥

मधूककुसुमद्राधातालवृक्षादिसम्भवा ।
माध्वीति कीर्तिता तज्जैः राजसी सा भवेच्छिवे ॥ २ ॥

पिप्टतण्डुलजाता या तामसी पैष्टिकी स्मृता ।
सात्त्विकी ब्राह्मणे ख्याता राजसी नृपवैश्ययोः ॥ ३ ॥

× × × ×

पूजनीया कलौ सर्ववर्णैः केवलमासवैः ।

× × × ×

अयं सर्वोत्तमो धर्मः शिवोक्तः सुखसिद्धिदः ।
जितेन्द्रियस्य सुलभो नान्यस्यानन्तजन्मभिः ॥ १ ॥

यदूर्ध्वरेतसां सर्वत्यागिनामनिकेतिनाम् ।
क्षणेन स्मृतिमात्रेण मोहमुत्पादयत्यलम् ॥ २ ॥

तदेवात्र हि संसिद्धौ कारणं सर्वमीरितम् ।
इतो मद्यमितो मांसं भक्ष्यमुच्चावचं तथा ॥ ३ ॥

तरुण्यश्चारुवेपाढ्या मदघूर्णितलोचनाः ।
तत्र संयतचित्तत्व सर्वथा ह्यतिदुष्करम् ॥ ४ ॥

भक्तिभ्रद्धाविहीनस्य कथं स्यादेतदीश्वरि ।

चतुर्थखण्डे ललिताक्रमे चतुःषष्ट्युपचारविधिप्रसङ्गे—

उक्तोपचारादधिकैः सम्भवे सति पूजयेत् ।

पञ्चमे खण्डे ललितानवावरणपूजायां कामकलाध्यानप्रसङ्गे—

सूक्ष्मध्यानेऽसमर्थश्चेत् स्थूलं ध्यायेद्यथोक्तवित् ।

तत्रैव बलिदानप्रसङ्गे—

बलिपात्रं ताम्रभवं नैवान्यत्तु कदाचन ।

तत्रैव मण्डललक्षणप्रसङ्गे—

इदं तन्मण्डलं देवि प्रारम्भैतस्य पूजनम् ।

मार्तण्डमण्डलार्थान्तं ..... ॥ १ ॥

तत्रैव हविशोपप्रतिपत्तिप्रसङ्गे—

तथा पूजानिमित्तं वै प्रथमाद्यमुपाहृतम् ।

यज्ञियं तत्पवित्रं स्याद् दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा शुचिर्भवेत् ॥ १ ॥

तथैव मण्डले प्राप्तं सर्वं तदमृतं भवेत् ।

विप्रेणान्येन वाऽऽनीतं देवतायै निवेदयेत् ॥ २ ॥

प्रथमाद्यैः सस्कृतैस्तु युक्तं तत्तदगात्मजे ।

अविशेषेण सर्वैस्तु ग्राह्यं शङ्काविवर्जितैः ॥ ३ ॥

तत्रैव भुक्तत्वे निशेधः —

अतर्कितो दिवा भुक्तो यदा रात्रौ समागतः ।

तदा शुर्वाद्यज्ञया तु स्नात्वा सेवेन्न चान्यथा ॥ १ ॥

× × × ×
भुक्त्वा न मण्डलं गच्छेत् ——— ।

× × × ×

शक्त्या स्वर्णादिसयुक्तमर्पयेत् पात्रमम्बिके ।

यत्किञ्चिद्वाऽपि पात्रस्थं दत्त्वाऽनन्तफलं लभेत् ॥ १ ॥

× × × ×

वीराज्ज्येष्ठात् तथाऽऽचार्याद् ग्राह्यं शोषं च चर्वणम् ।

तदभावेऽपि चान्यस्मात् ज्येष्ठाद् ग्राह्यं नगात्मजे ॥ १ ॥

× × × ×

अयं सर्वोत्तमो धर्मः कौलमार्गो महेश्वरि ।
 असिधारान्नतसमो मनोनिश्चलहेतुकः ॥ १ ॥
 तत्र संयतचित्तत्वं सर्वथा ह्यतिदुष्करम् ।
 भक्तिश्रद्धाविहीनस्य..... ॥ २ ॥

× × × ×

एवं सामयिको भक्त्या मानदम्भविवर्जितः ।
 अनाहूतोऽपि वाऽहूतो ब्रजेन्मण्डलमुत्तमम् ॥ १ ॥
 व्रती वाऽपि हुनेदेव न दोषस्तत्र विद्यते ।
 व्रतादिशङ्कया यस्तु न ब्रजेदादृतोऽपि सन् ॥ २ ॥
 व्रतं तस्य प्रतिहतमनर्थं च समाप्नुयात् ।
 तस्मात् कनिष्ठाहूतोऽपि प्रविशेदेव मण्डले ॥ ३ ॥

× × × ×

विद्यासम्बन्धतो वाऽपि योनिसम्बन्धतस्तथा ।
 ज्येष्ठानामपि चोच्छिष्टं दीक्षितानां च भक्षयेत् ॥ १ ॥
 दीक्षाहीनस्य चोच्छिष्टं जनकस्यापि दीक्षितः ।
 न भक्षयेत् सकृद्वाऽपि भुक्त्वा पातित्यमाप्नुयात् ॥ २ ॥
 × × × ×

षष्ठखण्डे श्यामाक्रमे मन्त्रस्नानप्रसङ्गे—

वस्त्रेणार्द्रेण चाङ्गाना कृत्वा प्रोज्ज्वनमादितः ।
 मूलं जपन् सप्तधा तु आपादतलमस्तकम् ॥ १ ॥
 तलाभ्यां संस्पृशेद् देवि मन्त्रस्नानं प्रकीर्तितम् ।
 एतत्स्नानमशक्तस्य विहित शुद्धिहेतवे ॥ २ ॥

तत्रैव द्वितीयप्रकृतिप्रसङ्गे—

मधुराम्लहिङ्गुबीजमरीच्याज्यसुपाचितम् ।
 सुगन्धं मृदुपक्वं च सुस्वादु च मनोहरम् ॥ १ ॥

तत्रैव तृतीयप्रकृतिप्रसङ्गे—

अल्पकण्टकसंयुक्तं सुपक्वं स्वादुसंयुतम् ।
 लिकुचाम्लादिसयुक्तं विधिना सस्कृतं तथा ॥ १ ॥

तत्रैव चतुर्थद्रव्यप्रसङ्गे—

एतत्पर्युषितं सर्वमनर्हं पूजनादियु ।

तत्पूजया प्रकुप्यन्ति योगिन्यस्त्वतिभीषणाः ॥ १ ॥

दशमखण्डे सर्वसाधारणक्रमे आदिमप्रतिनिधिप्रसङ्गे—

गुडोदकं तथा तक्रं..... ।

[एकमेव परमानन्दतन्त्रस्य टीकाया श्रीमहेश्वरानन्दनाथेन शताधिका श्लोका प्रमाणत्वेनोदाहृता यथायथ विद्यन्ते, पर श्रीविद्यार्णवे ये मन्त्रास्त्रिपुरार्णवनाम्ना मन्त्रभागे निर्दिष्टास्तेऽत्र न सन्ति, तेनेद सिद्धयति यत् त्रिपुरार्णव कोऽपि महान् ग्रन्थोऽवर्ततेति]

